

शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहका अनिवार्य शिक्षा विषयहरूको प्रश्नपत्र विश्लेषण

शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष अन्तर्गत पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण
विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्नका लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

शोधकर्ता

जीवनकुमार पौडेल

परीक्षा रोल नं. २८००३८/२०६७

त्रि.वि. दर्ता नं. ९-२-४११-४०-२००५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र सङ्काय

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत एम.एड. दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषयका छात्र श्री जीवनकुमार पौडेलले “शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहका अनिवार्य शिक्षा विषयहरूको प्रश्नपत्र विश्लेषण” शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशन र सुझाव अनुसार तयार गर्नुभएको छ । उहाँले तयार पार्नु भएको यस शोधपत्रबाट म पूर्ण सन्तुष्ट भएकोले आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

7th September 2012

.....

शोधनिर्देशक

प्रा.स्वयंप्रकाश ज.व.रा.

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र सङ्काय

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत एम.एड. दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषयका छात्र श्री जीवनकुमार पौडेलले “शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहका अनिवार्य शिक्षा विषयहरूको प्रश्नपत्र विश्लेषण” शीर्षकमा तयार पारी सिफारिस साथ पेश गर्नु भएको यो शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिद्वारा स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१.	प्रा. स्वयंप्रकाश ज.व.रा. शोधनिर्देशक (विभागीय प्रमुख)	.....
२.	प्रा.डा. तीर्थराज पराजुली बाह्य परीक्षक	.....
३.	उप.प्रा. किरणराम रञ्जितकार बाह्य परीक्षक	.....

14th September, 2012

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत “शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहका अनिवार्य शिक्षा विषयहरूको प्रश्नपत्र विश्लेषण” शीर्षक रहेको शोधपत्र पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरणमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको हो । यस क्रममा सर्वप्रथम शोधप्रस्तावना पारित गरी यो शोधपत्र लेख्ने अवसर दिनु हुने एवम् शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गर्नुहुने शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिका गुरुहरू प्रति आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । साथै यस विषयमा अनुसन्धान लेखको प्रारम्भ देखि प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिँदासम्म अत्यन्त व्यस्तताका बावजुत पनि निरन्तर अमूल्य सल्लाह, सुझाव एवम् निर्देशनका साथमा सदा हौसला एवम् प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने शोधनिर्देशक श्रेष्ठ गुरु स्वयंप्रकाश ज.व.रा. ज्युप्रति हृदय देखिनै आभार प्रकट गर्दछु । अध्ययनको क्रममा आवश्यक सल्लाह एवं सुझाव प्रस्तुत गरिरहनु हुने यसै पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभागका आदरणीय गुरुहरू प्रा.डा. तीर्थराज पराजुली, उप.प्रा. किरणराम रन्जितकार, उप.प्रा. यसोधरा पन्त, उप.प्रा. विश्ववाला थापा, उप.प्रा. शिवराज बडुज्युहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

यस अध्ययनको क्रममा महत्त्वपूर्ण सूचनाहरू प्रदान गरी सहयोग गर्नुहुने परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय बल्खुका सह-नियन्त्रकहरू बैकुण्ठप्रसाद खनाल र रमेशकुमार जोशी, विषय समितिका सदस्य प्रा.डा. प्रेमनारायण अर्याल, सिद्धार्थ क्याम्पस बाणगंगा कपिलवस्तुका क्याम्पस प्रमुख बालराम ज्ञवालीज्यूलाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै सूचना सङ्कलनकै क्रममा सहयोग गर्नुहुने क्याम्पसका शिक्षकहरू राजकुमार अर्याल, गोविन्द्र पोखेल, दीपक भट्टराई एवम्, वस्तुगत प्रश्नहरूको पदविश्लेषण गर्नका लागि सञ्चालन गरिएको परीक्षामा सहभागी भइ सहयोग गर्नुहुने सिद्धार्थ क्याम्पस बी.एड. दोस्रो र तेस्रो वर्षका विद्यार्थीहरू लगायत सम्पूर्ण क्याम्पस परिवारलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

त्यसैगरी सधैं सजक र सचेत तुल्याउँदै मेरा हरेक पाइलाहरूमा साथ दिँदै अगाडि बढ्न प्रेरित गरी आज मलाई यस अवस्थामा पुऱ्याउने मेरो परिवार प्रति म सदा सर्वदा ऋणी रहीरहने छु । सन्दर्भ सामग्रीका श्रेष्ठ लेखकहरूप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु । शोधकार्यमा सहयोग गर्नुहुने मेरा सहपाठी दिपेन्द्र शर्मा लम्साल, कुलराज भुसाल र गिरीराज ज्ञवाली लगायत सहपाठी मित्रहरूलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै प्रतिवेदनमा शुद्धशुद्धी हेरी सहयोग गर्नुहुने मित्र रामप्रसाद अधिकारी र प्रतिवेदन टंकन एवं व्याङ्कीड गरी सहयोग गर्नुहुने प्राविधिक मित्र सुनेश श्रेष्ठ ज्यु पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

भाद्र, २०६९

जीवनकुमार पौडेल

शोधसार

यदि कुनै पनि परीक्षणको साधन आफैमा त्रुटिपूर्ण छ भने त्यसले प्रदान गर्ने नतिजा र उक्त नतिजाको आधारमा लिइने निर्णयमा कसरी विश्वस्त हुन सकिन्छ ? यो एउटा महत्त्वपूर्ण र गम्भीर प्रश्न हो । लिखित परीक्षामा परीक्षणको साधनको रूपमा प्रश्नपत्रलाई नै प्रयोग गर्ने गरिन्छ । नेपालको जेठो एवम् सबैभन्दा ठूलो विश्वविद्यालयको रूपमा रहेको त्रिभुवन विश्वविद्यालयले पनि आफ्ना विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमहरू अन्तर्गत विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि वार्षिक लिखित परीक्षालाई नै प्रमुख रूपमा प्रयोग गर्दै विद्यार्थीहरूको शैक्षिक उपलब्धिको लेखाजोखा गर्ने प्रमाणिक आधार मान्दै यसको निरन्तर एवम् व्यापक प्रयोग गर्दै आइरहेको छ । यसरी प्रयोग गरिने परीक्षामा प्रश्नपत्रलाई अत्यन्त महत्त्वपूर्ण अङ्ग मानिन्छ । प्रश्नपत्रको माध्यमबाट विद्यार्थीले एक शैक्षिक सत्र भरीमा हासिल गरेका शैक्षिक उपलब्धिहरूलाई निर्धारित समय सीमाभित्र लिखित रूपबाटै प्रस्तुत गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसपछि उपलब्धिहरूको लेखाजोखा गरी प्राप्त नतिजाको आधारमा नै विद्यार्थीको उपलब्धि प्रमाणित गर्ने, प्रमाणपत्र दिने, श्रेणीकरण गर्ने, कक्षा उकास्ने जस्ता महत्त्वपूर्ण निर्णयहरू गरिने भएकाले उक्त परीक्षाको नतिजा भविष्यमा विद्यार्थीको व्यक्तित्व र योग्यता पहिचानको आधार बन्दछ । तसर्थ परीक्षणको साधनको रूपमा प्रयोग गरिने प्रश्नपत्रहरू विश्वसनीय एवम् वैध हुनु अति आवश्यक हुन्छ । तर, यस्ता महत्त्वपूर्ण परीक्षणहरूमा प्रयोग हुने प्रश्नपत्रहरूको विश्वसनीयता र वैधताको स्थिति के कस्तो रहेको भन्ने विषयमा त्रि.वि.अन्तर्गत खासै अध्ययन अनुसन्धानहरू सञ्चालन नभएको सन्दर्भमा प्रस्तुत अध्ययन गरिएको थियो ।

शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहका अनिवार्य शिक्षा विषयहरूको प्रश्नपत्र विश्लेषण शीर्षकमा गरिएको यस अध्ययनका उद्देश्यहरूमा त्रि.वि.ले प्रयोग गरेका प्रश्नपत्रहरूको विषयगत वैधताको स्थिति पत्ता लगाउने, प्रश्नपत्र संरचनाको सान्दर्भिकता लगाउने र वस्तुगत प्रश्नपत्रहरूको पद विश्लेषण गर्नु रहेको थियो । यी उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहमा अध्यापन हुने प्रथम वर्षको शिक्षाका आधारहरू, दोस्रो वर्षका पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन र शिक्षा मनोविज्ञान गरी तीन वटा विषयहरूमा त्रि.वि.ले २०६७ र २०६८ सालमा सोधेका प्रश्नपत्रलाई छनोट गरिएको थियो । सँगसँगै ती उद्देश्यहरू अनुरूपका सूचनाहरू सङ्कलनका लागि परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयका अधिकारीहरू, विषय समितिका अधिकारी र विषय शिक्षकहरू संगको अन्तर्वार्ता सञ्चालन गरिएको थियो । वस्तुगत प्रश्नहरूको पद विश्लेषणका लागि सिद्धार्थ क्याम्पस वाणगंगाका विद्यार्थीहरूमा पूनः परीक्षण सञ्चालन गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो ।

प्राप्त सूचना अनुसार शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा वर्तमानमा प्रचलनमा रहेको प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया त्यति धेरै वैज्ञानिक खालको देखिँदैन प्रश्नहरू निर्माण गर्दा न कुनै विशिष्टीकरण तालिकाको निर्माण गरिन्छ न त पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरूलाई नै ख्याल गरेको पाइयो । प्रश्नपत्र पूर्णतया विषयसूचीमै

आधारित भई निर्माण गर्ने गरेको पाइयो । विषयगत वैधताको स्थिति हेर्दा शिक्षाका आधारहरू विषयमा २०६७ सालको प्रश्नपत्रमा एकाइ सातबाट, २०६८ सालको प्रश्नपत्रमा एकाइ आठबाट, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयको २०६८ सालको प्रश्नपत्रमा एकाइ एघारबाट, शिक्षा मनोविज्ञान विषयको २०६७ सालको प्रश्नपत्रमा एकाइ पाँचबाट र २०६८ सालको प्रश्नपत्रमा एकाइ बाह्रबाट कुनै पनि प्रश्न समावेश गरिएको छैन । साथै प्रश्नपत्रहरू पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यलाई पूर्णरूपमा समेट्न पनि सफल देखिदैनन् । यसबाट त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्कायका प्रश्नपत्रहरूमा विषयगत वैधताको स्थिति कमजोर रहेको छ, भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ । प्रश्न सङ्ख्या र प्रकार भने पाठ्यक्रमले तोके अनुसार नै रहेको छ । प्रश्नहरूको भाषिक अवस्थामा पनि केही अस्पष्टताहरू रहेका छन् । शिक्षाका आधारहरू विषयका प्रश्नपत्रहरूमा खासै त्रुटिहरू नदेखिए तापनि अन्य विषयका प्रश्नपत्रहरूमा त्रुटिहरू समेत व्याप्त छन् । प्रश्नपत्रमा दिइएको निर्देशन पनि अस्पष्ट र अपर्याप्त रहेको छ । तीनवटै विषयमा सोधिएका छ, बटै प्रश्नपत्रहरूलाई पूनः परीक्षण सञ्चालन गरी प्रत्येक प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर, विभेदीकरण क्षमता र विकल्पहरूको क्षमताको विश्लेषण गर्दा सम्पूर्ण प्रश्नहरू मध्ये निकै कम सङ्ख्यामा मात्र प्रश्नहरू स्तरीय रहेको स्थिति देखा परेको छ ।

यस अध्ययनबाट के कुरा स्पष्ट भएको छ, भने त्रि.वि.ले शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा वर्तमानमा प्रयोग गरीरहेको प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया त्यति स्तरीय नरहेको, प्रश्नपत्रहरूमा प्रयोग भइरहेका प्रश्नहरू पनि पूर्ण रूपमा स्तरीय नरहेको र प्रश्नपत्रको संरचनामा पनि केही परिमार्जन आवश्यक रहेको छ । तसर्थ प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया र प्रश्नपत्रहरूको समेत स्तरीयतामा थप वृद्धि गर्नका लागि विषय समितिले नै पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू एवम् प्रत्येक एकाइहरूको पाठ्यभारलाई ख्याल गर्दै विशिष्टीकरण तालिका निर्माण गरी सम्बन्धित विषयका वरिष्ठ प्राध्यापकहरूलाई मात्र प्रश्नपत्र निर्माण गर्न दिनुपर्ने र प्राध्यापकले प्रश्नपत्र सँगसँगै परीक्षण निर्देशिका समेत तयार गरी बुझाउनुपर्ने, प्रश्नहरूको छनोट गर्दा अपेक्षित उत्तर र त्यसका लागि लाग्ने समयको गणना गर्नुपर्ने, विषयगत अन्तर्गत अति छोटो उत्तर आउने खालका र वस्तुगत अन्तर्गत खाली ठाउँ भर्ने र ठिक बेठिक मिलाउने खालका प्रश्नहरू समेत समावेश गरिनुपर्ने, प्रश्नपत्रमा स्पष्ट र पर्याप्त निर्देशन हुनुपर्ने, पदविश्लेषण गरी छनोट गरिएका स्तरीय, वस्तुगत प्रश्नहरू मात्र प्रश्नपत्रमा समावेश गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसको अतिरिक्त विद्यार्थी मूल्याङ्कनका क्षेत्रमा देखापरेका नयाँ नयाँ प्रविधिहरूलाई त्रि.वि.ले पनि कार्यान्वयन गर्दै लैजानुपर्ने देखिन्छ ।

विषयसूची

	पेज नं.
सिफारिस पत्र	i
स्वीकृति पत्र	ii
कृतज्ञताज्ञापन	iii
शोधसार	iv
विषयसूची	vi
तालिका सूची	ix
परिच्छेद एक : परिचय	१-१४
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.१.१ परीक्षण	३
१.१.२ प्रश्नपत्र	५
१.१.३ त्रिभुवन विश्वविद्यालय र शिक्षाशास्त्र सङ्कायको परिचय	६
१.१.४ त्रिभुवन विश्वविद्यालयको नियम २०५० मा भएका परीक्षा सम्बन्धी व्यवस्थाहरू	९
१.२ समस्याको कथन	११
१.३ अध्ययनको औचित्य	१२
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	१३
१.५ अध्ययनको परिसीमाङ्कन	१३
परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यहरूको पुनरावलोकन	१५-२२
२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको समीक्षा	१५
२.१.१ विषयगत वैधता	१६
२.१.२ पद विश्लेषण	१७
२.२ पूर्वकार्यको समीक्षा	२०
२.३ अवधारणात्मक ढाँचा	२१
परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि	२३-२६
३.१ अध्ययन ढाँचा	२३
३.२ नमूना छनोट प्रक्रिया	२३
३.२.१ अध्ययन क्षेत्रको छनोट	२३
३.२.२ विषय छनोट	२३
३.२.३ प्रश्नपत्र छनोट	२४

३.२.४	विषय विशेषज्ञको छनोट	२४
३.२.५	विद्यार्थी छनोट	२४
३.३	साधनको निर्माण	२४
३.३.१	विश्लेषण तालिका	२४
३.३.२	विषय शिक्षकको लागि अन्तर्वार्ता निर्देशिका	२५
३.३.३	प्रश्नपत्र निर्माणमा प्रत्यक्ष सङ्लग्न अधिकारीका लागि अन्तर्वार्ता निर्देशिका	२५
३.३.४	प्रश्नपत्र	२५
३.३.५	पद विश्लेषण तालिका	२५
३.४	साधनको वैधता निर्धारण	२५
३.५	सूचना सङ्कलन प्रक्रिया	२६
३.६	सूचना विश्लेषण प्रक्रिया	२६
परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या		२७-४८
४.१	त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया	२७
४.२	प्रश्नपत्रको विषयगत वैधताको स्थिति	२८
४.२.१	शिक्षाका आधारहरू विषयमा सोधिएका प्रश्नपत्रहरूको विषयगत वैधताको स्थिति	२८
४.२.२	पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयको प्रश्नपत्रमा विषयगत वैधताको स्थिति	३१
४.२.३	शिक्षा मनोविज्ञान विषयमा सोधिएका प्रश्नपत्रहरूमा विषयगत वैधताको स्थिति	३३
४.३	प्रश्नपत्र संरचनाको विश्लेषण	३६
४.३.१	प्रश्न सङ्ख्या, प्रकार र अङ्कभार	३६
४.३.२	अपेक्षित उत्तर, अङ्कभार र समयभारको विश्लेषण	३७
४.३.३	प्रश्नहरूको भाषिक अवस्था	३७
४.३.४	प्रश्नपत्रहरूमा भएका त्रुटिहरू	३८
४.३.५	परीक्षार्थीलाई दिइएको निर्देशन	३८
४.३.६	छनोट प्रश्नहरूको स्थिति	३९
४.४	वस्तुगत प्रश्नहरूको पद विश्लेषण	३९
४.४.१	शिक्षाका आधारहरू विषयका प्रश्नहरूको पद विश्लेषण	३९
४.४.२	पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयका प्रश्नहरूको पद विश्लेषण	४२
४.४.३	शिक्षा मनोविज्ञान विषयका प्रश्नहरूको पद विश्लेषण	४५
परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू		४९-५४
५.१	प्राप्तिहरू	४९
५.२	निष्कर्ष	५२
५.३	सुझावहरू	५३
सन्दर्भसामग्री		५५-५७

अनुसूचीहरू		५८-७७
अनुसूची १	शिक्षाका आधारहरू विषय २०६७ का प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर र विभेदीकरणसूचक तालिका vii	५८
अनुसूची २	शिक्षाका आधारहरू विषय २०६८ का प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर र विभेदीकरणसूचक तालिका	५९
अनुसूची ३	पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषय २०६७ का प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर र विभेदीकरणसूचक तालिका	६०
अनुसूची ४	पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषय २०६८ का प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर र विभेदीकरणसूचक तालिका	६१
अनुसूची ५	शिक्षा मनोविज्ञान विषय २०६७ का प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर र विभेदीकरणसूचक तालिका	६२
अनुसूची ६	शिक्षा मनोविज्ञान विषय २०६८ का प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर र विभेदीकरणसूचक तालिका	६३
अनुसूची ७	विषयशिक्षकका लागि अन्तर्वार्ता निर्देशिका	६४
अनुसूची ८	प्रश्नपत्र निर्माणमा प्रत्यक्ष सङ्लग्न अधिकारीका लागि अन्तर्वार्ता निर्देशिका	६५
अनुसूची ९	छनोट भएका विद्यार्थी विषय शिक्षक र अधिकारीहरूको नामावली	६६
अनुसूची १०	पाठ्यभार र अङ्कभार विश्लेषण तालिका	६७
अनुसूची ११	त्रि.वि.का प्रश्नपत्रहरू	६८
अनुसूची १२	क्याम्पसको सिफारीस पत्र ।	७७

तालिका सुची

तालिका नं. २.१	:	P Value को आधारमा प्रश्नहरूको वर्गीकरण तालिका	१९
तालिका नं. २.२	:	'D' score का आधारमा प्रश्नहरूको वर्गीकरण तालिका	१९
तालिका नं. ४.१	:	शिक्षाका आधारहरू विषयको पाठ्यभार र प्रश्नपत्र-२०६७ मा अंकभार विश्लेषण तालिका	२९
तालिका नं. ४.२	:	शिक्षाका आधारहरू विषयको पाठ्यभार र प्रश्नपत्र-२०६८ मा अंकभार विश्लेषण	३०
तालिका नं. ४.३	:	पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयको पाठ्यभार र प्रश्नपत्र-२०६७ मा अंकभार विश्लेषण	३१
तालिका नं. ४.४	:	पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयको पाठ्यभार र प्रश्नपत्र-२०६८ मा अंकभार विश्लेषण तालिका	३२
तालिका नं. ४.५	:	शिक्षा मनोविज्ञान विषयको पाठ्यभार र प्रश्नपत्र-२०६७ मा अंकभार विश्लेषण तालिका	३४
तालिका नं. ४.६	:	शिक्षा मनोविज्ञान विषयको पाठ्यभार र प्रश्नपत्र-२०६८ मा अंकभार विश्लेषण तालिका	३५
तालिका नं. ४.७	:	प्रश्नहरूको सङ्ख्या, प्रकार र अङ्कभार तालिका	३६
तालिका नं. ४.८	:	शिक्षाका आधारहरू विषय-२०६७ का प्रश्नहरूको पद विश्लेषण तालिका	४०
तालिका नं. ४.९	:	शिक्षाका आधारहरू विषय-२०६८ का प्रश्नहरूको पद विश्लेषण तालिका	४१
तालिका नं. ४.१०	:	पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषय-२०६७ का प्रश्नहरूको पद विश्लेषण तालिका	४३
तालिका नं. ४.११	:	पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषय-२०६८ का प्रश्नहरूको पद विश्लेषण तालिका	४४
तालिका नं. ४.१२	:	शिक्षा मनोविज्ञान विषय २०६७ का प्रश्नहरूको पद विश्लेषण तालिका	४६
तालिका नं. ४.१३	:	शिक्षा मनोविज्ञान विषय २०६८ का प्रश्नहरूको पद विश्लेषण तालिका	४७

परिच्छेद एक

परिचय

शिक्षा क्षेत्रमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन अन्तर्गत लिखित परीक्षणलाई व्यापक रूपमा प्रयोग गर्ने गरिन्छ । नेपालको सबैभन्दा जेठो एवम् ठूलो विश्वविद्यालयको रूपमा रहेको त्रिभुवन विश्वविद्यालयले पनि यही कुरालाई आत्मसाथ गर्दै विद्यार्थी उपलब्धिको मूल्याङ्कनका लागि शैक्षिक सत्र अन्त्यमा सीमित समय र प्रश्न सङ्ख्यामा आधारित वार्षिक लिखित परीक्षालाई नै धेरै जसो तहमा प्रमुख रूपमा प्रयोग गर्दै आइरहेको छ । यसरी उक्त परीक्षणबाट प्राप्त नतिजा नै विद्यार्थीको पूर्ण मूल्याङ्कन गरी उसको स्तर निर्धारण गर्ने प्रमुख आधार बन्दछ । जसले उसको भविष्यमा निकै ठूलो महत्त्व राख्दछ । यसरी विद्यार्थीको वर्तमान र भविष्यबारे यति धेरै महत्त्व राख्ने नतिजा प्रदान गर्ने परीक्षणहरू के साँच्चिकै विश्वसनीय एवम् वैध छन् ? एउटा प्रश्नपत्रमा हनुपर्ने सम्पूर्ण विशिष्ट गुणहरू त्रिभुवन विश्वविद्यालयले प्रयोग गर्ने प्रश्नपत्रहरूमा समावेश छन् त ? यी आफैमा गम्भिर प्रश्न हुन् । यदि कुनै पनि परीक्षणको साधन आफैमा त्रुटिपूर्ण छ भने त्यसले प्रदान गर्ने नतिजा र उक्त नतिजाका आधारमा लिइने निर्णयका बारेमा स्वतः प्रश्न चिन्ह खडा हुन जान्छ । तसर्थ त्रि.वि.ले आफूले प्रयोग गर्दै आइरहेका प्रश्नपत्रहरूको वर्तमान अवस्था के छ ? ती प्रश्नपत्रहरू कतिको गुणस्तरीय छन् ? भन्ने विषयमा अध्ययन, अनुसन्धानहरू सञ्चालन गरी प्राप्त सुझावहरूलाई कार्यान्वयन गर्दै जानुपर्दछ । यसले त्रि.वि.का प्रश्नपत्रको स्तरीयता थप वृद्धि गर्नमा महत्त्वपूर्ण प्रभाव पार्दछ ।

१.१ पृष्ठभूमि

औपचारिक शिक्षामा विद्यार्थीलाई निश्चित अवधिको शिक्षण र सिकाइ क्रियाकलापमा सहभागी गराएपछि, मूल्याङ्कनको एकमात्र सूचकको रूपमा रहेको परीक्षा प्रणालीमा विद्यार्थीलाई सहभागी गराइन्छ । विशेष अवधिमा उनीहरूले के, कति ज्ञान र सीप प्राप्त गरे, पाठ्यक्रमका, अपेक्षा र उद्देश्य हासिल हुन सके/सकेनन् आदिको व्यवस्थित मूल्याङ्कन पद्धति नै परीक्षा हो । परीक्षाकै आधारमा विद्यार्थीमा ज्ञानको तह निर्धारण गरिन्छ र शैक्षिक उपाधि प्रदान गरिन्छ । त्यसैले परीक्षाफलको राम्रो नराम्रो पक्ष तथा सफलता र असफलता आदि जस्ता विषयहरू सिङ्गो शिक्षा प्रणालीसँग जोडिएका हुन्छन् (H.S.E.B., 2067) ।

सामान्यतया हामी मूल्याङ्कन शब्दको प्रयोग जुनसुकै समय, स्थान, परिस्थिति र कार्यमा गरिरहेका हुन्छौं वा गर्न सक्छौं । हामीले प्रयोग गर्ने मूल्याङ्कन शब्दले “मूल्यको अङ्कन” गर्ने प्रक्रियालाई जनाउँदछ । मूल्याङ्कनलाई सुधार गर्ने प्रक्रियाको रूपमा साथै उपलब्धिहरूको प्रमाणीकरण गर्ने प्रक्रियाको रूपमा समेत लिने गरिन्छ । यसरी मूल्याङ्कनलाई निर्णयात्मक र निर्माणात्मक दुवै उद्देश्यले प्रयोग गर्न सकिन्छ । शैक्षिक क्षेत्रमा पनि निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुवैखाले मूल्याङ्कनको

प्रयोग उत्तिकै महत्त्वपूर्ण रूपमा गरिँदै आएको पाइन्छ । मूल्याङ्कनका विभिन्न अवधारणाहरू र फरक फरक प्रकारहरू रहेका भए तापनि यिनीहरू सबैको मुख्य उद्देश्य सुधार गर्नु वा निर्णय गर्नु दुइ मध्ये कुनै एउटा रहेको हुन्छ । मूल्याङ्कनवेत्ता Scriven ले सन् १९६७ मा मूल्याङ्कनलाई निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कन गरी दुइ भागमा बाँडे । उनका अनुसार सुधार गर्न सञ्चालन गरिने मूल्याङ्कन सुधारात्मक वा निर्माणात्मक मूल्याङ्कन हो । यसको प्रमुख उद्देश्य कार्यक्रम सञ्चालनको अवस्थामा प्रक्रियाको सफलता र असफलता बारे सूचनाहरू प्रदान गरी निरन्तर पृष्ठपोषण प्रदान गर्नु हो भने कार्यक्रम समाप्ती पछि सञ्चालन गरी कार्यक्रमको उपयोगिता प्रमाणीकरण गर्न, कार्यक्रमका सबल पक्षहरूको लेखाजोखा गर्न तथा सम्भावित कार्यक्रमका उपभोक्तालाई कार्यक्रमको मूल्यबारे जानकारी प्रदान गर्न सञ्चालन गरिने मूल्याङ्कन निर्णयात्मक मूल्याङ्कन हो (खनाल, २०६६) । Robert L. Ebel लाई उद्धृत गर्दै शर्मा २०६८ : ३९ ले निर्माणात्मक मूल्याङ्कन र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनको सम्बन्धमा लेख्छन् -

योजनागत रूपमा सिकाइ सञ्चालन भइरहेको छ, छैन भनी निश्चित गर्ने शैक्षिक प्रक्रियाको सञ्चालनमा प्रयोगमा ल्याइने मूल्याङ्कन निर्माणात्मक मूल्याङ्कन हो । भने शैक्षिक कार्यको अन्त्यमा कति सफलता पूर्वक कार्य सम्पन्न भयो भनी विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिको स्तर निर्धारण गरी निर्णय लिनुलाई निर्णयात्मक मूल्याङ्कनको मुख्य कार्य मानिन्छ (शर्मा, २०६८ : ३९, ४३) ।

यसरी शिक्षण प्रक्रियाका क्रममा विद्यार्थीको सिकाइ प्रगति लेखाजोखा गरी आवश्यकता अनुसार शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा सुधार गर्न, शिक्षक र विद्यार्थी दुवैलाई पृष्ठपोषण दिने उद्देश्यले गरिने मूल्याङ्कनलाई निर्माणात्मक मूल्याङ्कन र शिक्षण सिकाइको निश्चित अवधि पश्चात् वा अन्त्यमा विद्यार्थीले तोकिएका सिकाइ उपलब्धि के कति मात्रामा हासिल गरे भनी लेखाजोखा गर्न गरिने मूल्याङ्कन निर्णयात्मक मूल्याङ्कन हो । निर्णयात्मक मूल्याङ्कनले विद्यार्थीलाई वर्गीकरण गर्ने, ग्रेडिङ गर्ने, कक्षा चढाउन तथा प्रमाणपत्र प्रदान गर्न निश्चित जानकारीहरू प्रदान गर्दछ ।

शैक्षिक क्षेत्रमा अभ्यासमा रहेका मूल्याङ्कनका विभिन्न अवधारणाहरू मध्ये विद्यार्थी मूल्याङ्कन एउटा यस्तो अवधारणा हो जसले विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण प्रगति र दक्षताहरूको लेखाजोखा गर्दछ । पाठ्यक्रम वा शैक्षिक कार्यक्रमको मूल्याङ्कन अन्तर्गत विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई अत्यन्त महत्त्वपूर्ण रूपमा लिइन्छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनले विद्यार्थीको उपलब्धि, प्रगति, दक्षता, व्यक्तिगत, सामाजिक र शैक्षिक गुणस्तर, विद्यार्थीको विकास र अवस्था तथा शैक्षिक कार्यक्रमले विद्यार्थीमा पारेको समग्र प्रभाव आदिको लेखाजोखा गर्दछ । यस्तो लेखाजोखा गर्नका लागि मूल्याङ्कनका विविध साधनहरूको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । परीक्षा लिइने र परीक्षा नलिइने साधनहरू जस्तै : लिखित परीक्षा, प्रयोगात्मक परीक्षा, मौखिक परीक्षा, अवलोकन, अन्तर्वार्ता दस्तावेज अध्ययन, रेटिङ्ग स्केल, प्रक्षेपण विधि आदिको प्रयोग गरिन्छ (खनाल, २०६६) । शैक्षिक मूल्याङ्कनको एउटा प्रमुख पाटोको रूपमा रहेको विद्यार्थी मूल्याङ्कनका आधारमा नै

पाठ्यक्रम, शैक्षिक कार्यक्रम, विद्यार्थी, शिक्षक, शिक्षण संस्था सबैको मूल्याङ्कन गर्ने गरिन्छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि कुन साधन र विधिको प्रयोग गर्ने भन्ने कुरा शैक्षणिक उद्देश्यमा निर्भर गर्दछ । तर पनि मौखिक र प्रयोगात्मक परीक्षाको तुलनामा शिक्षक वा विशेषज्ञद्वारा निर्मित वार्षिक लिखित परीक्षालाई नै मूल्याङ्कनको प्रमुख साधनको रूपमा प्रयोग गरिँदै आएको छ । जसको बारेमा यसप्रकार चर्चा गरिएको छ ।

१.१.१ परीक्षण

विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि मौखिक परीक्षा र प्रयोगात्मक परीक्षाको प्रयोग पनि केही मात्रामा गरिँदै आएको भए तापनि नेपालको शिक्षा प्रणालीमा वार्षिक लिखित परीक्षण नै धेरै जसो प्रयोग भएको पाइन्छ । शिक्षा क्षेत्रमा सामान्यतया: परीक्षणलाई साधनको रूपमा प्रयोग गरिए तापनि केही विद्वान्हरूले यसलाई साधन र प्रक्रियाको संयुक्त स्वरूप मानेका छन् । परीक्षणको शाब्दिक अर्थलाई केलाउँदा यसले त्यो साधन अथवा प्रक्रियालाई जनाउँदछ, जसद्वारा कुनै वस्तु, व्यक्ति अथवा प्रक्रियामा अन्तर्निहित विशिष्ट गुणको लेखाजोखा गर्न सकिन्छ । परीक्षणलाई कुनै निश्चित अवधिभित्र के कति उपलब्धि हासिल भयो भनेर नाप गर्ने मूल्याङ्कनको एक साधनको रूपमा अथवा उद्देश्य र उपलब्धि मापन गर्ने साधनको रूपमा लिइन्छ । हाम्रो जस्तो देशमा मूल्याङ्कनका विविध साधनहरूमध्ये परीक्षा नै व्यापक र निरन्तर प्रयोग भइरहेको छ । नेपालमा विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिको लेखाजोखा गर्ने प्रमाणिक आधार पनि परीक्षालाई नै मानिन्छ (ज.व.रा. र अन्य, २०६७) ।

सिकारुको शैक्षिक उपलब्धि लेखाजोखा गर्नका लागि विभिन्न खालका उपायहरू अपनाउँदै आएको पाइन्छ । त्यसमध्ये परीक्षण मापनको विशिष्ट साधन वा विधि हो । परीक्षण व्यवहारको नमूनाको आधारमा अङ्क प्रदान गर्ने अथवा वर्गीकरण गर्ने प्रमाणिक प्रक्रिया हो । सिकाइका उपलब्धि तथा अवसर मापन गर्ने उद्देश्यले प्रश्नहरूको समूह वा श्रृङ्खलाको रूपमा परीक्षणको निर्माण गरिएको हुन्छ । परीक्षण लिखित, मौखिक अथवा प्रयोगात्मक मध्ये कुनै एक हुन सक्दछ । लिखित परीक्षामा विद्यार्थीले तोकिएको प्रश्नहरूको उत्तर लिखित रूपमा, मौखिक परीक्षाको मौखिक रूपमा प्रदान गर्नुपर्दछ, भने प्रयोगात्मक परीक्षामा प्रयोग गरेर देखाउनु पर्दछ । यसरी विविध खालका परीक्षणको प्रयोग गरी फरक फरक तरिकाबाट सिकारुका ज्ञान, सीप र व्यवहारको मापन गर्न प्रयोग गरिने हुनाले परीक्षणलाई शिक्षा क्षेत्रमा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण मानिन्छ (खनाल, २०६६) । K.L. Bean लाई उद्धृत गर्दै ज.व.रा. र अन्य उल्लेख गर्दछन् -

"A Test is an organized succession of stimuli designed to measure quantitatively stimuli or to evaluate qualitatively some important mental process, Traits and characteristics." (ज.व.रा. र अन्य, २०६७:५)

त्यस्तै F.N. Kerlinger लाई उद्धृत गर्दै खनाल, परीक्षणलाई यसरी परिभाषित गर्दछन्-

"A test is a systematic procedure in which individual tested is present with a set of constructed stimuli to which he responds, the responses enabling the tester to assign the test a numeral or a set of numerals from which inferences can be made about testee's possession of whatever the test is supposed to measure." (खनाल, २०६६)

यस अनुसार परीक्षण उतेजनाहरूको त्यो संगठित अनुक्रम हो जसलाई विद्यार्थी सामु प्रस्तुत गरिन्छ र उनिहरूको व्यक्त गरेका प्रतिक्रियाहरूले परीक्षकलाई परीक्षणको लागि एक अङ्क अथवा अङ्कहरूको समूह प्रदान गर्न मद्दत गर्दछ। यसरी परीक्षण मार्फत मापन गर्न खोजेको जुनसुकै गुण सम्बन्धी उपलब्धि बारे निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ। विशेष मानसिक प्रक्रिया, गुण अथवा विशेषताहरूलाई परिमाणात्मक मापन अथवा गुणात्मक मूल्याङ्कन गर्ने उद्देश्यले परीक्षण तयार गरिएको हुन्छ।

विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिको लेखाजोखा गर्न सम्बन्धित शिक्षक तथा संस्था भन्दा बाहिर रहेका व्यक्ति तथा निकायले लिने अन्तिम मूल्याङ्कन प्रणालीलाई बाह्य परीक्षा भनिन्छ। शैक्षिक सत्रको अन्त्यमा विद्यार्थीलाई पास फेल गर्ने, कक्षा चढाउने वा नचढाउने वा स्तर निर्धारण गर्न कुनै निश्चित, स्वतन्त्र र अधिकार प्राप्त बाह्य व्यक्ति तथा निकायबाट औपचारिक परीक्षा कार्यक्रम निकालेर औपचारिक परीक्षा सञ्चालन गरी नतिजा सार्वजनिक गरिन्छ (ज.व.रा. र अन्य, २०६७)। नेपालमा यस्तो जिम्मेवारी वहन गर्ने गरी विद्यालय तह देखि विश्वविद्यालय तह सम्मका छुट्टाछुट्टै परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयहरूको स्थापना गरिएको छ। परीक्षा सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले गर्ने गर्दछ। विद्यार्थीका उपलब्धि परीक्षण गर्ने विभिन्न माध्यम मध्ये परीक्षा निःसन्देह एक हुन सक्छ। तर यसको अर्थ चाहिँ कदापि यो होइन की समयानुबद्ध लिखित परीक्षा नै एक मात्र परीक्षणको माध्यम हो। तर नेपालको सन्दर्भमा हेर्ने हो भने छिटफुट अन्य माध्यमको प्रयोग बाहेक समयानुबद्ध लिखित परीक्षा नै विद्यार्थीहरूको शैक्षिक मूल्याङ्कन गर्ने निर्णायक आधार बनेको छ। समयानुबद्ध लिखित परीक्षणमा विद्यार्थीको कार्य सम्पादन नै उसको स्तरको प्रमाण बन्दछ। प्रचलित परीक्षा प्रणाली प्रारम्भ देखि नै चलिरहेको छ। यसको मान्यता र विश्वसनीयता उपर शङ्का गर्ने आधार नरहेको होइन तर पनि हामी यो प्रणाली नै आत्मसाथ गर्न बाध्य छौं अन्य विकल्पहरूलाई खासै अभ्यासमा ल्याउन सकिएको छैन। शिक्षा व्यवस्थामा परीक्षालाई अध्ययन र अध्यापनको तुलनामा अधिक महत्त्व दिइएको पाइन्छ। सायद यसैकारणले होला एकातिर विद्यार्थी, शिक्षक, शिक्षण संस्था प्रत्येकले परीक्षाको नतिजालाई नै बढी जोड दिएको देखिन्छ भने अर्कोतर्फ परीक्षणले अन्य शैक्षिक प्राज्ञिक क्षेत्रहरूमा जस्तै पाठ्यक्रम, पठनपाठन आदिलाई सम्पूर्ण रूपमा नियन्त्रित गरेको छ। परीक्षा पद्धतिको मूल्यमान्यता अनुसार एउटा असल परीक्षाले पाठ्यक्रमका साथै अध्ययन अध्यापनको परिवेशलाई प्रतिनिधित्व गर्ने, अनुसरण गर्ने र समर्थन गर्ने हुनुपर्दछ (आचार्य, २०५७)।

उपलब्धि परीक्षणहरू शिक्षा क्षेत्रमा प्रयोग गरिने परीक्षणहरू हुन्, यिनीहरूले कुनै पूर्व निर्धारित पाठ्यक्रम अन्तर्गत विद्यार्थीहरूको सिकाइको मात्रा, सिकाई उपलब्धि तथा उनीहरूद्वारा पुरा गरिएको

कार्य उपलब्धिको लेखाजोखा गर्दछन् । परीक्षणहरू शैक्षिक कार्यक्रमको अभिन्न अङ्गको रूपमा रहेका हुन्छन् । यिनीहरूले शिक्षण सिकाइको कार्यक्रम मार्फत विद्यार्थीले प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धिको लेखाजोखा गरेर उनिहरूबारे निर्णय लिने, भविष्यवाणी गर्ने, छनोट कार्यमा सहयोग गर्नुको साथै पाठ्यक्रम, शैक्षिक कार्यक्रम आदिको प्रभावकारीताको लेखाजोखा गर्नमा समेत सहयोग पुऱ्याउँछन् । विद्यार्थी सिकाइको लेखाजोखा अथवा विद्यार्थीले सिकेका कुराहरूको मात्रा निर्धारण गर्न उपलब्धि परीक्षणहरू आवश्यक हुन्छन् । विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्ने सबैभन्दा उपयुक्त, लोकप्रिय र प्रमाणिक माध्यम विभिन्न किसिमका परीक्षण नै हुन् । निर्धारित शैक्षिक उद्देश्य अनुरूप विद्यार्थीले उपलब्धि हासिल गर्न सके वा सकेनन् ? सके भने के कति मात्रामा ? र सकेनन् भने के कति मात्रामा ? भनेर समेत पत्ता लगाउन उपलब्धि परीक्षण सञ्चालन गरिन्छ । निर्धारित उद्देश्य प्राप्त भयो वा भएन भन्ने कुराको मापन गरी विद्यार्थीको उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्नु परीक्षाको प्रमुख उद्देश्य हो । परीक्षाफलकै आधारमा विद्यार्थीको उपलब्धिको लेखाजोखा गरी उपलब्धि प्रमाणित गर्ने, प्रमाणपत्र दिने, श्रेणीकरण गर्ने र कक्षा उकास्ने निर्णय गरिने भएकाले विद्यार्थीको अभिभावक तथा अन्य निकायहरूले पनि परीक्षाफलकै आधारमा समेत विद्यार्थीको क्षमता र स्तरको मूल्याङ्कन गर्ने गर्दछन् (भट्टराई, २०६८) । लिखित परीक्षण अन्तर्गत प्रश्नपत्रलाई महत्त्वपूर्ण अङ्गको रूपमा लिइन्छ ।

१.१.२ प्रश्नपत्र

कुनै पनि लिखित परीक्षण विभिन्न अंश प्रश्नहरू मिलेर बनेको प्रश्नपत्रको रूपमा रहेका हुन्छन् । अगाडि उल्लेख गरे अनुसार परीक्षणलाई साधनको रूपमा लिँदा त्यसले प्रश्नपत्रलाई जनाउँदछ । हाम्रो देशमा विद्यार्थी मुल्याङ्कन अन्तर्गत लिखित परीक्षालाई नै व्यापक रूपमा प्रयोग गर्दै आइएको छ । परीक्षाबाट प्राप्त नतिजामा आधारित भई सम्पूर्ण कुराको लेखाजोखा गर्ने गरिन्छ । तसर्थ नेपालमा विद्यालय तह देखि विश्वविद्यालय तहसम्म नै शैक्षिक मूल्याङ्कनको प्रमुख साधनको रूपमा लिखित परीक्षा सञ्चालन गर्ने गरिन्छ । यस्तो लिखित परीक्षामा साधनको रूपमा प्रयोग गरिने प्रश्नहरूको शृङ्खलालाई नै प्रश्नपत्र भनिन्छ । जाँचको समयमा विद्यार्थीहरूलाई प्रश्नपत्र दिइन्छ । प्रत्येक प्रश्नको विद्यार्थीले लिखित रूपमै उत्तर प्रस्तुत गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी प्रदान गरिने प्रश्नहरूको संगालो नै प्रश्नपत्र (परीक्षणको साधन) हो (पराजुली र अन्य, २०६७) । Linn & Grounlund ले दिएको परीक्षणको परीभाषाले पनि प्रश्नपत्रलाई नै इंगित गरेको पाइन्छ भन्दै ज.व.रा. र अन्य (२०६८) उल्लेख गर्दछन् -

"A instrument or systematic procedures for measuring a sample of behavior by posing a set of questions in a uniform manner".

यसरी सिकाइ तथा व्यवहार मापन गर्नका लागि तयार गरिएको शृङ्खलाबद्ध प्रश्नावलीको सूची वा व्यवस्थित मापनको एक औजार नै प्रश्नपत्र हो । एक शैक्षिक सत्र भरी सञ्चालित शैक्षिक कार्यक्रमबाट प्राप्त उपलब्धिहरूको लेखाजोखा गर्नका लागि लिखित परीक्षणको साधनको रूपमा प्रश्नपत्रको विकास एवम् निर्माण गरिएको हुन्छ । विद्यार्थीले एक शैक्षिक सत्रभरीमा हासिल गरेका सम्पूर्ण

उपलब्धिहरूबाट केही सीमित सङ्ख्यामा प्रश्नहरू समावेश गरी तयार पारिएको प्रश्नपत्रमा नै पूर्णतया आधारित भई निर्णय लिइने हुँदा प्रश्नपत्रलाई अति महत्त्वपूर्ण साधनको रूपमा लिइन्छ । सामान्यतया स्तरीकृत र शिक्षक निर्मित गरी दुई किसिमका परीक्षणहरू विद्यार्थीका सिकाइ उपलब्धिहरूको परीक्षणमा प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ । स्तरीकृत परीक्षणमा प्रयोग हुने प्रश्नपत्र बढी विश्वसनीय र प्रमाणिक हुने गर्दछन् । किनकी यस्तो परीक्षण निर्माण गर्दा प्रमाणीकरणका सम्पूर्ण प्रक्रियाहरू अपनाई व्यापक विश्लेषण र पटक पटक पूर्वपरीक्षण गरी विशेषज्ञद्वारा तयार पारिएको हुन्छ । यस्ता परीक्षणहरूबाट प्राप्त नतिजा पनि विश्वसनीय र वैध हुने गर्दछन् । तर तुलनात्मक रूपमा यस्ता परीक्षणहरू निकै खर्चिला र प्राविधिक खालका हुने हुँदा हाम्रो जस्तो देशमा शैक्षिक मूल्याङ्कनका लागि शिक्षक निर्मित परीक्षण मै निर्भर हुनुपर्ने बाध्यता छ (ज.ब.रा र थापा, २०६८) । तर शिक्षक निर्मित परीक्षणमा प्रयोग हुने प्रश्नपत्र के कति विश्वसनीय र वैध छन् ? विद्यार्थीको उपलब्धिको सही मापन गर्न सकेका छन् कि छैनन् ? भन्ने कुराको विश्लेषण गर्नु अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यसरी हामिले विद्यार्थीका शैक्षिक उपलब्धिहरूको मापनका लागि विद्यालय तहदेखि विश्वविद्यालय तहसम्मका परीक्षणहरूमा प्रयोग गरिरहेका प्रश्नपत्रहरू के कति मात्रामा विश्वसनीय एवम् वैध छन् भन्ने कुराको विश्लेषण गर्नु अपरिहार्य हुन जान्छ । यसका साथै प्रश्नपत्रका त्रुटिहरूलाई सच्चाउँदै यसको विश्वसनीयता र वैधताको मात्रालाई कसरी बढाउँदै लैजान सकिन्छ भन्ने कुरा हामी सबैको चासोको विषय बन्नु पर्दछ । लिखित परीक्षणका लागि तयार पारिने प्रश्नपत्रलाई विभिन्न दृष्टिकोणमा आधारित भई विश्लेषण गर्न सकिन्छ र उक्त विश्लेषणबाट प्रश्नपत्रको गुणस्तर वृद्धि गर्नका लागि विभिन्न सुझावहरू प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत अध्ययन त्रिभुवन विश्वविद्यालयको परीक्षा प्रणाली त्यसमा पनि खासगरी शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा केन्द्रित भई सञ्चालन गरिएको हुँदा त्रिभुवन विश्वविद्यालय र शिक्षाशास्त्र सङ्काय बारे चर्चा गर्नु आवश्यक ठानी सङ्क्षिप्तमा परिचय प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.१.३ त्रिभुवन विश्वविद्यालय र शिक्षाशास्त्र सङ्कायको परिचय

नेपालमा उच्च शिक्षाको प्रारम्भ वि.सं. १९७५ मा त्रिचन्द्र कलेजको स्थापना पछि मात्र भएको हो । विद्यालय स्तरको पठनपाठनका सन्दर्भमा उच्च घरानिया परिवारका लागि दरबार हाइस्कूल (१९१०) संस्कृत पाठशाला (१९३४) श्रेष्ठा पाठशाला (१९६२) र नेपाल राजकीय आयुर्वेद विद्यालय आदि स्थापना भएका थिए । २०११ सालमा गठित राष्ट्रिय शिक्षा योजनाको सिफारिसमा देश विकासको निम्ति आवश्यक मध्यम र उच्च स्तरीय जनशक्ति उत्पादन गर्ने लक्ष्यका साथ नेपालको पहिलो विश्वविद्यालयको रूपमा वि.सं. २०१६ (सन् १९५९) सालमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको स्थापना भएको हो । विश्वका विभिन्न विषय वा विभिन्न किसिमका शास्त्रहरूको उच्चकोटीको शिक्षा प्रदान गर्ने, सम्बन्धित विषयमा विद्यार्थीहरूको परीक्षा लिने र उत्तीर्ण विद्यार्थीहरूलाई तदनुसार उपाधि प्रदान गर्ने शिक्षाको सर्वोच्च संस्थालाई विश्वविद्यालय भनिन्छ (नेपाली वृहत शब्दकोश, २०५५) । स्वर्गीय राजा त्रिभुवनको नामबाट नामाकरण गरिएको त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा वि.सं. २०६२/०६३ को दोस्रो

जनआन्दोलन पश्चात् प्रधानमन्त्री कुलपति, शिक्षामन्त्री सहकुलति र विश्वविद्यालयको कार्यकारी प्रमुखको रूपमा उपकुलपती रहने व्यवस्था गरिएको छ । थुप्रै चुनौतीहरू र अप्ठ्याराहरू पार गर्दै संघर्षपूर्ण पचास वर्षको जीवनको साथ स्वर्ण जयन्ती मनाउँदै नेपालको सबैभन्दा ठूलो विश्वविद्यालय र देशकै मेरुदण्डको रूपमा स्थापित भइसकेको छ । साथै राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा समेत ख्याती कमाउन सफल सर्वोत्कृष्ट शैक्षिक संस्थाको रूपमा आफूलाई उभ्याउन सफल भएको छ । त्रि.वि. स्थापना कालदेखि नै नेपालको उच्च शिक्षा सम्हाल्ने एकमात्र विश्वविद्यालय हो । त्यतिबेला प्रमाणपत्र तह (११ र १२) समेतलाई उच्च शिक्षा अन्तर्गत राखिएको हुनाले यो जिम्मेवारी पनि बहन गर्दै आएको थियो तर शैक्षिक सत्र २०६६/०६७ देखि भने त्रि.वि.बाट यस तहलाई हटाइएको छ । उच्च शिक्षालाई सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्न अहिले नेपालमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय बाहेक आठवटा विश्वविद्यालयहरू (नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय - सन् १९८६, पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालय - सन् १९९४, पोखरा विश्वविद्यालय-सन् १९९७, लुम्बिनी विश्वविद्यालय-सन् २००५, कृषि तथा वन विश्वविद्यालय-२०१०, मध्यपश्चिम विश्वविद्यालय-सन् २०१० र सूदुरपश्चिम विश्वविद्यालय-सन् २०१०) स्थापना भइसकेका छन् । यसबाहेक खुला विश्वविद्यालय, सामुयिक विश्वविद्यालय लगायतका अन्य केही विश्वविद्यालयहरूको पनि माग उठिरहेको छ (Amatya, 2012/13) । नेपालमा सञ्चालित विश्वविद्यालयहरू मध्ये त्रि.वि. वृहत्तर आकार, उच्चभार र गहन जिम्मेवारीका साथ बढी रहेको छ । नेपालको सर्वाङ्गीण विकासका लागि आवश्यक दक्ष जनशक्ति तयार गर्न, स्तरयुक्त उच्च शिक्षा प्रदान गर्न, विविध पक्षमा अनुसन्धान गर्न, राष्ट्रिय धर्म संस्कृति र परम्पराको संरक्षण र विकास गर्न, कला, ज्ञान, विज्ञान, प्रविधि तथा व्यवसायीक क्षेत्रको ज्ञान र अनुसन्धानलाई व्यापक एवम् व्यवहारिक तथा समय सापेक्ष बनाउने उद्देश्यले त्रि.वि.को स्थापना गरिएको हो । त्रि.वि.ले आफ्ना ५ वटा अध्ययन संस्थान, ४ वटा सङ्कायहरू, ६० वटा आङ्गिक क्याम्पसहरू, ३९ वटा केन्द्रीय विभागहरू, ४ वटा अनुसन्धान केन्द्रहरू र ८३२ वटा सम्बन्धन प्राप्त (सामुदायिक तथा निजी) कलेजहरू मार्फत आफ्ना शैक्षिक र अनुसन्धानात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । त्रि.वि.का ५ वटा प्राविधिक अध्ययन संस्थान तथा ४ वटा सङ्काय अतर्गत ११५ वटा विषयहरू प्राविधिक दक्षता प्रविणता तहमा, १,०७९ विषयहरू स्नातक तहमा र १,००० विषयहरू स्नाकोत्तर तहमा साथै प्राविधिक र साधारण दुवै तर्फ एम.फिल र पी.एच.डी कार्यक्रमहरू सञ्चालित छन् । शैक्षिक सत्र २०६८/०६९ मा त्रि.वि.का विभिन्न तहका शैक्षिक कार्यक्रमहरू अन्तर्गत ३,७३,८४६ जना विद्यार्थीहरू अध्ययनरत छन् । त्यस्तै ७,९५० जना अध्यापक र ७,१२२ जना अन्य कर्मचारी गरी कुल १५,०७२ जना यस विश्वविद्यालयमा कार्यरत छन् (T.U., 2012/2013) ।

अहिलेसम्म अधिकांश रूपमा उच्च शिक्षा सञ्चालन भएका संस्थानहरू, निजामति सेवा, सैनिक, प्रहरी, बैंक तथा सरकारी र निजी क्षेत्रमा त्रि.वि बाट उत्पादित जनशक्ति नै कार्यरत छन् । अन्य विश्वविद्यालय, शैक्षिक प्रतिष्ठान तथा परिषद्हरूलाई उपकुलपति, रजिस्ट्रार, डीन, परीक्षा नियन्त्रक तथा अन्य पदाधिकारीहरू पनि त्रि.वि.ले नै दिने गरको छ । यी सबै गतिविधिहरूबाट त्रिभुवन विश्वविद्यालयले

गर्व गर्ने ठाउँहरू प्रशस्तै छन् । त्रिभुवन विश्वविद्यालयका निम्ति अहिलेको प्रमुख चुनौती भनेको विगत पाँच दशकदेखि स्वदेश र विदेशमा अर्जित ख्यातीलाई अक्षुण्ड राख्दै २१ औं शताब्दीको माग र बढ्दो आवश्यकताको परिपूर्ति गर्न सक्ने शिक्षा प्रदान गर्नु हो । जसका लागि विश्वविद्यालयको नेतृत्वले स्पष्ट उद्देश्य र नीतिको तर्जुमा गरी समय सापेक्ष विकसित र परिवर्तित निर्णयका साथ गुणस्तरीय शिक्षालाई पहिलो प्राथमिकता राखेर अगाडि बढ्नुपर्ने हुन्छ ।

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

सन् १९७२ मा राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति लागु हुन अघि शिक्षा विषयको पठनपाठन कलेज अफ एजुकेसन, राष्ट्रिय व्यवसायिक शिक्षा प्रशिक्षण केन्द्र र अङ्ग्रेजी भाषा प्रशिक्षण अन्तर्गत भइरहेको थियो । यी सबै निकायहरू तत्कालीन श्री ५ को सरकार शिक्षा विभाग अन्तर्गत सञ्चालित थिए । सन् १९७२ मा त्रि.वि. अन्तर्गत शिक्षाशास्त्र अध्ययन संस्थान (हाल शिक्षाशास्त्र सङ्काय) को गठन पछि ती सबै निकायहरूलाई सङ्कायमा नै आवद्ध गरियो । शिक्षाशास्त्र सङ्कायको प्रमुख उद्देश्य तालिम प्राप्त शिक्षकहरू, शिक्षाविद्, शिक्षा विशेषज्ञहरू, शिक्षा योजनाकारहरू, सुपरीवेक्षकहरू, पाठ्यक्रम निर्माताहरू र शैक्षिक प्रशासकहरू उत्पादन गर्नु रहेको छ । यस सङ्कायका उद्देश्यहरू निम्न रहेका छन् ।

- १) देशमा शिक्षक विकास गतिविधिलाई संस्थागत गर्नु,
- २) तालिम प्राप्त शिक्षकहरू उत्पादन गर्नु,
- ३) शिक्षक, शिक्षा विशेषज्ञहरू, शिक्षा योजनाकारहरू, पाठ्यक्रमविद् र शैक्षिक प्रशासकहरू उत्पादन गर्नु । (T.U. 2012/13)

शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत साधारण र व्यावसायिक गरी दुई खालका शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालित छन् । साधारण शिक्षा तर्फ तीनवर्षे बी.एड., एक वर्षे बी.एड, दुईवर्षे एम.एड.का साथै विगत ७ वर्षदेखि एम.फिल र पि.एच.डी. कार्यक्रम पनि सञ्चालित छन् । अङ्ग्रेजी भाषा शिक्षा, नेपाली शिक्षा, गणित तथा कम्प्युटर विज्ञान शिक्षा, विज्ञान शिक्षा, स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा, जनसङ्ख्या शिक्षा, भूगोल शिक्षा, इतिहास शिक्षा, अर्थशास्त्र शिक्षा, राजनीति विज्ञान शिक्षा आदि बी.एड. र एम.एड. का लागि साभ्ना विशिष्टीकृत क्षेत्र हुन् । व्यवसायिक शिक्षा विशिष्टीकरण अन्तर्गत व्यापार शिक्षा, औद्योगिक शिक्षा र गृहविज्ञान शिक्षा, वि.एड. तहका लागि लागू गरिएको छ । सामान्य शिक्षा अन्तर्गत पाठ्यक्रम मूल्याङ्कन र शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन एम.एड. तहमामात्र लागू गरिएको छ । व्यवसायिक शिक्षा अन्तर्गत एम.एड. कार्यक्रमहरू सञ्चालित छैनन् । प्रारम्भिक बालविकास, प्राथमिक शिक्षा र विशेष आवश्यकता भएकाहरूका लागि शिक्षा बी.एड. तहमा मात्र सञ्चालित छन् । शैक्षिक सत्र २०६७ देखि स्नातक तहमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि शिक्षा (ICTE) को पठनपाठन समेत प्रारम्भ गरिएको छ । समय समयमा शैक्षिक कोर्षहरूका पाठ्यक्रम निर्माण, विकास परिमार्जन गर्नका लागि शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत छुट्टाछुट्टै विषय समिति छन् । जसले सम्बन्धित क्षेत्रमा शैक्षिक गतिविधि सञ्चालन गर्ने गर्दछन् (पूर्ववत्) ।

त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहमा पनि वार्षिक र गोप्य लिखित परीक्षा प्रणाली नै प्रचलनमा रहेको छ । यस प्रणालीमा विद्यार्थीहरूले वर्षभरी अध्ययन/अभ्यास गरेका ज्ञान र सीप बारे परीक्षाका लागि तोकिएको तीन घण्टामा गर्ने लिखित अभिव्यक्तिबाटै उसको समग्र मूल्याङ्कन गरिन्छ । यसरी निश्चित/सीमित प्रश्ननालीको दायरामा रहेर परीक्षार्थीले दिने उत्तर र त्यसकै आधारमा प्राप्त गर्ने अङ्क नै भविष्यमा विद्यार्थीको व्यक्तित्व र योग्यता पहिचानको आधार बन्दछ । तर यसरी विद्यार्थीको उपलब्धि पहिचान गर्ने परीक्षाका लागि प्रयोग गरिँदै आएका प्रश्नपत्रहरू के कति मात्रामा विश्वसनीय र वैध छन् भन्ने कुराको खासै विश्लेषण गरेको पाइँदैन । यदि मापनको साधन नै त्रुटिपूर्ण छ भने त्यसबाट प्राप्त हुने नतिजाको आधारमा लिइने निर्णयहरू त्रुटि रहित रहने सम्भावना नै रहेन यसले प्रश्नपत्रको विश्वसनीयता र वैधतामा नै प्रश्न चिन्ह खडा हुन जान्छ । तसर्थ त्रि.वि.ले विद्यार्थीका शैक्षिक उपलब्धिको मापन गर्नका लागि सञ्चालन गर्ने विभिन्न तहका परीक्षाका प्रश्नपत्रहरूको विश्लेषण गरी आवश्यक सुधार गर्दै विश्वसनीयता र वैधताको स्तर वृद्धि गर्दै लैजान आवश्यक देखिन्छ ।

१.१.४ त्रिभुवन विश्वविद्यालयको नियम २०५० मा भएका परीक्षा सम्बन्धी व्यवस्थाहरू

हरेक संस्थाको आफ्नो छुट्टै नियम, विधि, विधान हुन्छ र त्यसै अनुरूप उक्त संस्थाले आफ्नो गतिविधिहरू सञ्चालन गर्ने गर्दछ । त्यस्तै त्रिभुवन विश्वविद्यालयले पनि आफ्ना कार्यक्रम र गतिविधिहरूलाई सुव्यवस्थित ढङ्गबाट सञ्चालन, गर्नका लागि आफ्नो छुट्टै लिखित नियमको निर्माण गरेको छ । वि.सं. २०५० सालदेखि लागु भएको यस नियममा त्रि.वि.का सम्पूर्ण निकायहरूको गठन, काम, कर्तव्य, अधिकारहरूलाई सुनिश्चित गरिएको छ । तसर्थ त्रि.वि. र यस मातहतका निकायहरूले पूर्णतया यस नियममा व्यवस्था भए अनुरूपका कामहरू गर्ने गर्दछन् । त्रिभुवन विश्वविद्यालय सङ्गठन तथा शैक्षिक प्रशासन सम्बन्धी नियम २०५० (२०६२-९-२४ सम्मको संशोधन सहीत) मा उल्लेख भए बमोजिम त्रि.वि.को परीक्षा सम्बन्धी व्यवस्थाहरू यस प्रकार रहेका छन् । यी व्यवस्थाहरूको आधारमा नै त्रि.वि.ले परीक्षा सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यहरू गर्ने गर्दछ ।

यस नियमको परिच्छेद ६ को 'क' मा परीक्षा सुधार तथा समन्वय परिषद्को व्यवस्था गरिएको छ । शिक्षाध्यक्ष अध्यक्ष, परीक्षा नियन्त्रक सदस्य सचिव, रजिस्ट्रार र पाठ्यक्रम विकास केन्द्रका निर्देशक एवम् सबै डीनहरू उक्त परिषद्का सदस्य रहने छन् । यस परिषद्को मुख्य काम, कर्तव्य र अधिकारमा परीक्षाको नीति, किसिम र तरिका आदिका सम्बन्धमा प्राज्ञिक परिषद्मा प्रस्ताव पठाउने, परीक्षा कर््याक्रम, तालिका र अन्य व्यवस्था आदि बारे परीक्षासँग सम्बन्धित आफू अन्तर्गतका सबै निकायलाई निर्देशन दिनु परीक्षा सम्बन्धी अनुसन्धान गर्नु आदि रहेका छन् ।

परिच्छेद ६ को 'ख' मा केन्द्रीय परीक्षा सञ्चालन समितिको व्यवस्था गरिएको छ । रजिस्ट्रार अध्यक्ष र परीक्षा नियन्त्रक सदस्य सचिव रहने गरी यस समितिको गठन गरिने छ र यसका मुख्य काम कर्तव्य र अधिकारहरूमा विषयगत समितिका अध्यक्षले सिफारिस गरेको सूची मध्येबाट प्रश्नपत्र संशोधन

समितिको सिफारिसमा प्रश्निकहरू र उत्तर पुस्तिका संपरीक्षण समितिको सिफारिसमा परीक्षकहरूका साथै अन्य विशेषज्ञहरू व्यक्तिगत वा समूहगत वा अन्य रूपमा नियुक्त गर्नु ।

परिच्छेद ६ को 'ग' मा अध्ययन संस्थान वा सङ्काय परीक्षा सञ्चालन समितिको व्यवस्था गरेको छ । जस अनुसार सम्बन्धित डीन अध्यक्ष, सहायक डीन वा नीज नरहेमा डीनबाट तोकिएको अन्य अधिकारी सदस्य सचिव रहने छ । यस समितिको मुख्य काम, कर्तव्य अन्तर्गत परीक्षाका लागि विषय समितिका अध्यक्षले पठाएको सूची भित्रबाट प्राश्निकहरू, प्रश्न संशोधन समिति, परीक्षकहरू, अन्य विशेषज्ञहरू नियुक्त गर्न र नियुक्त व्यक्ति वा समूहलाई निलम्बन गर्नु रहेको छ ।

परिच्छेद ५८ मा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको गठन र परिच्छेद ५९ मा यसका काम, कर्तव्य र अधिकार उल्लेख गरिएको छ । विश्वविद्यालय अन्तर्गत तोकिएका अध्ययन संस्थान तथा सङ्कायद्वारा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमहरूको नियमित तथा प्राइभेट परीक्षार्थीहरूको तोकिए बमोजिम परीक्षा सञ्चालन गर्ने, परीक्षाफलहरू प्रकाशित गर्ने, लब्धाङ्क पत्र प्रदान गर्ने, ट्रान्सक्रिप्ट प्रदान गर्ने, प्रमाणपत्र वितरण गर्ने लगायतका परीक्षा र परीक्षासँग सम्बन्धित कार्य गर्ने रहेको छ ।

परिच्छेद ६० मा परीक्षाको किसिम र तद्सम्बन्धी अन्य व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ । यस अन्तर्गत परीक्षा सञ्चालक समितिले अन्यथा व्यवस्था गरेमा बाहेक विश्वविद्यालय अन्तर्गत विभिन्न अध्ययन संस्थान तथा सङ्कायमा सञ्चालित शैक्षिक तहको सत्रान्त परीक्षाहरूको हकमा ती परीक्षाहरू सम्बन्धित अध्ययन संस्थान तथा सङ्कायद्वारा नै सञ्चालन हुनेछन् । खण्डगत वार्षिक परीक्षा प्रणाली बमोजिम सञ्चालन हुने पूर्णाङ्क १०० भएको पाठ्यांशको लागि परीक्षाको अवधि अन्यथा तोकिएमा बाहेक स्नातकोत्तर तहका लागि चार घण्टा, स्नातक र प्रविणता प्रमाणपत्र तहको लागि तीन घण्टाको हुनेछ । परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयबाट सञ्चालन हुने विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमको खण्डगत वार्षिक परीक्षा पूर्णतः बाह्य परीक्षा हुनेछ ।

परिच्छेद ६३ मा प्रश्नपत्र व्यवस्थापन समितिको व्यवस्था गरेको छ । केन्द्रीय परीक्षा सञ्चालक समितिले प्रश्न परिष्करण समिति गठन गर्ने छ जसको काम, कर्तव्य र अधिकारहरूमा प्राश्निकहरूबाट प्राप्त प्रश्नहरूको पुनरावलोकन कार्य विश्वविद्यालयको नीति नियम अन्तर्गत रही सम्पन्न गर्ने, परीक्षामा प्रयोग गरिएको प्रश्नहरूबारे परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयलाई प्राप्त भएका गुनासा तथा त्रुटिहरूबारे सूक्ष्म अध्ययन गरी तथ्य पत्ता लगाई के कस्तो गरिनु उपयुक्त हुन्छ आफ्नो राय सहीतको सिफारिस केन्द्रीय परीक्षा सञ्चालन समिति समक्ष लिखित रूपमा प्रस्तुत गर्ने आदि मुख्य रहेका छन् ।

परिच्छेद ७७ मा विषय समितिको गठन र परिच्छेद ७८ मा यसको काम, कर्तव्य र अधिकारहरू उल्लेख गरिएको छ । प्रत्येक संस्थान वा सङ्कायमा एक वा सोभन्दा बढी विषय समिति हुनेछन् । सम्बन्धित केन्द्रीय विभागका प्रमुख अध्यक्ष रहने गरी यस समितिको गठन गरिने छ । परीक्षाका लागि प्राश्निक प्रश्न संशोधनकर्ता, परीक्षकहरू र संपरीक्षकहरूको सूची परीक्षा नियन्त्रकको अनुरोधमा अध्यक्षले

पठाउने वा पठाउन लगाउने, सम्बन्धित विषयका परीक्षाको किसिम तोक्न, हेरफेर गर्न, परीक्षा सम्बन्धी विशेष शर्तहरू र अन्य व्यवस्था गर्न अध्ययन वा सङ्कायमा अनुरोध पठाउने आदि यस समितिका मुख्य, काम, कर्तव्य र अधिकार रहेका छन् ।

१.२ समस्याको कथन

नेपालमा विद्यालय तह देखि विश्वविद्यालय तह सम्ममा विद्यार्थीका शैक्षिक उपलब्धिहरूलाई मापन गर्नका लागि वार्षिक लिखित परीक्षा सञ्चालन गरिन्छ । नेपालकै जेठो एवम् सबैभन्दा ठुलो विश्वविद्यालयको रूपमा परिचित त्रिभुवन विश्वविद्यालयले पनि विद्यार्थी मूल्याङ्कन लागि प्रमुख रूपमा वार्षिक लिखित परीक्षालाई प्रयोग गर्दै आइरहेको छ । ती परीक्षाबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा नै विविध महत्त्वपूर्ण निर्णयहरू लिइने गरिएको छ । परीक्षणका लागि केही सीमित सङ्ख्या र प्रकारमा प्रश्नहरू समावेश गरी प्रश्नपत्र तयार गर्ने गरिन्छ । प्रश्नहरूको संगालोको रूपमा रहेका प्रश्नपत्रहरूलाई विद्यार्थीहरू सामू प्रदान गरिन्छ । विद्यार्थीहरूले तोकिएको समयभित्र लिखित रूपमै प्रदान गरेका प्रतिक्रियाहरूको आधारमा विद्यार्थीको उपलब्धिको मापन गरिन्छ र सम्पूर्ण उपलब्धिस्तर यहि नै हो भनि विविध महत्त्वपूर्ण निर्णयहरूमा पुग्ने गरिन्छ । यसरी परीक्षणको नतिजाको अत्यन्त महत्त्व र वैधानिकता रहने हुँदा हुँदै पनि उक्त परीक्षणले के कति विश्वसनीय र वैध रूपमा उपलब्धिको मापन गर्न सक्थो वा सकेन भनि कुनै प्रकारको विश्लेषण गर्ने गरेको पाइँदैन । त्रि.वि. का परीक्षाहरूमा प्रयोग गरिने प्रश्नपत्रहरूले पाठ्यक्रमलाई पूर्ण रूपमा समेट्न नसकेको, केही प्रश्नहरू पाठ्यक्रम भन्दा बाहिरबाट समेत आउने गरेको र कतिपय एकाइहरूबाट प्रश्नहरू नै नसोधिने गरेको जस्ता गुनासाहरू विद्यार्थीहरूले बेला बेलामा व्यक्त गरिरहेको पाइन्छ । ती गुनासाहरूले नै यो अध्ययनका लागि प्रेरित गरेका छन् । यदि परीक्षामा प्रयोग गर्ने गरेका प्रश्नपत्र नै त्रुटिपूर्ण रहे भने उक्त साधनको प्रयोग गरी प्राप्त गरिने नतिजाको शुद्धतामा कसरी विश्वस्त हुन सकिन्छ ? मापनको साधनको रूपमा प्रयोग गरिने प्रश्नपत्रमा विश्वसनीयता र वैधताको स्तर उच्च हुनुपर्दछ । तवमात्र त्यसले प्रदान गर्ने नतिजा अर्थपूर्ण रहन्छ । परीक्षणको नतिजाकै आधारमा नै समग्र मूल्याङ्कन गरिने हुँदा त्रि.वि.का विभिन्न सङ्काय र तहहरूमा सञ्चालित परीक्षणका प्रश्नहरू विश्लेषण गर्नका लागि तत्काल विभिन्न अध्ययन र अनुसन्धानहरू सञ्चालन गरी प्राप्त सुझावहरूको आधारमा प्रश्नपत्रको स्तरियता वृद्धि गर्दै जानु अत्यन्त आवश्यक देखिन्छ । तसर्थ यस अध्ययनलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायको स्नातक तहका अनिवार्य शिक्षा विषयहरू (शिक्षाका आधारहरू, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन र शिक्षा मनोविज्ञान) को प्रश्नपत्रहरू विश्लेषणमा केन्द्रित गरिएको छ । यसबाट त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्कायको वार्षिक लिखित परीक्षामा प्रयोग गरिने प्रश्नपत्रहरूको वर्तमान अवस्था पत्ता लगाई प्रश्नपत्रहरूको गुणस्तर वृद्धिका लागि सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ । यस अध्ययनमा निम्न समस्या उठान गरी समाधानको प्रयास गरिएको छ ।

१) प्रश्नपत्र निर्माणको प्रक्रिया के कस्तो रहेको छ ?

२) प्रश्नहरूको विषयगत वैधताको अवस्था कस्तो रहेको छ ?

- । प्रश्नहरूको भाषिक स्पष्टताको अवस्था कस्तो रहेको छ ?
- । प्रश्नपत्रमा निर्देशनको पर्याप्तता र प्रश्नहरूको अङ्कभारको उपयुक्तता ?
- । प्रश्नपत्रको संरचना (प्रश्नको सङ्ख्या, प्रकार, माध्यम भाषा आदि) को अवस्था कस्तो छ ?
- । प्रश्नपत्रमा समावेश प्रश्नको कठिनाइस्तर र विभेदीकरण क्षमता कस्तो छ ?
- । विकल्पहरूको विकर्षक क्षमताको अवस्था कस्तो रहेको छ ?
- । प्रश्नपत्रको गुणस्तर वृद्धि गर्न कस्ता उपायहरू अपनाउन सकिन्छ ?

१.३ अध्ययनको औचित्य

विद्यार्थी मूल्याङ्कन अन्तर्गत नेपालमा उपलब्धि परीक्षणको व्यापक प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ । विद्यालय तहदेखि विश्वविद्यालय तहसम्म नै वार्षिक लिखित परीक्षाको आधारमा विद्यार्थीका उपलब्धिहरूको लेखाजोखा गर्ने गरिन्छ र त्यसबाट प्राप्त नतिजा नै भविष्यमा विद्यार्थीको व्यक्तित्व र योग्यता पहिचानको आधार बन्दछ । यसरी प्रयोग गरिने परीक्षणहरूमा सीमित सङ्ख्यामा प्रश्नहरू छनोट गरी प्रश्नपत्रको निर्माण गरिन्छ र त्यसै प्रश्नपत्रमा विद्यार्थीहरूले प्रदान गर्ने प्रतिक्रियाको आधारमा उपलब्धि को लेखाजोखा गरिन्छ तर ती प्रश्नपत्रहरू आफैमा विश्वसनीय र वैध छन् छैनन् भन्ने कुरामा स्पष्ट नभएसम्म ती परीक्षणबाट प्राप्त नतिजा माथि सन्देह रहीरहनु स्वभाविक हो । यसरी हामीले विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि प्रयोग गर्दै आइरहेका प्रश्नपत्रहरूको गुणस्तर कस्तो रहेको छ भन्ने कुरा पत्ता लगाउनका लागि “शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहका अनिवार्य शिक्षा विषयहरूको प्रश्नपत्र विश्लेषण” शीर्षकमा गरिएको अनुसन्धानको औचित्यलाई निम्न बमोजिम उल्लेख गरिएको छ ।

- । शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा वर्तमानमा प्रचलनमा रहेको प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रियाबारे जानकारी प्रस्तुत गर्दै प्रश्नपत्रको गुणस्तरीयता वृद्धिका लागि आवश्यक थप प्रक्रियाहरू अपनाउन सुझावहरू प्रस्तुत गर्नेछ ।
- । प्रयोग भइरहेका प्रश्नपत्रहरूले सम्पूर्ण विषयवस्तुको प्रतिनिधित्व गर्न सके नसकेको पत्ता लगाइ प्रश्नपत्रमा विषयगत वैधताको स्थिति उच्च बनाउनका लागि आवश्यक उपायहरू प्रस्तुत गर्नेछ ।
- । वस्तुगत प्रश्नपत्रमा प्रयोग भएका प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर, विभेदीकरण क्षमता एवम् विकल्पहरूको क्षमता के कस्तो रहेको छ भन्ने बारे जानकारी प्रदान गर्दै आगामी प्रश्नपत्रहरूमा स्तरीय प्रश्नहरू छनोट गर्ने उपायहरू प्रस्तुत गर्ने छ ।
- । प्रश्नपत्रहरूको संरचना अन्तर्गत प्रश्नको सङ्ख्या, प्रकार, अङ्कभार, निर्देशन आदिको उपयुक्तताबारे जानकारी प्रदान गर्दै आवश्यक, सुधारका लागि सुझावहरू प्रस्तुत गर्ने छ ।
- । प्रश्नपत्रहरूमा रहेका त्रुटिहरू औल्याउँदै त्यस्ता खालका त्रुटिहरू नदोहोर्नु भन्नका लागि प्रश्नपत्र निर्माणकर्तालाई सजग तुल्याउने छ ।

। त्रि.वि. परीक्षा सम्बन्धी नियम (२०५०) मा भएका व्यवस्थाहरूमा आवश्यक संशोधनका लागि जानकारी प्रदान गर्ने छ ।

। प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया र प्रश्नपत्रको गुणस्तर वृद्धिका लागि सुझावहरू प्रस्तुत गर्ने छ ।

यसरी शिक्षाविद्, विषयविशेषज्ञ, अनुसन्धानकर्ता, प्रश्नपत्र निर्माणकर्ता, विश्वविद्यालय, परीक्षासँग सम्बन्धित निकाय एवम् त्यसका अधिकारीहरू लगायत सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूलाई वर्तमानमा त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्कायको वार्षिक लिखित परीक्षामा प्रयोग भइरहेका प्रश्नपत्रहरूको निर्माण प्रक्रिया र प्रश्नहरूको गुणस्तर बारे आवश्यक सूचना प्रदान गर्दै आगामी दिनहरूमा प्रश्नपत्रहरूको गुणस्तर वृद्धिका लागि सहयोग गर्नेछ साथै भविष्यमा यस क्षेत्रमा थप अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने व्यक्ति, संस्था तथा निकायहरूलाई यो अध्ययन अत्यन्त महत्त्वपूर्ण सावित हुनेछ ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

हरेक कार्यक्रमका केही न केही उद्देश्यहरू हुन्छन् र उक्त कार्यक्रमका सम्पूर्ण क्रियाकलापहरू कार्यक्रमका ती उद्देश्यहरूसँगै केन्द्रित हुने गर्दछन् । “शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहका अनिवार्य शिक्षा विषयहरूको प्रश्नपत्र विश्लेषण” शीर्षकमा गरिएको यस अध्ययनको प्रमुख अभिप्राय त्रिभुवन विश्वविद्यालयले सञ्चालन गर्ने परीक्षामा प्रयोग हुने प्रश्नपत्रको अवस्था पत्ता लगाई त्यसको गुणस्तरिय थप वृद्धि गर्नका लागि सुझावहरू प्रस्तुत गर्नु रहेको छ । यस अनुसन्धानका उद्देश्यहरूलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार तय गरिएको छ ।

। प्रश्नपत्रको विषयगत वैधताको अवस्था पत्ता लगाउनु ।

। प्रश्नपत्रको संरचना (प्रश्नको किसिम, सङ्ख्या, समयभार, भाषिक अवस्था र निर्देशन) को उपयुक्तता पत्ता लगाउनु ।

। वस्तुगत प्रश्नहरूको पद विश्लेषण गर्नु ।

१.५ अध्ययनको परिसीमाङ्कन

शैक्षिक अनुसन्धानको क्रममा यस शीर्षक अन्तर्गत रहेर अनुसन्धान सञ्चालन गर्दा ठूलो संख्यामा विषय विशेषज्ञहरू धेरै विद्यार्थी, ठूलो भौगोलिक क्षेत्र, सम्पूर्ण विषय र तिनका विगत धेरै वर्षदेखिका प्रश्नपत्रहरूलाई लिएर सूचना सङ्कलन गरी निष्कर्षमा पुग्दा बढी विश्वसनीय हुने यथार्थता भएता पनि नमूनाको आकार ठूलो बनाइ सबै तथ्याङ्कका स्रोतहरूबाट सूचना सङ्कलन गर्न अत्यन्त कठिन र समयको पनि अभाव हुने हुँदा सीमित नमूना, स्रोत, साधन र क्षेत्रमा आधारित भई विश्वसनीय निष्कर्ष निकाल्नुपर्ने बाध्यता रहेकाले यस अनुसन्धानलाई निम्न सीमितताहरूमा सीमित गरिएको छ ।

- ॥ यस अनुसन्धानमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहका अनिवार्य शिक्षा विषयहरू शिक्षाका आधारहरू, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन र शिक्षा मनोविज्ञान गरी जम्मा तीन वटा विषयहरूको मात्र प्रश्नपत्र विश्लेषण गरिएको छ ।
- ॥ विषयगत वैधताको अवस्था पत्ता लगाउनका लागि यी तीनैवटा विषयहरूको विगत दुई वर्ष (२०६७ र २०६८ साल) का प्रश्नपत्रलाई मात्र नमूना प्रश्नपत्रको रूपमा समावेश गरिएको छ ।
- ॥ प्रश्नको संरचना अन्तर्गत प्रश्न सङ्ख्या, प्रश्नको प्रकार, समयभार, भाषिक अवस्था भाषा, निर्देशनको पर्याप्तता बारे मात्र सूचना सङ्कलन गरिएको छ ।
- ॥ विषयगत वैधताको अवस्था पत्ता लगाउन तयार पारिएको विश्लेषण तालिकाको आधारमा सूचना सङ्कलन गरिनेछ । यस्तो तालिका पाठ्यक्रमका उद्देश्यका आधारमा नभई पाठ्यभार र प्रश्नको अङ्कभारका आधारमा तयार पारिएको छ ।
- ॥ प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया, विषयगत वैधता र प्रश्नपत्रको संरचनाबारे सूचना सङ्कलन गर्नका लागि विषय शिक्षकहरू र त्रिभुवन विश्वविद्यालयको परीक्षासँग सम्बन्धित अधिकारीलाई विषय विशेषज्ञको रूपमा उपयोग गरिएको थियो ।
- ॥ सम्बन्धित कक्षाहरूमा पाठ्यक्रमका सम्पूर्ण विषयवस्तुको अध्यापन भइ नसकेको हुँदा प्रथम वर्षको परीक्षणका लागि द्वितीय वर्ष र द्वितीय वर्षका परीक्षणका लागि तृतीय वर्षका विद्यार्थीहरूलाई समावेश गरी नियन्त्रित वातावरणमा परीक्षण सञ्चालन गरी प्राप्त नतिजाको आधारमा वस्तुगत प्रश्नहरूको पदविश्लेषण गरिएको छ ।
- ॥ सूचना सङ्कलनका लागि प्रयोग गरिएका प्रश्नपत्रहरू अनुसन्धानकर्ता आफैले निर्माण गरेका नभई त्रि.वि.ले आफ्नो वार्षिक लिखित परीक्षामा विगत (२०६७ र २०६८ साल) मा प्रयोग गरेका प्रश्नपत्र रहेका थिए ।
- ॥ सूचना सङ्कलनका लागि आवश्यक पर्ने विषय शिक्षकहरू र विद्यार्थीहरू त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातक तह सञ्चालन भैरहेको एउटा सामुदायिक क्याम्पसबाट लिइएको थियो ।

परिच्छेद दुई

सम्बन्धित साहित्यहरूको पुनरावलोकन

कुनै पनि विषयवस्तुको बारेमा अध्ययन अनुसन्धान सञ्चालन गर्नुपर्दा त्यससँग सम्बन्धित पूर्व अध्ययनहरूलाई विशेष समीक्षा गरिनु पर्दछ । जसले गर्दा अध्ययन गर्न खोजिएको विषयवस्तुलाई अझ नयाँ ढङ्गबाट अगाडि बढाउन सजिलो होस् । साथै सञ्चालन गर्न थालिएको अनुसन्धान नयाँ होस्, नदोहोरियोस् भन्नका लागि, अनुसन्धानका समस्यालाई प्रष्ट पार्न, अध्ययन विधिलाई सुधार गर्न तथा सम्बन्धित विषयमा ज्ञानको क्षेत्रलाई फराकिलो पार्न अनुसन्धान कार्य थाल्नु भन्दा अगाडि आफ्नो शीर्षकसँग मेल खाने पूर्व गरिएका अनुसन्धान, पाठ्यपुस्तक, पत्रपत्रिका, बुलेटिन आदिको समीक्षात्मक अध्ययन गर्न आवश्यक हुन्छ । तसर्थ अनुसन्धानहरू गर्दा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन गर्नु महत्त्वपूर्ण एवम् अनिवार्य कार्य हुन जान्छ ।

यस अध्ययन गर्ने क्रममा पनि परीक्षण, प्रश्नपत्र, विषयगत वैधता, पद विश्लेषण आदि बारे प्रकाशित र अप्रकाशित विभिन्न लेख, पत्रपत्रिका, अनुसन्धानपत्र, विभिन्न पुस्तकहरूको गहिरो अध्ययन गरिएको छ । जसबाट अनुसन्धानका लागि आवश्यक पर्ने ज्ञान, सीपका साथै सम्बन्धित विभिन्न साधनहरूको निर्माणमा साथै प्रतिवेदखन लेखन कार्यमा समेत मद्दत पुगेको छ । अनुसन्धान सञ्चालनको क्रममा आवश्यकता अनुसार अन्य विभिन्न सैद्धान्तिक साहित्यहरूको र पूर्वकार्यको अध्ययन एवम् समीक्षा गरिएको छ । यस अध्ययन सञ्चालनको क्रममा अध्ययन गरिएका सैद्धान्तिक साहित्यहरू र पूर्वकार्यको समीक्षालाई यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको समीक्षा

मापनको साधनको रूपमा प्रयोग गरिने प्रश्नपत्रलाई प्रश्नहरूको शृङ्खला मानिन्छ । सम्पूर्ण विषयवस्तुको प्रतिनिधित्व हुने गरी केही सङ्ख्यामा प्रश्नहरू छनोट गरी त्यसको आधारमा विद्यार्थीको उपलब्धिको मापन गरिन्छ र प्राप्त नतिजाको आधारमा विभिन्न महत्त्वपूर्ण निर्णयहरू लिइन्छ । सिद्धान्ततः एउटा प्रश्नपत्रले सम्पूर्ण विषयवस्तुको प्रतिनिधित्व गरेको हुन्छ भन्ने विश्वास गरिन्छ (ज.व.रा. र थापा, २०६८) । तर व्यवहारिक रूपमा उक्त प्रश्नपत्रले सम्पूर्ण विषयवस्तुलाई समेट्न सकेको छ कि छैन त्यो कुराको विश्लेषण गर्नु आवश्यक हुन्छ । यदि विद्यार्थीका शैक्षिक उपलब्धिहरूको मापन गर्न साधनको रूपमा प्रयोग गरिने प्रश्नपत्र आफैमा त्रुटिपूर्ण रहयो भने यसले गर्ने मापनको विश्वसनीयतामा स्वतः प्रश्न चिन्ह खडा हुन जान्छ । तसर्थ शैक्षिक मापनको साधनको रूपमा प्रयोग गरिने प्रश्नपत्रलाई एकदमै स्तरीय बनाइ विश्वसनीय नतिजा प्राप्त गर्नका लागि प्रश्नको विश्लेषण र सुधार गर्नु आवश्यक हुन्छ । प्रश्नपत्रमा प्रयोग हुने प्रश्नहरूको प्रकारका आधारमा प्रश्नको विश्लेषण छुट्टाछुट्टै रूपमा गर्न सकिन्छ । सबैखाले प्रश्नहरूमा नभई नहुने सबैभन्दा पहिलो गुण भनेको विषयगत वैधता हो । त्यस्तै परीक्षण निर्माण प्रक्रिया प्रश्नको कठिनाइस्तर, विभेदीकरण क्षमता, विकर्षक क्षमता, आदि कुराहरूको आधारमा प्रश्नहरूको विश्लेषण गर्न सकिन्छ । प्रस्तुतशोधपत्र तयार पार्ने क्रमसम्ममा सैद्धान्तिक साहित्यहरू अन्तर्गत निम्न विषयवस्तुको बारेमा गहिरो अध्ययन गरिएको छ । जसको समीक्षा यसप्रकार रहेको छ ।

२.१.१ विषयगत वैधता

परीक्षणको साधनमा नभइ नहुने प्रमुख प्राविधिक गुण वैधता हो । वैधताको अभावमा कुनै पनि साधनले सही कार्य गर्न सक्दैन र उक्त साधनबाट निकालिएको निष्कर्ष लगत हुन सक्छ । तसर्थ परीक्षणको साधनमा वैधता कायम गर्नु एक अपरिहार्य कार्य हुन आँउदछ । जवसम्म परीक्षणको साधनले उद्देश्यमूलक कार्य गर्न सक्दैन तवसम्म अपेक्षित ज्ञान, सीप, दक्षता र गुणको मापन सही रूपमा गर्न सकिदैन । जुन उक्त साधनमा सत्यताको गुण कायम हुँदैन उक्त साधनले गरेको मापनमा पनि विश्वास गर्न सकिदैन यसरी जुन गुणको मापन गर्न परीक्षण (प्रश्नपत्र) तयार गरिन्छ उक्त परीक्षणले त्यही गुणको मापन गर्नुपर्दछ भन्ने मान्यता राखिन्छ । यो नै वैधताको गुण हो । वैधताका विभिन्न प्रकारहरू मध्ये लिखित परीक्षणमा विषयगत वैधतालाई महत्त्वपूर्ण मानिन्छ ।

कुनै खास विषयवस्तुको क्षेत्रमा विद्यार्थीहरूको ज्ञान वा दक्षताको मापन गर्न निर्माण गरिएको परीक्षणले मापन गर्न चाहेको ज्ञान वा दक्षतालाई समेटेको सुनिश्चित गर्दछ भने उक्त परीक्षणमा विषयगत वैधता छ भन्न सकिन्छ । अर्को अर्थमा जुन विषयवस्तु वा पाठ्यक्रम अन्तर्गत परीक्षण निर्माण गरिन्छ उक्त परीक्षणले विषयवस्तु वा पाठ्यक्रमको सम्पूर्ण क्षेत्रलाई समेटेको सुनिश्चित हुन्छ भने उक्त परीक्षणमा विषयगत वैधता छ भन्न सकिन्छ । परीक्षणले कुनै विषयवस्तुको आन्तरिक रूपमा प्रतिनिधित्व गर्नु, विषयवस्तु सान्दर्भिक प्रश्नपत्र तयार गर्नु, परीक्षणले पाठ्यक्रम अन्तर्गतका सम्पूर्ण विषयवस्तुलाई समेट्नु वा विषयवस्तुको सम्पूर्ण क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुने गरी परीक्षणको स्वरूप तयार गर्नु परीक्षणको विषयगत वैधता हो । विषयगत वैधताको सम्बन्धमा F.S Freeman भन्दछन् -

This form of validity is estimated by evaluating the relevance of the test items, individually and as a whole. Each items should be a sampling of the knowledge or performance which the test purports to measure. (F.S Freeman, 1965:91) त्यस्तै विषयगत वैधताका सम्बन्धमा A.K. Singh भन्दछन् -
When a test is constructed so that its content of item measure what the whole test claims to measure the test is said to have content or curricular validity. Thus content validity is concerned with the relevance of the contents of the items individually and as a whole.

(A.K. Singh, 1997:75)

यसरी विषयगत वैधता भन्नाले परीक्षणमा समावेश गरिएका प्रत्येक प्रश्नहरू वा सम्पूर्ण परीक्षणले मापन गर्नुपर्ने विषयवस्तुको क्षेत्रहरू, मापन गर्नुपर्ने ज्ञान वा व्यवहारहरूको प्रतिनिधित्व गरेको छ या छैन भन्ने कुरा निर्धारण गर्ने प्रक्रिया हो । यसरी हेर्दा प्रश्न वा प्रश्नपत्रको विषयवस्तुसँगको सान्दर्भिकता नै विषयगत वैधता हो । त्यसैले वैधतालाई मापन गर्न चाहेको विषयवस्तु वा ज्ञानको क्षेत्रलाई परीक्षणमा समावेश गर्न सकिएको मात्राको रूपमा लिइन्छ । प्रश्नपत्रमा विषयगत वैधताको

सुनिश्चित गर्नका लागि विशिष्टीकरण तालिका निर्माण गर्न सकिन्छ । हरेक विषयमा विषयवस्तुको क्षेत्र र त्यसबाट विद्यार्थीले आर्जन गर्ने सिकाइ उपलब्धि को निर्धारण गरिन्छ । त्यसपछि, प्रत्येक एकाईबाट ज्ञान, बोध र प्रयोग जस्ता तहलाई समेटि कुन कुन तहबाट कति प्रश्नहरू छनोट गर्ने भनी निर्धारण गरिन्छ ।

२.१.२ पद विश्लेषण

पद विश्लेषण भनेको एउटा प्रश्नपत्रमा समावेश भएका प्रश्नहरूलाई विभिन्न दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गरी स्तरयुक्त प्रश्न छनोट गर्ने प्रक्रिया हो । प्रश्न परीक्षणको साधन (प्रश्नपत्र) भित्रको एउटा अंश हो । प्रत्येक प्रश्नहरू, प्रश्नपत्रमा राख्न उपयुक्त छन् वा छैनन् भनि प्रत्येकको छुट्टाछुट्टै रूपमा गरिने लेखाजोखा नै पद विश्लेषण हो । पद विश्लेषण प्रश्नहरूको परीक्षण हो । प्रत्येक प्रश्नको विश्लेषण गरेर त्यसमा रहेका आन्तरिक त्रुटिहरू हटाउने प्रक्रिया नै पद विश्लेषण हो । पद विश्लेषण सामान्यतया वस्तुगत प्रश्नहरूको विश्लेषणसँग सम्बन्धित हुन्छ । यसद्वारा यस्ता प्रश्नको मात्र विश्लेषण गर्न सकिन्छ, जसको अङ्कन प्रणालीमा पूर्ण एकरूपता हुन्छ (खनाल, २०६६) । पद विश्लेषण गर्दा जवाफमा पूर्णतया ठिक र बेठिक भएको किटानी गर्न सक्नु पर्दछ । वस्तुगत प्रश्नको अङ्कन प्रणाली द्विवर्गीय भएकोले यिनीहरूको अङ्कलनमा पूर्ण एकरूपता हुन्छ । द्विवर्गीय हुने भन्नुको तात्पर्य वस्तुगत प्रश्नको अङ्कन सही जवाफका लागि पूर्णाङ्क र गलत जवाफको लागि शून्य पद्धितमा आधारित हुनु हो । पद विश्लेषणबाट प्रश्नको उपयुक्तता, कठिनाईस्तर, विभेदीकरण क्षमता पत्ता लगाइन्छ । परीक्षणको साधनको वैधता प्रश्नपत्रमा रहेका अंश प्रश्नहरूको वैधतामा आधारित हुन्छ (ज.व.रा. र अन्य, २०६८) ।

Item analysis can indicate which item may be too easy or difficult and which may fail, for whatever reasons, to discriminate properly between high and low achieves. (Ebel and Frisbie, 2003:225) त्यस्तै,

The main purpose of item analysis it to determine which item should be revised, which retained and which through out. (Gregory, 2006)

यसरी परीक्षणका लागि प्रश्नपत्रको निर्माण गरी सकेपछि कुन प्रश्न सरल छ, कुन प्रश्न कठिन छ, कुन प्रश्नमा वैधता र विश्वसनीयता कायम भएको, कुन प्रश्नलाई परिमार्जन वा परिवर्तन गर्नुपर्दछ भनी प्रत्येक प्रश्नको छुट्टाछुट्टै रूपमा विश्लेषण गरी उपयुक्त र स्तरीय प्रश्नहरू छनोट गर्ने प्रक्रियालाई पद विश्लेषण भनिन्छ । पद विश्लेषण गर्नका लागि विभिन्न विधिहरू अपनाउन सकिए तापनि पद विश्लेषणका प्रमुख तीन विधिहरू यसप्रकार छन् :

कठिनाइस्तर

प्रश्नको कठिनाइस्तर भन्नाले प्रत्येक प्रश्नमा सही उत्तर दिने विद्यार्थीहरूको अनुपात वा प्रतिशत हो । परीक्षणको सिद्धान्त अनुसार ज्यादै जटिल र ज्यादै सरल खालका प्रश्नहरू समावेश गरेर परीक्षण निर्माण गर्नु प्रभावकारी हुँदैन । विद्यार्थीहरूको क्षमता, स्तर तथा पृष्ठभूमिले प्रश्नको कठिनाइस्तरलाई प्रभाव पार्दछ, प्रश्न कति सरल वा जटिल छ भन्ने कुराको पहिचान गर्न गरिने पूर्व विश्लेषण नै कठिनाइस्तर हो । प्रश्नको कठिनाइस्तरलाई Item difficulty, difficulty index, difficulty level आदि नाम दिएको पाइन्छ । परीक्षणको सिद्धान्त अनुसार धेरै विद्यार्थीहरूले सही उत्तर दिएको प्रश्न र थोरै मात्र विद्यार्थीहरूले सही उत्तर दिएको दुवै प्रश्न उपयुक्त हुँदैनन् । यस्ता प्रश्नहरूले विद्यार्थीहरू बीच विभेद गर्न सक्दैनन् । त्यसैले परीक्षामा ती प्रश्न राख्नुको कुनै अर्थ छैन (खनाल, २०६६) । A.K. Singh लाई उद्धृत गर्दै पराजुली र अन्य (२०६७) भन्दछन् -

The difficulty value of item is define as the proportion or percentage of the examinees or individuals who answer the itmes correctly.

यसरी प्रश्नको कठिनाइस्तर भन्नाले ती परीक्षार्थी अथवा व्यक्तिहरूको प्रतिशत वा अनुपात जनाउँदछ, जसले उक्त प्रश्नको उत्तर सही रूपमा दिएका हुन्छन् । कठिनाइस्तर विश्लेषणको उद्देश्य प्रश्न कठिन अथवा सरल भएको निक्कै गरी यसको मात्रात्मक स्वरूप पनि प्रस्तुत गर्नु हो । प्रमाणिक परीक्षणको कठिनाइस्तर औषत दर्जाको हुनुपर्दछ, जसको फलस्वरूप यसलाई चलाख र कमजोर दुवै खाले विद्यार्थीले हल गर्न सक्नु । कठिनाइस्तरको आकलन गर्ने सर्वोत्तम विधि विद्यार्थीको जवाफको विश्लेषणमा आधारित विधि हो । जुन प्रश्नमा ५० प्रतिशत विद्यार्थीले सही जवाफ दिन्छन् । यस्तो प्रश्नलाई उपयुक्त कठिनाइस्तरको प्रश्न भनिन्छ । ५० प्रतिशतभन्दा कम विद्यार्थीले सही जवाफ दिने प्रश्नलाई तुलनात्मक रूपमा कठिन मानिन्छ । कठिनाइस्तरलाई गणना गर्न निम्नानुसारको सूत्र प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

$$\text{Difficulty Level or 'P' Level} = \frac{R}{N}$$

R = Number of Studetns giving right answer

N = Total Number of students

तालिका नं. २.१ P Value को आधारमा प्रश्नको वर्गीकरण

P Value (कठिनाइस्तर)	व्याख्या
0.30 वा 0.30 भन्दा तल	अस्विकार्य
0.30 देखि 0.70 सम्म	स्विकार्य
0.40 देखि 0.60 सम्म	उच्च स्विकार्य
0.50 को नजिक	अति राम्रो
0.70 भन्दा बढी	अस्विकार्य

कठिनाइस्तरको मान ० देखि १ को बीचमा हुन्छ । यसको मान जति बढ्दछ प्रश्न त्यही अनुपातमा सरल र मान जति घट्छ सोही अनुपातमा प्रश्न कठिन मानिन्छ । सम्पूर्ण प्रश्नको औषत कठिनाइस्तर ०.५० को हाराहारीमा हुनुपर्दछ (ज.व.रा. र थापा, २०६८) ।

विभेदीकरण सूचक

प्रश्नको कठिनाइस्तर उपयुक्त हुनुमात्र परीक्षणमा समावेश गरिने प्रश्नहरू छनोट गर्ने प्रयाप्त आधार हुन सक्दैन । किनकी कमजोर विद्यार्थीले पनि अनुमानद्वारा वस्तुगत प्रश्नको सही जवाफ दिन सक्ने र राम्रो विद्यार्थीले पनि भुक्किएर गलत उत्तर दिने सम्भावना रहन्छ । एउटा असल प्रश्नले राम्रो र कमजोर विद्यार्थी बीच स्पष्ट भेद गर्न सक्नुपर्दछ । यसरी विद्यार्थीहरूको क्षमतालाई विभेद गर्न सक्ने प्रश्नको गुणलाई नै विभेदीकरण सूचक भनिन्छ (पूर्ववत्) । यसलाई 'D' score ले सङ्केत गरिन्छ । यसको गणनाका लागि गर्न निम्न सूत्र प्रयोग गरिन्छ ।

$$'D' \text{ score} = \frac{U_R ZL_R}{\frac{N}{2}}$$

'D' score = Discriminating index

U_R = Number of students in upper group giving right answer to an item

L_R = Number of students in lower group giving right answer to an item

N = Total number of students

तालिका नं. २.२ 'D' score का आधारमा प्रश्नहरूको वर्गीकरण

D Score (विभेदीकरण सूचक)	व्याख्या
0.40 भन्दा माथि	अतिराम्रो
0.30 देखि 0.39 सम्म	राम्रो
0.20 देखि 0.29 सम्म	सामान्य
0.19 भन्दा तल	अस्विकार्य

विभेदीकरण सूचक ०.२० देखि ०.८० सम्मका प्रश्नलाई उपयुक्त मानिन्छ । विभेदीकरण सूचक गणना गर्नका लागि सर्वप्रथम सम्पूर्ण विद्यार्थीहरूलाई उच्च र न्यून स्तरका दुई समूहमा छुट्टाउनु पर्दछ, यसका लागि त्यस परीक्षणमा उनीहरूले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्कलाई आधार मानिन्छ । प्राप्ताङ्कको आधारमा उच्च देखि न्यूनको क्रममा राख्नु पर्दछ । उच्च प्राप्ताङ्क प्राप्त गर्ने समूह र न्यून प्राप्ताङ्क प्राप्त गर्ने समूह दुवैका लागि २५ देखि ३३ प्रतिशत सम्म विद्यार्थी लिन सकिने भएता पनि Ronald Fischer ले गरेको एक अध्ययन अनुसार २७ प्रतिशत विद्यार्थी लिएर विभेदीकरण क्षमता गणना गर्नु सर्वोत्तम मानिन्छ । 'D' Score को मान $\left\{ \frac{1}{2} \right\}$ १ को बीचमा हुन्छ । ऋणात्मक (-) सूचक आएमा प्रश्नहरू स्वतः अस्वकार्य मानिन्छन् (पूर्ववत्) ।

विकर्षकको क्षमता

यो बहुवैकल्पिक प्रश्नहरूको पद विश्लेषण गर्ने प्रमुख विधि हो । बहुवैकल्पिक प्रश्नमा विभिन्न विकल्पहरू मध्ये एउटा मात्र सही विकल्प हुन्छ र अन्य विकल्पहरू विकर्षकका रूपमा रहेका हुन्छन् । यी विकर्षकहरू सही नभए पनि सान्दर्भिक हुनुपर्दछ, तर विद्यार्थीलाई भुक्त्याउने किसिमका भन्ने हुनु हुँदैन । साधारणतया: एउटा असल विकल्पले तल्लो समूहका धेरै विद्यार्थीहरूलाई आकर्षण गर्दछ र यसैले सही विकल्पको उल्टो, तल्लो समूहका र उच्च समूहका विद्यार्थीहरूको बीचमा विभेदीकरण गर्दछ । विकल्पको प्रभावकारिता बहुवैकल्पिक प्रश्नमा रहेका विभिन्न विकल्पहरूको त्यो गुण हो, जसले धेरै जान्ने वा चलाख विद्यार्थीलाई भन्दा बढी कमजोर विद्यार्थीहरूलाई आकर्षण गर्दछ । यसरी प्रत्येक प्रश्नको विकर्षकको शक्तिको विश्लेषण गर्न, उपयुक्त प्रश्नहरू समावेश गर्न र कमजोर प्रश्नहरूको विकर्षकलाई सुधार गर्न यस विधिको प्रयोग गरिन्छ । प्रश्नमा समावेश विकल्पहरू मध्ये लगत विकल्पले न्यून उपलब्धि भएका विद्यार्थीहरूलाई र सही विकल्पले उच्च उपलब्धि समूहका विद्यार्थीहरूलाई आकर्षण गर्नु पर्दछ, भन्ने परीक्षण सिद्धान्तको मान्यतालाई ध्यानमा राखेर प्रश्नका विकल्पहरू र तिनीहरूको कार्य विश्लेषण गर्नुपर्दछ (पराजुली र अन्य, २०६७) ।

२.२ पूर्वकार्यहरूको समीक्षा

सञ्चालन गर्न लागिएको अनुसन्धानको शीर्षक, उद्देश्य, एवम् विषयक्षेत्र सँग मेलखाने खालका पहिले नै सम्पन्न भइसकेका अध्ययन, अनुसन्धान, शोधपत्र आदिका साथै प्रकाशित लेख रचनाहरूको समीक्षा यस शीर्षक अन्तर्गत गरिएको छ । प्रश्नपत्र विश्लेषणसँग सम्बन्धित विद्यालय र विश्वविद्यालय तहमा भएका अध्ययन र अनुसन्धान एवम् शोधपत्रहरूको उद्देश्य, तिनले निकालेका निष्कर्षहरू र प्रस्तुत सुभावहरू सहीतः सक्षेपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस अन्तर्गत मुख्य गरी तीन वटा अध्ययन अनुसन्धानका प्रतिवेदनहरूलाई सुक्ष्म रूपमा अध्ययन गरी तिनीहरूको समीक्षालाई समयक्रम अनुसार यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ ।

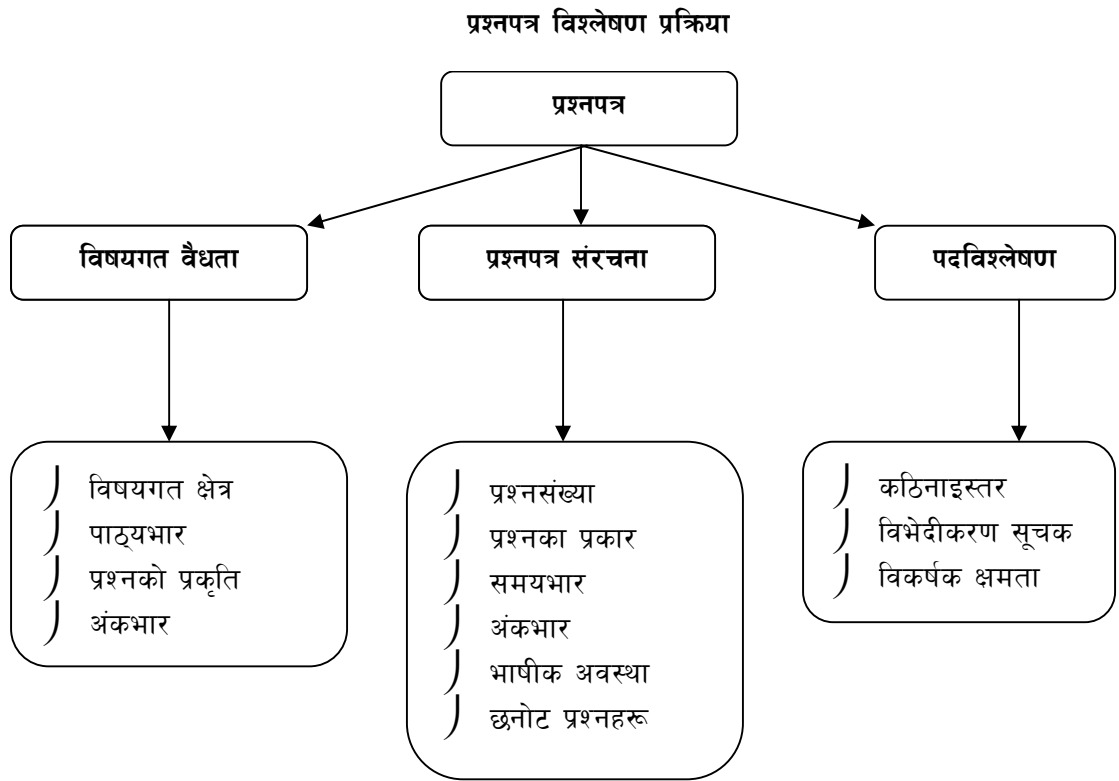
भण्डारी (२०५६) ले “तीन वर्षे बी.एड तहको शिक्षको दर्शनशास्त्रीय एवम् समाजशास्त्रीय आधार विषयको पाठ्यक्रम, मूल्याङ्कन तथा परीक्षण निर्माणको एक विश्लेषण” शीर्षकमा गरेको प्रयोजन मूल्याङ्कन निर्माणलाई विश्वसनीय र वैध बनाउन परीक्षण निर्माण प्रक्रियालाई योजनाबद्ध रूपमा पूर्व परीक्षणबाट पद विश्लेषण गरी अन्तिम रूप दिनुपर्ने, भाषाशैली स्पष्ट भएका र सबै विषयवस्तुलाई समेट्ने गरी प्रश्नहरू छनोट गर्नुपर्ने, प्रश्नको कठिनाइस्तर, विभेदीकरण क्षमता र विकर्षक क्षमता उत्तम भएका प्रश्नहरू समावेश गर्नुपर्ने, परीक्षणको निर्माण गर्दा परीक्षणविद्को निर्देशनमा रहेर प्रमाणीकरणका सम्पूर्ण प्रक्रियाहरू अपनाइ निर्माण गरिनुपर्ने सुझावहरू प्रस्तुत गरेका छन् ।

त्यस्तै, *Item analysis on SLC (2065) Test Paper compulsory Health Population and Environment education* शीर्षकमा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, सानोठिमीद्वारा तयार पारिएको एक अनुसन्धान प्रतिवेदनमा नेपालको विद्यालय तहको अन्तिम एवम् अति महत्त्वपूर्ण मानिने एस.एल.सी. परीक्षणमा प्रयोग गरिएका प्रश्नहरूको प्रभावकारीताको लेखाजोखा गरी परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयलाई आगामी वर्षहरूमा प्रश्नपत्र सुधार गर्नका लागि सुझाव प्रस्तुत गर्ने मुख्य उद्देश्य राखी सञ्चालित उक्त अध्ययनले प्रश्नको कठिनाइस्तर उक्त प्रश्नले कतिको विशिष्ट उत्तरको अपेक्षा राखेको छ भन्ने कुराले निर्धारण गर्दछ । यदि प्रश्नले बढी विशिष्ट खालको उत्तरको अपेक्षा गरेको भने उक्त प्रश्न बढी कठिन हुन जान्छ, प्रश्नमा प्रयोग हुने भाषाको स्पष्टताले पनि प्रश्नको कठिनाइस्तर निर्धारण गर्दछ भन्ने जस्ता निष्कर्षहरू निकालेको छ र प्रश्नपत्र निर्माण र परीमार्जनको वर्तमान प्रक्रिया बारेमा एक पटक पुनर्विचार गर्दै अन्य सुरक्षित तरिकाहरूबारे पनि सोच्नु आवश्यक रहेको सुझाव प्रस्तुत गरेको छ ।

दर्जी (२०६७) द्वारा “शिक्षाशास्त्र सङ्कायको स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण अन्तर्गतका विषयहरूको प्रश्नपत्र विश्लेषण” शीर्षकमा गरिएको शोधपत्रमा पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयका विशिष्टीकरण विषयहरू पाठ्यक्रम सिद्धान्त, मनोवैज्ञानिक परीक्षण र कार्यक्रम मूल्याङ्कन विषयका प्रश्नपत्र विश्लेषण गरी विश्वसनीयता र वैधताको स्थिति कुनै विषयहरूको केही वर्षका प्रश्नमा सन्तोषजनक रहे पनि अन्य वर्षका प्रश्नपत्रमा भने कमजोर रहेको निष्कर्ष निकालेका छन् । त्यसैगरी वस्तुगत प्रश्नहरूको विश्लेषणबाट प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर औसत खालको रहे पनि विभेदीकरण क्षमता भने उपयुक्त खालको नभएको निष्कर्ष निकालेका छन् । परीक्षण निर्माणलाई विश्वसनीय र वैध बनाउनका लागि प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा विश्लेषण तालिकाको प्रयोग गर्नुपर्ने, विषयगत वैधता सुनिश्चित गर्नका लागि विषय विशेषज्ञद्वारा परीक्षण गरेर सुनिश्चित गर्नुपर्ने, छोटो उत्तर आउने प्रश्नको सङ्ख्या बढाउनु पर्ने, वस्तुगत प्रश्नहरू पद विश्लेषण गरेर मात्र प्रश्नपत्रमा समावेश गर्नुपर्ने जस्ता मुख्य सुझावहरू प्रस्तुत गरेका छन् ।

२.३ अवधारणात्मक ढाँचा

परीक्षणको साधन अथवा प्रश्नपत्र उद्देश्यमा आधारित, विषयगत, वैधतायुक्त, वस्तुनिष्ठ, व्यावहारिक, स्तरीकृत हुनुका साथै पूर्व परीक्षणद्वारा प्रत्येक प्रश्नहरू उपयुक्त तरिकाले पदविश्लेषण गरी आवश्यक मापदण्डहरू पुरा गरेको हुनु जरुरी हुन्छ अन्यथा परीक्षणको साधनमा विश्वसनीयता र वैधता सुनिश्चित हुन सक्दैन । विश्वसनीयता र वैधता सुनिश्चित नभएको परीक्षणको साधनले विद्यार्थीमा विकास भएको आशातित ज्ञान, सीप, अभिवृद्धिको मापन गर्न सक्दैन । शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहमा सञ्चालन गरिने परीक्षणहरूमा त्रि.वि.द्वारा प्रयोग गरिने प्रश्नपत्रहरूको अवस्थालाई प्रष्ट पार्ने अभिप्रायले यो अध्ययन सञ्चालन गरिएको हो । शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहका अनिवार्य शिक्षा विषयहरूको प्रश्नपत्र विश्लेषण शीर्षकमा गरिएको यस अनुसन्धानको अवधारणात्मक ढाँचा भित्र निम्न पक्षहरूलाई समेटिएको छ ।

यसरी प्रस्तुत अध्ययनमा शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहका अनिवार्य शिक्षा विषयहरूको प्रश्नपत्र विश्लेषण माथिको अवधारणात्मक ढाँचाका आधारमा गरिएको छ । मुख्य गरी विषयगत वैधता, प्रश्नपत्रको संरचनाका साथै वस्तुगत प्रश्नहरूको पद विश्लेषणका बारेमा माथि उल्लेख गरे बमोजिमका पक्षहरूमा सूचना सङ्कलन गरिएको छ । त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा प्रयोग भइरहेको प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रियालाई पनि यस अध्ययनमा समावेश गरिएको छ । यो अवधारणात्मक ढाँचालाई यस अनुसन्धानको Blue Print को रूपमा उपयोग गरी आवश्यक सूचनाहरू सङ्कलन गरी अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ ।

परिच्छेद तीन

अध्ययन विधि

शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहका अनिवार्य शिक्षा विषयहरूको प्रश्नपत्र विश्लेषण शीर्षकमा अनुसन्धान सञ्चालन गर्न निम्न अध्ययन ढाँचा, नमूना छनोट प्रक्रिया, सूचना सङ्कलनका साधनहरू, सूचना सङ्कलन र विश्लेषण प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको थियो ।

३.१ अध्ययन ढाँचा

यस अध्ययन सञ्चालनको क्रममा आवश्यकता अनुसार गुणात्मक र सङ्ख्यात्मक दुवै ढाँचाहरूको उपयोग गरिएको छ । अनुसन्धानकर्ता स्वयम्को प्रत्यक्ष उपस्थितिमा अनुसन्धान सञ्चालन गरिएको छ । प्रश्नपत्रको विषयगत वैधताको स्थिति पत्ता लगाउन मिश्रित ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ भने विषय विशेषज्ञको रूपमा शिक्षकहरू त्रि.वि.का परीक्षासँग सम्बन्धित अधिकारीहरूबाट सूचना सङ्कलन गर्न गुणात्मक ढाँचाको प्रयोग गरिएको थियो । त्यस्तै वस्तुगत प्रश्नहरूको पद विश्लेषण गर्ने क्रममा सङ्ख्यात्मक ढाँचाको प्रयोग गरिएको थियो । अन्य अवस्थाहरूमा पनि आवश्यकता अनुसार दुवै ढाँचाको प्रयोग गरिएको थियो ।

३.२ नमूना छनोट प्रक्रिया

यस अनुसन्धानको लागि सङ्कलन गरिने सूचना एवम् तथ्याङ्कहरू गुणात्मक र सङ्ख्यात्मक दुवै खालका रहने हुनाले सूचना सङ्कलनका लागि सूचनाका श्रोतहरू निम्नानुसार छनोट गरिएको थियो ।

३.२.१ अध्ययन क्षेत्रको छनोट

आवश्यक सूचनामा सङ्कलन गर्नका लागि अध्ययन क्षेत्रको रूपमा सुविधानजनक छनोट विधि प्रयोग गरी कपिलवस्तु जिल्लामा सञ्चालित स्नातक तहमा शिक्षा विषय पढाइ हुने सामुदायिक क्याम्पस सिद्धार्थ क्याम्पस वाणगंगालाई छनोट गरिएको थियो । साथै आवश्यक अन्य सूचनाहरू सङ्कलनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालयको परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, बल्खु र त्यस मातहतका निकायहरू समेतलाई छनोट गरिएको थियो ।

३.२.२ विषय छनोट

त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत अध्ययन अध्यापन हुने विभिन्न विषयवस्तुहरू मध्ये शोपधत्रको शीर्षकमा उल्लेख भए अनुसार शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहमा अध्यापन हुने अनिवार्य शिक्षा विषयहरू प्रथम वर्षबाट शिक्षाका आधारहरू, दोस्रो वर्षबाट पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन र शिक्षा मनोविज्ञान गरी तीनवटा विषयहरूलाई स्वतः नमूना विषयको रूपमा छनोट गरिएको थियो ।

३.२.३ प्रश्नपत्र छनोट

विषयगत वैधता, प्रश्नपत्रको संरचनाको उपयुक्तता, वस्तुगत प्रश्नको कठिनाइस्तर, विभेदीकरण क्षमता, विकर्षक क्षमता लगायतका विविध पक्षहरूमा सूचनाहरू सङ्कलन गर्नका लागि छनोट भएका विषयहरूका त्रि.वि.द्वारा सञ्चालित परीक्षामा प्रयोग गरिएका विगत दुईवर्ष (वि.सं. २०६७ र २०६८ साल) का विषयगत र वस्तुगत प्रश्नपत्रहरू छनोट गरिएको थियो ।

३.२.४ विषय विशेषज्ञको छनोट

विषय विशेषज्ञको रूपमा छनोट भएको क्याम्पसमा नमूनाको रूपमा लिइएका तीनवटा विषयहरू अध्यापन गराइरहेका शिक्षाका आधारहरू विषयका २ जना, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयका ३ जना र शिक्षा मनोविज्ञान विषयका २ जना विषय शिक्षकहरूमध्ये सम्भावनायुक्त छनोट विधिका आधारमा प्रत्येक विषयका १/१ जना छनोट गरिएको थियो । साथै त्रिभुवन विश्वविद्यालयको परीक्षासँग सम्बन्धित दुईजना अधिकारीहरूलाई समेत आवश्यकता अनुसार विशेषज्ञको रूपमा छनोट गरिएको थियो । छनोट भएका विषय विशेषज्ञको नामावली अनुसूची ९ मा राखिएको छ ।

३.२.५ विद्यार्थी छनोट

वस्तुगत प्रश्नहरूको पद विश्लेषण गरी कठिनाइस्तर, विभेदीकरण सूचक र विकर्षक क्षमता पत्ता लगाउनका लागि सिद्धार्थ क्याम्पसमा स्नातक तहमा शिक्षा सङ्काय दोस्रो वर्षका अध्ययनरत १४६ जना मध्ये १५ प्रतिशत र तेस्रो वर्षमा अध्ययनरत १२९ जना विद्यार्थीहरू मध्ये १७ प्रतिशत विद्यार्थीहरू सम्भावनायुक्त छनोट विधिबाट छनोट गरिएको थियो । यसरी विद्यार्थी छनोट गर्ने क्रममा प्रथम वर्षको परीक्षणका लागि द्वितीय वर्षका र द्वितीय वर्षका परीक्षणका लागि तृतीय वर्षका विद्यार्थीहरू छनोट गरिएको थियो । छनोट भएका विद्यार्थीको नामावली अनुसूची ९ मा राखिएको छ ।

३.३ साधनको निर्माण

अध्ययनको उद्देश्य पुरा गर्न आवश्यक पर्ने सूचनाहरू सङ्कलनका लागि सम्बन्धित साहित्यहरूको पुनरावलोकन गरी साधन निर्माण गरिएको र शोध निर्देशकज्यूको सुझाव र निर्देशन बमोजिम साधनलाई आवश्यक परिमार्जन र सुधार गरी अन्तिम रूप दिइएको थियो । छनोट भएका सूचनाका श्रोतहरूबाट यथासक्य रूपमा गहन र विस्तृत सूचना एवम् तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गर्न निम्न साधनहरूको निर्माण गरी उपयोग गरिएको थियो ।

३.३.१ विश्लेषण तालिका

छनोट गरिएका सम्बन्धित विषयका शिक्षकसँग अर्न्तवार्ता गरी विषयगत वैधता लगायतका विषयमा सूचना सङ्कलन गर्नका लागि प्रत्येक विषयका विषयवस्तुको पाठ्यक्रमले तोके अनुसारको पाठ्यभार र प्रश्नपत्रमा तिनीहरूको अङ्कभारलाई प्रतिशतमा समेत गणना गरिएको थियो । त्यसैका आधारमा विश्लेषण तालिकाको निर्माण गरी आवश्यक सूचनाहरू सङ्कलन गरिएको थियो । विश्लेषण तालिकालाई अनुसूची '१०' मा राखिएको छ ।

३.३.२ विषय शिक्षकका लागि अन्तर्वार्ता निर्देशिका

प्रश्नपत्रको विषयगत वैधता, संरचना, प्रश्नको प्रकार र सङ्ख्या र समयभार अङ्कभारको उपयुक्तता, परीक्षार्थीलाई निर्देशनको पर्याप्तता, प्रश्नको भाषिक अवस्था लगायतका विषयहरूको साथै प्रश्नपत्रको गुणस्तर वृद्धिका लागि अपनाउन सकिने उपायहरू सन्दर्भमा सूचना सङ्कलन गर्नका लागि छनोट भएका विषय शिक्षकसँगको अन्तर्वार्ताका लागि अन्तर्वार्ता निर्देशिका निर्माण गरिएको थियो । जसलाई अनुसूची '७' राखिएको छ ।

३.३.३ प्रश्नपत्र निर्माणमा प्रत्यक्ष सङ्कलन अधिकारीका लागि अन्तर्वार्ता निर्देशिका

त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्कायको प्रश्नपत्र निर्माणमा प्रत्यक्ष सहभागी हुने अधिकारीसँग प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया, प्रश्नहरूको छनोट प्रक्रिया, विषयगत वैधताको सुनिश्चितता, प्रश्नपत्रको संरचना, विशिष्टीकरण तालिकाको निर्माण र प्रयोग लगायतका विषयहरूमा सूचना सङ्कलन गर्नका लागि यस निर्देशिकाको निर्माण एवम् प्रयोग गरिएको थियो । साथै आवश्यकता अनुसार प.नि.का. का अधिकारीबाट पनि सामान्य सूचनाहरू सङ्कलन गरिएको थियो । जसलाई अनुसूची '८' मा राखिएको छ ।

३.३.४ प्रश्नपत्र

यस अनुसन्धानको क्रममा पद विश्लेषण गर्नका लागि त्रि.वि. द्वारा वि.सं. २०६७ र २०६८ सालमा परीक्षण सञ्चालन गरिसकिएका तीन वटै विषयका छनोट भएका वस्तुगत प्रश्नपत्रलाई प्रयोग गरी परीक्षण सञ्चालन गरि तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो । साथै विषयगत वैधता र प्रश्नको संरचना बारे सूचना सङ्कलन गर्नका लागि पनि छनोट भएका प्रश्नपत्रको प्रयोग गरिएका थियो । प्रश्नपत्रहरूलाई अनुसूची '११' मा राखिएको छ ।

३.३.५ पद विश्लेषण तालिका

छनोट भएको क्याम्पसका विद्यार्थीहरूमा नमूना विषयहरूका विगत २ वर्षका वस्तुगत प्रश्नहरूको परीक्षण सञ्चालन गरी प्राप्त नतिजाको आधारमा प्रत्येक प्रश्नको छुट्टाछुट्टै रूपमा पद विश्लेषण गरी प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर, विभेदीकरण क्षमता र विकर्षक क्षमता पत्ता लगाउन पद विश्लेषण तालिकाहरू निर्माण गरिएको थियो ।

३.४ साधनको वैधता निर्धारण

अनुसन्धानको उद्देश्यहरू पुरा गर्नका लागि आवश्यक सूचना एवम् तथ्याङ्कहरू सङ्कलनका लागि सहपाठी मित्रहरू सँगको छलफलबाट निर्माण गरिएका साधनहरूलाई अध्यापकहरू र शोधनिर्देशकको सुझाव र निर्देशन अनुसार परिमार्जन गरी अन्तिम रूप दिई अनि मात्र सूचना सङ्कलनका लागि प्रयोग गरिएको थियो ।

३.५ सूचना सङ्कलन प्रक्रिया

छनोटमा परेका विषयमा पाठ्यक्रमले प्रत्येक एकाइका लागि छुट्टाएको पाठ्यभार र प्रश्नपत्रमा रहेको प्रत्येक एकाइहरूको अङ्कभारका आधारमा विश्लेषण तालिकाको निर्माण गरि उक्त तालिकाको आधारमा छनोट भएका सम्बन्धित विषयका अध्यापकहरूबाट अर्न्तवार्ता निर्देशिकाको प्रयोग गरी विषय वैधताका साथै प्रश्नहरूको प्रश्न सङ्ख्या, प्रकार, अङ्कभार, निर्देशन, माध्यम भाषा आदिवारे २०६९ अषाढ २४-२६ सम्म प्रत्येक दिन १/१ जना विषयशिक्षकसँग अर्न्तवार्ता सञ्चालन गरी सूचना सङ्कलन गरिएको थियो । त्यस्तै वस्तुगत प्रश्नहरूको पद विश्लेषण गर्नका लागि नमूनाको रूपमा छनोट भएका विद्यार्थीहरूमा छनोट गरिएका वस्तुगत प्रश्नपत्रहरू अषाढ २७-२९ सम्म प्रत्येक दिन १/१ वटा विषयको पुनः परीक्षण सञ्चालन गरिएको थियो । प्राप्त नतिजालाई पद विश्लेषण तालिकाका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । साथै प्रश्नपत्र निर्माणमा प्रत्यक्ष सहभागी हुने अधिकारीसँग साउन १० गते अर्न्तवार्ता सञ्चालन गरी शिक्षाशास्त्र संकायमा प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रियाबारे सूचना सङ्कलन गरिएको थियो ।

३.६ सूचना विश्लेषण प्रक्रिया

विभिन्न साधनहरूको प्रयोग गरी विभिन्न स्रोतहरूबाट प्राप्त गरिएका सूचना एवम् तथ्याङ्कहरूलाई आवश्यकता अनुसार तालिका समेत निर्माण गरी ती सूचनाहरूलाई गुणात्मक र परिमाणात्मक प्रक्रियाबाट अर्थपूर्ण तरिकाले विश्लेषण एवम् व्याख्या गरिएको छ । विषयगत वैधताको विश्लेषण गर्नका लागि पाठ्यभार र प्रश्नपत्रमा त्यस एकाइको अङ्कभार समावेश गरी विश्लेषण तालिकाको निर्माण गरिएको छ । साथै वस्तुगत प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर र विभेदीकरण क्षमताको विश्लेषण गर्नका लागि पद विश्लेषण तालिका तयार गरिएको छ । विकर्षक क्षमताको विश्लेषण गर्नका लागि पनि एउटा छुट्टै खालको तालिकाको निर्माण गरिएको छ । यसरी सबैले बुझ्न सक्ने गरी बडो विशिष्ट ढङ्गबाट सूचनाको विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद चार तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

प्रस्तुत अध्ययनमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहमा अध्यापन हुने प्रथम वर्षको शिक्षाका आधारहरू, दोस्रो वर्षबाट शिक्षा मनोविज्ञान र पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयहरूका प्रश्नपत्र विश्लेषण गर्ने क्रममा यी विषयहरू अध्यापन गराइरहेका विषय शिक्षकहरू र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायको प्रश्नपत्र निर्माणमा प्रत्यक्ष रूपमा सङ्लग्न अधिकारीसँग अन्तर्वार्ताद्वारा आवश्यक सूचनाहरू सङ्कलन गरियो साथै वस्तुगत प्रश्नहरूको पद विश्लेषणका लागि स्नातक तहमा अध्ययनरत विद्यार्थी समूहमा प्रश्नपत्रलाई पुनः परीक्षण गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरियो । यसरी विभिन्न स्रोतहरूबाट सङ्कलन गरिएका सूचना एवम् तथ्याङ्कहरूलाई यस परिच्छेदमा विश्लेषण र व्याख्या गर्ने काम गरिएको छ ।

४.१ त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया

प्रश्नपत्र निर्माणको प्रक्रियाले त्यसको स्तरीयता अथवा गुणात्मकतामा महत्त्वपूर्ण प्रभाव पार्दछ । यस अध्ययनको क्रममा छनोट हुनु भएका शिक्षाशास्त्र सङ्कायको प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रियामा प्रत्यक्ष सङ्लग्न हुनु हुने एक जना वरिष्ठ प्राध्यापकका अनुसार त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा सम्बन्धित विषय अध्यापन गर्ने विषयशिक्षकहरूलाई मात्र प्रश्न पत्र निर्माण गर्न दिने प्रावधान भएकाले विषय शिक्षकलाई सम्बन्धित विषयको प्रश्न तयार गर्नका लागि चिठी पठाइन्छ । चिठीमा प्रश्नपत्र बनाउनका लागि स्पष्ट निर्देशन पनि दिइएको हुन्छ र उक्त निर्देशन पालना गरेर प्रश्नपत्र बनाउनु पर्दछ । प्रश्नपत्र निर्माणको प्रमुख आधार पाठ्यक्रमलाई लिइन्छ । यसका लागि शिक्षकहरूले पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू हेर्नुपर्ने हो तर विषयसूची नै प्रश्नपत्र बनाउने मुख्य आधार हुन गएको छ । विषयशिक्षकले केहीप्रति (set) प्रश्नहरू तयार गरेर परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा बुझाइन्छ । प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा कुनै विशिष्टीकरण तालिका तयार गरिँदैन । प्रश्न निर्माण गर्दा पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरे अनुसार वस्तुगत र विषयगत (छोटो एवम् लामो उत्तर आउने) प्रश्नहरू पनि हुने वा कतिवटा छनोट प्रश्न राखिने भन्ने कुरा पनि पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरे अनुसार नै हुन्छ । अपेक्षित उत्तरको गहनता र त्यसका लागि लाग्ने समयका आधारमा छोटो उत्तर आउने वा लामो उत्तर आउने छुट्टाई अङ्कमा पनि फरक पारिएको हुन्छ । शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा मात्र बहुवैकल्पिक प्रश्नहरू निर्माण गरिन्छ । वस्तुगत प्रश्नहरूमा केही वर्ष अधिसम्म खालि ठाउँ भर्ने र जोडा मिलाउने प्रश्नहरू दिने गरेको थियो तर उत्तरमा विविधता आउन सक्ने र विषय क्षेत्र व्यापक हुने हुँदा बहुवैकल्पिक प्रश्नमात्र उपयुक्त देखिएकाले वस्तुगत अन्तर्गत बहुवैकल्पिक प्रश्नहरू मात्र प्रयोग गरिएको हो । वस्तुगत प्रश्नहरूको पदविश्लेषण गरिँदैन तर उपयुक्तताको बारेमा भने विषयसमितिमा छलफल वा रुजु गरेर मात्र अन्तिम रूप दिइन्छ । विषयगत प्रश्नपत्रमा पनि विषय शिक्षकबाट प्राप्त भएका प्रश्नपत्रलाई विषय समितिमा परिमार्जन गर्न दिइन्छ र

विषय समितिले पाठ्यक्रम अनुसार निर्माण भए नभएको हेरी रुजु गरी शिलबन्दी गरी अन्तिम प्रयोजनका लागि पून : प.नि.का. मा बुझाइन्छ । त्रि.वि.ले परीक्षण निर्माणमा अपनाउँदै आएको यो प्रक्रिया नै सबैभन्दा उत्तम हो भनेर भन्न सकिँदैन किनकी प्रश्नपत्र निर्माण गर्ने कार्यमा अबैधानिक पद्धति पूर्णरूपमा अपनाउन सकिएको छैन ।

४.२ प्रश्नपत्रमा विषयगत वैधताको स्थिति

एउटा असल प्रश्नपत्रमा नभइ नहुने प्रमुख गुण विषयगत वैधता हो । जव परीक्षणको साधनको रूपमा तयार पारिने प्रश्नपत्रमा समावेश गरिएका प्रश्नहरूले सम्पूर्ण विषयस्तुको प्रतिनिधित्व भएको सुनिश्चितता गर्दछन् भने उक्त परीक्षणको साधन अथवा प्रश्नपत्रमा विषयगत वैधता रहेको मान्न सकिन्छ । विषयगत वैधताको स्थिति विश्लेषण गर्ने एउटा महत्त्वपूर्ण आधारको रूपमा पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका उद्देश्यहरूलाई लिने गरिन्छ । यदि कुनै परीक्षणले पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरूलाई पूर्ण रूपमा समेट्न सफल देखिन्छ भने उक्त परीक्षणमा विषयगत वैधताको स्थिति पर्याप्त छ भन्न सकिन्छ । यसरी पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरूलाई आधार मानि छनोट भएका प्रश्नहरूको विश्लेषण गर्दा प्रश्नपत्रहरूले पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरूलाई पूर्ण रूपमा समेट्न नसकेको र प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरूलाई खासै ख्याल नगरिने गरेको जस्तो देखिन्छ । विषय शिक्षकका अनुसार शिक्षा मनोविज्ञान विषयको २०६७ सालको प्रश्नपत्रका साथै अन्य विषयका प्रश्नपत्रहरूले पनि सीप पक्षका उद्देश्यहरूलाई खासै ख्याल नगरेको पाइन्छ । त्यस्तै प्रश्नपत्रहरूमा संज्ञानात्मक र भावनात्मक क्षेत्रबाट धेरै सङ्ख्यामा र मनोक्रियात्मक क्षेत्रबाट अत्यन्त न्यून सङ्ख्यामा प्रश्नहरू समावेश गर्ने गरेको पाइयो । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने प्रश्नपत्रहरू पाठ्यक्रमका सम्पूर्ण उद्देश्यहरूलाई पूर्ण रूपमा समेट्न असफल देखिन्छन् । तसर्थ उद्देश्यहरूको आधारमा विश्लेषण गर्दा प्रश्नपत्रहरूमा विषयगत वैधताको स्थिति राम्रो रहेको छ भन्न सकिँदैन । प्रस्तुत अध्ययनमा समावेश गरिएका प्रश्नपत्रहरूको विषयगत वैधताको स्थिति पत्ता लगाउन तीनवटै विषयको प्रत्येक एकाइहरूको पाठ्यभार र प्रत्येक एकाइबाट प्रश्नपत्रमा अङ्कभार बीचको तुलनात्मक अध्ययन गरी तयार पारिएको विश्लेषण तालिकको प्रयोग गरिएको छ ।

४.२.१ शिक्षाका आधारहरू विषयमा सोधिएका प्रश्नपत्रहरूको विषयगत वैधताको स्थिति

शिक्षाशास्त्र अन्तर्गत स्नातक प्रथम वर्षमा अध्यापन हुने शिक्षाका आधारहरू विषयमा दर्शनशास्त्र र समाजशास्त्र लगायतका विषयवस्तुहरूलाई समावेश गरी जम्मा दशवटा एकाइहरू छुट्टाइएको छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयले यस विषयको विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा वार्षिक लिखित परीक्षा प्रणाली नै प्रयोग गर्दै आएको छ । वार्षिक परीक्षाका लागि १०० पूर्णाङ्कको परीक्षणमा सहभागी भई विद्यार्थीले तोकिएको तीन घण्टा समय भित्र सम्पूर्ण प्रश्नहरू हल गरिसक्नु पर्ने हुन्छ । परीक्षामा वस्तुगत र विषयगत गरी दुई प्रकारका प्रश्नपत्रहरू प्रयोग गरिन्छ । जसमा १ अङ्कभार भएका २० वटा बहुवैकल्पिक प्रश्नहरू, ७ अङ्कभार भएका ८ वटा छोटो उत्तर आउने प्रश्नहरू (जसमा तीनवटा छनोट प्रश्नहरू समेत) र १२ अङ्कभार भएका २ वटा उत्तर आउने प्रश्नहरू (एउटा छनोट प्रश्न समेत) रहेका

हुन्छन । विगत दुईवर्षमा सोधिएका शिक्षाका आधारहरू विषयका प्रश्नपत्रहरूमा विषयगत वैधताको स्थिति छुट्टाछुट्टै तालिकाको निर्माण गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.१ शिक्षाका आधारहरू विषयको पाठ्यभार र प्रश्नपत्र-२०६७ को अंकभार विश्लेषण तालिका

क्र.सं.	विषयवस्तु	पाठ्यभार	अङ्कभार	पाठ्यभार प्रतिशतमा	अङ्कभार प्रतिशतमा
१	एकाइ एक- शिक्षाको अवधारणा र अर्थ	१५	९	९.८६	८.०३
२	एकाइ दुई - शिक्षण एक पेशाका रूपमा	१५	९	९.८६	८.०३
३	एकाइ तीन - शिक्षणका नवप्रवर्तनहरू	२०	१२	१३.१५	१०.७१
४	एकाइ चार - शिक्षा र समाज	१५	२२	९.८६	१९.६४
५	एकाइ पाँच - शिक्षा र सामाजिक नीति	१५	८	९.८६	७.१४
६	एकाइ छ - शिक्षा र दर्शन	३५	१८	२३.०३	१६.०७
७	एकाइ सात - नेपालमा शिक्षा	५	-	४.६०	-
८	एकाइ आठ - योजना र आयोगहरूका मुख्य सिफारिसहरू र विद्यालय पद्धतिमा तिनको प्रयोग	५	८	३.२९	७.१७
९	एकाइ नौ - स्थानिय र जिल्ला तहका योजनाहरू	१५	१२	९.८६	१०.७१
१०	एकाइ दश - शैक्षिक गतिका प्रयासहरू	१०	१४	६.५८	१२.५
	जम्मा	१५०	११२*	१००.००	१००.००

(* लामो उत्तर आउने १ वैकल्पिक प्रश्न सहीतको अङ्कभार)

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६९ ।

माथि प्रस्तुत तालिकाका आधारमा विश्लेषण गर्दा शिक्षाका आधारहरू विषयहरू रहेका जम्मा १० वटा एकाइहरू मध्ये पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरे अनुसार एकाइ सातको पाठ्यभार ५ रहेको भएता पनि यस एकाइबाट विषयगत अथवा वस्तुगत कुनै पनि प्रश्न समावेश गरिएको पाइदैन । एकाइ एक, दुई र नौ मा पाठ्यभार र अङ्कभार बीचको सन्तुलन उपयुक्त नै देखिन्छ । एकाइ चारमा पाठ्यभार प्रतिशत ९.८६ रहँदा अङ्कभार प्रतिशत १९.६४ रहेको छ जुन अत्यन्त अनुपयुक्त देखिन्छ । त्यस्तै गरी एकाइ छ, आठ र दशमा पनि पाठ्यभार अनुसार अङ्कभार अनुपयुक्त नै देखिन्छ । तर एकाइ तीन र पाँचमा भने पाठ्यभार र अङ्कभार बीचको सन्तुलन सन्तोषजनक नै देखिन्छ ।

तालिका नं. ४.२ शिक्षाका आधारहरू विषयको पाठ्यभार र प्रश्नपत्र-२०६८ मा अंकभार विश्लेषण
तालिका

क्र.सं.	विषयवस्तु	पाठ्यभार	अङ्कभार	पाठ्यभार प्रतिशतमा	अङ्कभार प्रतिशतमा
१	एकाइ एक- शिक्षाको अवधारणा र अर्थ	१५	१८	९.८६	१६.८२
२	एकाइ दुई - शिक्षण एक पेशाका रूपमा	१५	९	९.८६	८.४१
३	एकाइ तीन - शिक्षणका नवप्रवर्तनहरू	२०	८	१३.१५	७.४८
४	एकाइ चार - शिक्षा र समाज	१५	११	९.८६	१०.२८
५	एकाइ पाँच - शिक्षा र सामाजिक नीति	१५	१३	९.८६	१२.१५
६	एकाइ छ - शिक्षा र दर्शन	३५	२४	२३.०३	२२.४३
७	एकाइ सात - नेपालमा शिक्षा	५	९	४.६०	८.४१
८	एकाइ आठ - योजना र आयोगहरूका मुख्य सिफारिसहरू र विद्यालय पद्धतिमा तिनको प्रयोग	५	-	३.२९	-
९	एकाइ नौ - स्थानिय र जिल्ला तहका योजनाहरू	१५	८	९.८६	७.४८
१०	एकाइ दश - शैक्षिक गतिका प्रयासहरू	१०	७	६.५८	६.५४५
	जम्मा	१५०	१०७*	१००.००	१००.००

(* छोटो उत्तर आउने १ वैकल्पिक प्रश्न सहीतको अङ्कभार)

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६९।

तालिका नं. ४.२ लाई विश्लेषण गर्दा जम्मा दशवटा एकाइहरू मध्ये एकाइ आठ बाहेक अन्य सम्पूर्ण एकाइहरूबाट प्रश्नहरू प्रश्नपत्रमा समावेश भएको पाइन्छ तर एकाइ आठमा पाठ्यभार ५ रहेको भए तापनि प्रश्नपत्रमा यस एकाइबाट कुनै पनि विषयगत अथवा वस्तुगत प्रश्न समावेश गरेको पाइदैन। एकाइ चार, छ, र दशमा पाठ्यभार र अङ्कभार बीच अत्यन्त उपयुक्त सन्तुलन देखिन्छ। एकाइ चारमा पाठ्यभार प्रतिशत ९.८६ हुँदा अङ्कभार प्रतिशत १०.२८ रहेको छ, एकाइ छ मा पाठ्यभार प्रतिशत २३.०३ हुँदा अङ्कभार प्रतिशत प्रतिशत २२.४३ रहेको छ, त्यस्तै एकाइ दशमा पाठ्यभार प्रतिशत ६.५८ रहँदा अङ्कभार प्रतिशत ६.५५ रहेको छ भने एकाइ एक र तीनमा पाठ्यभार र अङ्कभार बीचको सन्तुलन अत्यन्त अनुपयुक्त देखिन्छ। एकाइ एकमा पाठ्यभार प्रतिशत ९.८६ हुँदा अङ्कभार प्रतिशत १६.८२ र एकाइ तीनमा पाठ्यभार प्रतिशत १३.१५ हुँदा अङ्कभार प्रतिशत ७.४८ रहेको छ। अन्य एकाइहरू एकाइ दुई, पाँच र नौ मा भने पाठ्यभार र अङ्कभार बीचको सन्तुलन सन्तोषजनक नै रहेको देखिन्छ।

४.२.२ पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयको प्रश्नपत्रमा विषयगत वैधताको स्थिति

स्नातक दोस्रो वर्षमा शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गतको यस पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयमा पाठ्यक्रम सम्बन्धी केही विषयवस्तु र मूल्याङ्कन सम्बन्धी केही विषयवस्तु समेटेर जम्मा एघार वटा एकाइहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ । केही तथ्याङ्कशास्त्रीय गणनाहरूलाई पनि यस विषयमा समावेश गरिएको छ । यस विषयमा पनि १०० पूर्णाङ्कको वार्षिक लिखित परीक्षाको माध्यमबाट नै विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने गरिन्छ । यसमा पनि वस्तुगत र विषयगत गरी २ प्रकारका प्रश्नपत्रहरू हुन्छन् । वस्तुगत अन्तर्गत १ अङ्कभार रहेका २० वटा बहुवैकल्पिक प्रश्नहरू र विषयगत प्रश्नपत्र ७ अङ्कभारका ८ वटा छोटोउत्तर आउने प्रश्नहरू र १२ अङ्क भारका २ वटा लामो उत्तर आउने प्रश्नमा समावेश गरी प्रश्नपत्र तयार पारिएको हुन्छ । विषयगत प्रश्नहरू अन्तर्गत छोटो उत्तर आउने तीन वटा र लामो उत्तर आउने एकवटा छनोट प्रश्नसमेत दिइएको हुन्छ । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको पाठ्यभार र उक्त एकाइबाट प्रश्नपत्रमा रहेको अङ्कभारलाई तुलनात्मक विश्लेषण गरी विषयगत वैधताको स्थिति २०६७ र २०६८ सालको छुट्टाछुट्टै रूपमा यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.३ पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयको पाठ्यभार र प्रश्नपत्र-२०६७ मा अंकभार विश्लेषण तालिका

क्र.सं.	विषयवस्तु	पाठ्यभार	अङ्कभार	पाठ्यभार प्रतिशतमा	अङ्कभार प्रतिशतमा
१	एकाइ एक- पाठ्यक्रमको अवधारणा	१२	९	८.००	७.१४
२	एकाइ दुई - पाठ्यक्रममा प्रभाव पार्ने स्रोतहरू	१५	८	१०.००	६.३५
३	एकाइ तीन - पाठ्यक्रम विकास	२०	१०	१३.३३	७.९४
४	एकाइ चार - नेपालको वर्तमान विद्यालय तहको पाठ्यक्रम	१५	२१	१०.००	१६.६७
५	एकाइ पाँच - स्थानिय पाठ्यक्रम	८	८	५.३३	६.३५
६	एकाइ छ - मापन र मूल्याङ्कन	१०	२	६.६७	१.५९
७	एकाइ सात - असल परीक्षणका विशेषताहरू	१५	९	१०.००	७.१४
८	एकाइ आठ - शिक्षक निर्मित परीक्षणको निर्माण	२०	२१	१३.३३	१६.६७
९	एकाइ नौ - परीक्षण सङ्कलन, सञ्चालन, अङ्कन र प्राप्ताङ्कको विश्लेषण	१५	९	१०.००	७.१४
१०	एकाइ दश - दक्षतामा आधारित मूल्याङ्कन र मूल्याङ्कनका अन्य साधनहरू	१४	१६	९.३३	१२.६९
११	एकाइ एघार - नेपालको विद्यालय तहमा वर्तमान परीक्षा प्रणाली	६	१३	४.००	१०.३२
	जम्मा	१५०	१२६*	१००.००	१००.००

(* छोटो उत्तर आउने २ र लामो उत्तर आउने १ वैकल्पिक प्रश्नमा सहीतको अङ्कभार)

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६९ ।

यस वर्षको प्रश्नपत्रमा कुल एघार एकाइहरू मध्ये सबै एकाइहरूबाट प्रश्नहरू समावेश गरिएको छ । जसले गर्दा प्रश्नपत्रमा प्रत्येक एकाइहरूको प्रतिनिधित्व रहेको छ भन्न सकिन्छ । पाठ्यभार र अङ्कभारको तुलनाको आधारमा हेर्दा एकाइ एक अत्यन्त सन्तुलित देखिन्छ किनकी पाठ्यभार प्रतिशत ८.०० रहँदा अङ्कभार प्रतिशत ७.९४ रहेको छ । त्यसै गरी एकाइ पाँचको पाठ्यभार प्रतिशत ५.३३ रहँदा अङ्कभार प्रतिशत ६.३५ रहेकोले यस एकाइमा पनि सन्तुलन छ भन्न सकिन्छ । तर एकाइ तीन, चार, छ र एघारमा भने पाठ्यभारको तुलनामा अङ्कभारको स्थिति अत्यन्त अमिल्दो देखिन्छ । अन्य एकाइहरूमा भने पाठ्यभार अनुसार अङ्कभारको अवस्था सामान्य नै देखिन्छ ।

तालिका नं. ४.४ : पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयको पाठ्यभार र प्रश्नपत्र-२०६८ मा अङ्कभार विश्लेषण तालिका

क्र.सं.	विषयवस्तु	पाठ्यभार	अङ्कभार	पाठ्यभार प्रतिशतमा	अङ्कभार प्रतिशतमा
१	एकाइ एक- पाठ्यक्रमको अवधारणा	१२	८	८.००	६.३५
२	एकाइ दुई - पाठ्यक्रममा प्रभाव पार्ने स्रोतहरू	१५	१०	१०.००	७.९४
३	एकाइ तीन - पाठ्यक्रम विकास	२०	२३	१३.३३	१८.२५
४	एकाइ चार - नेपालको वर्तमान विद्यालय तहको पाठ्यक्रम	१५	१५	१०.००	११.९०
५	एकाइ पाँच - स्थानिय पाठ्यक्रम	८	७	५.३३	५.५६
६	एकाइ छ - मापन र मूल्याङ्कन	१०	२	६.६७	१.५९
७	एकाइ सात - असल परीक्षणका विशेषताहरू	१५	१४	१०	११.११
८	एकाइ आठ - शिक्षक निर्मित परीक्षणको निर्माण	२०	१०	१३.३३	७.९४
९	एकाइ नौ - परीक्षण सङ्कलन, सञ्चालन, अङ्कन र प्राप्ताङ्कको विश्लेषण	१५	२८	१०.००	२२.२२
१०	एकाइ दश - दक्षतामा आधारित मूल्याङ्कन र मूल्याङ्कनका अन्य साधनहरू	१४	९	९.३३	७.९४
११	एकाइ एघार - नेपालको विद्यालय तहमा वर्तमान परीक्षा प्रणाली	६	-	४.००	-
	जम्मा	१५०	१२६*	१००.००	१००.००

(* छोटो उत्तर आउने २ र लामो उत्तर आउने १ वैकल्पिक प्रश्नमा सहीतको अङ्कभार)

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६९ ।

माथिको तालिकाको आधारमा विश्लेषण गर्दा सम्पूर्ण एकाइहरू मध्ये यस वर्षको प्रश्नपत्रमा एकाइ एघार बाहेक अन्य सम्पूर्ण एकाइहरूबाट प्रश्न समावेश गरिएको छ । एकाइ एघारमा भने पाठ्यभार ६ रहेको भएता पनि यस एकाइबाट कुनै पनि प्रश्न सोधिएको छैन । पाठ्यभार र अङ्कभारको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा एकाइ पाँच उच्च सन्तुलित देखिन्छ, किनकी यस एकाइमा पाठ्यभार प्रतिशत ५.३३ हुँदा अङ्कभार प्रतिशत ५.६३ देखिन्छ । त्यस्तै एकाइ एक, चार, सातमा पनि अङ्कभार र पाठ्यभार सन्तुलित नै देखिन्छ । तर एकाइ तीन, छ, आठ र नौ मा भने पाठ्यभार अनुसार अङ्कभार अत्यन्त अमिल्दो देखिन्छ । एकाई दुई र दशमा भने पाठ्यभार अनुसार अङ्कभार सन्तोषजनक नै देखिन्छ ।

४.२.३ शिक्षा मनोविज्ञान विषयमा सोधिएका प्रश्नपत्रहरूमा विषयगत वैधताको स्थिति

स्नातक तहको दोस्रो वर्षमा अध्ययन अध्यापन हुने शिक्षाशास्त्र अन्तर्गतको यस शिक्षा मनोविज्ञान विषयमा सिकाइ सिद्धान्त लगायत मनोविज्ञानका विविध विषयवस्तुहरूलाई जम्मा १२ वटा एकाइहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस विषयमा पनि वार्षिक लिखित परीक्षणबाट नै विद्यार्थीको उपलब्धि मूल्याङ्कन गर्ने गरिन्छ । १०० पूर्णाङ्कको प्रश्नपत्रमा वस्तुगत र विषयगत गरी दुई खालका प्रश्नपत्रहरू तयार गरिन्छ । वस्तुगत अन्तर्गत प्रत्येक प्रश्नको अङ्कभार १ रहेका २० वटा बहुवैल्पिक प्रश्नहरू समावेश गरिन्छ भने विषयगत प्रश्नपत्र अन्तर्गत ७ अङ्कभारका ८ वटा छोटो उत्तर आउने प्रश्नहरू (जसमा तीन वटा छनोट प्रश्नहरू पनि र १२ अङ्कभारका २ वटा लामो उत्तर आउने प्रश्नहरू जसमा १ वटा छनोट प्रश्न पनि समावेश गरिएको हुन्छ । विद्यार्थीले निर्धारित तीन घण्टाभित्र सम्पूर्ण प्रश्नहरूको हल गरिसक्नु पर्ने हुन्छ । शिक्षा मनोविज्ञान विषयमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयले २०६७ र २०६८ सालमा सोधका प्रश्नपत्रहरूको विषयगत वैधताको स्थिति छुट्टाछुट्टै तालिका प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.५ शिक्षा मनोविज्ञान विषयको पाठ्यभार र प्रश्नपत्र-२०६७ मा अङ्कभार विश्लेषण
तालिका

क्र.सं.	विषयवस्तु	पाठ्यभार	अङ्कभार	पाठ्यभार प्रतिशतमा	अङ्कभार प्रतिशतमा
१	एकाइ एक- शिक्षकका लागि शैक्षिक मनोविज्ञान	८	२	५.३३	१.८७
२	एकाइ दुई - मानव वृद्धि र विकास	१६	२०	१०.६७	१८.७०
३	एकाइ तीन - मानव विकास अध्ययनका विधिहरू	६	२	४.०	१.८७
४	एकाइ चार - मानव विकासका अवस्थाहरू	२५	१६	१६.६७	१४.९५
५	एकाइ पाँच - सिकाइको प्रकृति र सिद्धान्त	१०	-	६.६७	-
६	एकाइ छ - सिकाइ सिद्धान्तहरू	३०	२२	२०.०	२०.५६
७	एकाइ सात - उत्प्रेरणा र पुर्नवल	१०	९	६.६७	८.४१
८	एकाइ आठ - अभ्यास, स्मरण, स्मृति र विस्मरण	१०	३	६.६७	२.८०
९	एकाइ नौ - सिकाइको स्थानान्तरण	८	८	५.३३	७.४८
१०	एकाइ दश - आधारभूत शैक्षणिक प्रक्रियाहरू	१५	८	१०.०	७.४८
११	एकाइ एघार - व्यवहारिक सीप शिक्षणका तरिका	६	८	४.०	७.४८
१२	एकाइ बाह्र - शैक्षिक मार्गदर्शन र परामर्श	६	९	४.०	८.४१
	जम्मा	१५०	१०७*	१००.००	१००.००

(* छोटो उत्तर आउने १ वैकल्पिक प्रश्न सहीतको अङ्कभार)

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६९।

यस तालिकालाई विश्लेषण गर्दा एकाइ पाँच बाहेकका सम्पूर्ण एकाइहरूबाट प्रश्नपत्रमा प्रश्नहरू समावेश भएको पाइन्छ। एकाइ पाँचमा भने पाठ्यभार १० रहेको भएता पनि उक्त एकाइबाट वस्तुगत र विषयगत कुनै पनि प्रश्न समावेश गरिएको छैन। पाठ्यभार प्रतिशत र अङ्कभार प्रतिशतलाई तुलना गर्दा एकाइ छ मा पाठ्यभार र अङ्कभार बीच अत्यन्त सन्तुलन छ भन्न सकिन्छ। किनकी यस एकाइमा पाठ्यभार प्रतिशत २०.० हुँदा अङ्कभार प्रतिशत २०.५६ रहेको छ। त्यस्तै एकाइ चार र सातमा पनि सन्तुलित नै देखिन्छ, तर एकाइ दुई र बाह्रमा भने पाठ्यभार र अङ्कभार बीच असन्तुलन देखिन्छ। एकाइ दुईमा पाठ्यभार प्रतिशत १०.६७ हुँदा अङ्कभार प्रतिशत १८.७० र एकाइ बाह्रमा पाठ्यभार प्रतिशत ४ हुँदा अङ्कभार प्रतिशत ८.४१ रहेको छ। त्यस्तै एकाइ एक, तीन, आठ, दश, एघारको पनि सन्तुलित देखिदैन। एकाइ नौ मा भने सन्तोषजनक नै रहेको छ।

तालिका नं. ४.६ शिक्षा मनोविज्ञान विषयको पाठ्यभार र प्रश्नपत्र-२०६८ मा अङ्कभार विश्लेषण
तालिका

क्र.सं.	विषयवस्तु	पाठ्यभार	अङ्कभार	पाठ्यभार प्रतिशतमा	अङ्कभार प्रतिशतमा
१	एकाइ एक- शिक्षकका लागि शैक्षिक मनोविज्ञान	८	९	५.३३	७.५६
२	एकाइ दुई - मानव वृद्धि र विकास	१६	२	१०.६७	१.६८
३	एकाइ तीन - मानव विकास अध्ययनका विधिहरू	६	८	४.०	६.७२
४	एकाइ चार - मानव विकासका अवस्थाहरू	२५	२१	१६.६७	१७.६५
५	एकाइ पाँच - सिकाइको प्रकृति र सिद्धान्त	१०	१	६.६७	०.८४
६	एकाइ छ - सिकाइ सिद्धान्तहरू	३०	२१	२०.०	१७.६५
७	एकाइ सात - उत्प्रेरणा र पुर्नवल	१०	९	६.६७	७.५६
८	एकाइ आठ - अभ्यास, स्मरण, स्मृति र विस्मरण	१०	२१	६.६७	१७.६५
९	एकाइ नौ - सिकाइको स्थानान्तरण	८	८	५.३३	६.७२
१०	एकाइ दश - आधारभूत शैक्षणिक प्रक्रियाहरू	१५	९	१०.०	७.५६
११	एकाइ एघार - व्यावहारिक सीप शिक्षणका तरिका	६	१	४.०	०.८४
१२	एकाइ बाह्र - शैक्षिक मार्गदर्शन र परामर्श	६	९	४.०	७.५६
	जम्मा	१५०	११९*	१००.००	१००.००

(* लामो उत्तर आउने १ र छोटो उत्तर आउने १ वैकल्पिक प्रश्न सहीतको अङ्कभार)

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६९।

माथिको तालिकालाई आधार मानी विश्लेषण गर्दा यस विषय अन्तर्गत रहेका १२ वटा एकाइहरू मध्ये सम्पूर्ण एकाइहरूबाट प्रश्नहरू समावेश गरिएको हुँदा प्रश्नपत्रमा प्रत्येक एकाइहरूको प्रतिनिधित्व भएको कुरा सुनिश्चित हुन्छ। पाठ्यभार र अङ्कभारको सन्तुलनलाई हेर्दा एकाइ चार र सातमा अत्यन्त सन्तुलित देखिन्छ। किनकी एकाइ चारमा पाठ्यभार प्रतिशत १६.६७ हुँदा अङ्कभार प्रतिशत १७.६५ रहेको र एकाइ सातमा पाठ्यभार प्रतिशत ६.६७ रहँदा अङ्कभार प्रतिशत ७.५६ रहेको छ भने एकाइ दुई, पाँच, आठ, एघार, बाह्रमा पाठ्यभार अनुसार अङ्कभार अत्यन्त असन्तुलित देखिन्छ। बाँकी अन्य एकाइहरू एक, तीन, छ, नौ, दश भने सन्तोषजनक नै देखिन्छन्।

४.३ प्रश्नपत्र संरचनाको विश्लेषण

प्रश्नपत्रको संरचना अन्तर्गत प्रश्नहरूको सङ्ख्या, किसिम, अङ्कभार, निर्देशन, माध्यम भाषा, छनोट प्रश्न, समयभार, प्रश्नपत्रमा भएका त्रुटिमा आदिको आधारमा प्रश्नपत्रको विश्लेषण गरिएको छ ।

४.३.१ प्रश्न सङ्ख्या, प्रकार र अङ्कभार

शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहका अनिवार्य शिक्षा विषयहरू अन्तर्गतका तीनवटै विषयमा १०० पूर्णाङ्कमा वस्तुगत र विषयगत खालका प्रश्नहरू सोधिने गरेको पाइयो वस्तुगत अन्तर्गत १ अङ्कभार २० वटा बहुवैकल्पिक प्रश्नहरू, विषयगत अन्तर्गत ७ अङ्कभारका ८ वटा (तीन वटा प्रश्नहरूमा छनोट पनि) छोटो उत्तर आउने प्रश्नहरू र १२ अङ्कभारका २ वटा (एउटा प्रश्नमा छनोट पनि) लामो उत्तर आउने प्रश्नहरू सोधिने गरेको पाइयो । जसलाई यस तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.७ प्रश्नहरूको सङ्ख्या, प्रकार र अङ्कभार तालिका

प्रश्नको किसिम	शिक्षाका आधारहरू (प्रश्नसङ्ख्या×अङ्कभार)	शिक्षामनोविज्ञान (प्रश्नसङ्ख्या×अङ्कभार)	पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन (प्रश्नसङ्ख्या×अङ्कभार)
समूह 'A' बहुवैकल्पिक प्रश्न	$२० \times १ = २०$	$२० \times १ = २०$	$२० \times १० = २०$
समूह 'B' छोटो उत्तर आउने प्रश्न	$८ \times ७ = ५६$ (३ वटा छनोट प्रश्न)	$८ \times ७ = ५६$ (३ वटा छनोट प्रश्न)	$८ \times ७ = ५६$ (३ वटा छनोट प्रश्न)
समूह 'C' लामो उत्तर आउने प्रश्न	$२ \times १२ = २४$ (१ वटा छनोट प्रश्न)	$२ \times १२ = २४$ (१ वटा छनोट प्रश्न)	$२ \times १२ = २४$ (१ वटा छनोट प्रश्न)
पूर्णाङ्क	१००	१००	१००

यसरी शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा त्रि.वि.ले आफ्नो वार्षिक लिखित परीक्षामा सोधिने गरेका प्रश्नहरूको सङ्ख्या र किसिमको विषयमा शिक्षा मनोविज्ञान विषयका विषय शिक्षकहरूका अनुसार वस्तुगत प्रश्नहरू अन्तर्गत बहुवैकल्पिक सँगसँगै खाली ठाउँ भर्ने र ठिक बेठिक छुटाउने खालका प्रश्नहरू समेत समेट्नु पर्दछ । अहिले सोधिएका प्रश्नपत्रहरूमा सैद्धान्तिक ज्ञानको मूल्याङ्कन गर्ने खालका प्रश्नहरू बढी र व्यवहारिकता मापन गर्ने खालका प्रश्नहरू निकै कम मात्रामा रहेको पाइयो । त्यस्तै वस्तुगत प्रश्नहरू अन्तर्गत पनि बढी मात्रामा wh-question खालका प्रश्नहरू मात्र नसोधी sentence, statement, meaning, Definitions, short form, full form आदिको रूपमा पनि सोधिने गरेमा अत्यन्त उपयुक्त हुन्छ । त्यसैगरी शिक्षाका आधारहरू विषय शिक्षकका अनुसार वस्तुगत प्रश्नहरूको सङ्ख्या अझै बढाउने र विषयगत खालका प्रश्नहरूको सङ्ख्या घटाउँदै केही सङ्ख्यामा अति छोटो उत्तर आउने (२/३ अङ्कभारका) प्रश्नहरू पनि समावेश गर्दा राम्रो हुन्छ । यसो गर्दा विषयगत वैधता कायम राख्न समेत सहज हुन्छ । प्रश्नहरू छनोट गर्दा विषयवस्तु र पाठ्यभारलाई खासै ध्यान दिएको देखिदैन । पाठ्यभार र पाठ्यक्रमका उद्देश्यलाई ख्याल गरी प्रश्नको सङ्ख्या, प्रकार अङ्कभार निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

४.३.२ अपेक्षित उत्तर, अड्कभार र समयभारको विश्लेषण

शिक्षाशास्त्र अन्तर्गतका स्नातक तहका विषयहरूमा १०० पूर्णाङ्कको परीक्षालाई तीन घण्टामा पूरा गर्नुपर्ने खालको व्यवस्था त्रि.वि. नियम २०५० मा रहेको छ । यसरी समग्र प्रश्नपत्रको समयभार निर्धारण गर्दा प्रत्येक प्रश्न र त्यसले अपेक्षा गरेको उत्तरलाई आधार मानि प्रत्येक प्रश्नको हल गर्नका लागि लाग्ने समयको छुटाछुट्टै गणना गरी गर्नुपर्दछ । कुनै पनि प्रश्नको उत्तर लेखाइको गहनता र त्यसका लागि लाग्ने समयका आधारमा लामो उत्तर आउने र छोटो उत्तर आउने प्रश्नमा समावेश गरी अड्कभार निर्धारण गर्नुपर्दछ । छनोट भएका प्रश्नहरूको प्रत्येक प्रश्नले अपेक्षा गरेका उत्तरहरूको आधारमा विश्लेषण गर्दा धेरै जसो प्रश्नहरूमा उसको अड्कभार, अपेक्षित उत्तर र उक्त उत्तर दिन लाग्ने समयबीच तालमेल नै देखिए तापनि कतिपय प्रश्नहरूमा भने असन्तुलित देखिन्छ । विषय शिक्षकका अनुसार जस्तो शिक्षामनोविज्ञान विषयमा २०६८ सालमा छोटो उत्तर आउने प्रश्न अन्तर्गत सोधिएको प्रश्न नं. ६ लाई उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ । यस प्रश्नमा सिकाइको स्थानान्तरणसँग सम्बन्धित विभिन्न सिद्धान्तहरूको व्याख्या गर्नुहोस् भनेको छ । तर यसको अपेक्षित उत्तर लामो हुने हुँदा यो प्रश्नलाई लामो उत्तर आउने प्रश्नमा राख्नु उपयुक्त हुन्थ्यो । यसरी यस प्रश्नको अपेक्षित उत्तर लामो भएको हुँदा अड्कभार र समयभार दुवै अनुपयुक्त देखिन्छ । त्यस्तै शिक्षाका आधारहरू विषयमा २०६८ सालमा सोधिएको प्रश्न नं. ७ मा छोटो उत्तर आउने प्रश्न सोधिएको छ । यसमा पनि अपेक्षित उत्तर, अड्कभार र समयभार उचित देखिँदैन । त्यस्तै कतिपय प्रश्नहरूलाई लामो उत्तर आउने प्रश्न अन्तर्गत राखिएको भएतापनि तिनीहरूको अपेक्षित उत्तर र त्यसको लागि लाग्ने समय छोटो उत्तर आउने अन्तर्गतका प्रश्नहरूको भन्दा खासै धेरै हुँदैन ।

४.३.३ प्रश्नहरूको भाषिक अवस्था

छनोट भएका प्रश्नहरूमा समावेश प्रश्नहरूको भाषिक अवस्था विश्लेषण गर्दा धेरै जसो प्रश्नहरूको भाषिक अवस्था सन्तोषजनक नै देखिन्छ । तर कतिपय प्रश्नहरूमा भने अस्पष्टता देखिन्छ । विषय शिक्षकका अनुसार कतिपय प्रश्नहरूमा State, present, clarify जस्ता शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । यसले विद्यार्थीहरूमा प्रश्नले अपेक्षा गरेको उत्तर के हो ? अथवा प्रश्नको उत्तरमा कुन कुन कुराहरू समावेश गरी लेख्दा राम्रो हुने हो भन्ने कुरामा द्विविधा सिर्जना गर्दछ । तसर्थ यस्ता शब्दहरू जसको अर्थ अत्यन्त अस्पष्ट हुन्छ तिनीहरूको प्रयोग नगर्दा नै राम्रो हुन्छ । वस्तुगत प्रश्नहरूमा धेरै जसो wh-question मात्र प्रयोग गरिएको छ । सँगसँगै परिभाषा, कथन, पुरारूप, सङ्क्षिप्त रूप पनि राख्दा अलि रोचक खालको हुन्छ । त्यसैगरी प्रत्येक प्रश्नले अपेक्षित उत्तरलाई स्पष्टसँग सङ्केत गरेको हुनुपर्दछ । अर्थात् उत्तरको परिधी पनि प्रश्नले नै निर्धारण गरेको हुनुपर्दछ । तर यी प्रश्नहरू मध्ये कतिपयमा त्यस्तो स्पष्टता पाइँदैन । पढाई नेपालीमा तर प्रश्नहरू अङ्ग्रेजीमा आउने हुँदा केही समस्याहरू हुने भएता पनि प्रश्नहरू भने अङ्ग्रेजी मै सोधिनुपर्ने वरु पढाइलाई विस्तारै अङ्ग्रेजीमा केन्द्रित गर्दै लैजानु पर्ने तर्क विषय शिक्षकहरूको रहेको छ ।

४.३.४ प्रश्नपत्रहरूमा भएका त्रुटिहरू

प्रश्नहरूको विश्लेषण गर्ने क्रममा प्रश्नपत्रमा भएका त्रुटिहरूलाई पनि केलाउने प्रयास गरिएको छ । छनोट भएका प्रश्नपत्रहरूमा त्रुटिहरूको विश्लेषण गर्दा कतिपय प्रश्नहरूमा केही त्रुटिहरू फेला परेका छन् । जस्तो शिक्षा मनोविज्ञान विषयको २०६७ सालमा सोधिएको समूह 'A' को प्रश्न नं.११ को विकल्प b मा प्राविधिक त्रुटि भई अर्कै शब्द बनेको छ । अन्य विकल्पहरूमा सही उत्तर छैन । २०६८ सालमा सोधिएको यसै विषयको समूह A कै प्रश्न नं. ६ मा True Foundation age हुनुपर्ने ठाउँमा Tree foundation age भएको छ । जसले गर्दा प्रश्नले सोध्ने खोजेको कुरा नै अस्पष्ट छ । यसैको प्रश्न नं. १४ को विकल्प b मा working memory हुनुपर्ने ठाउँमा Worley memory भएको छ । त्यस्तै पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयमा २०६७ मा सोधिएको समूह A को प्रश्न नं.१३ मा curricular validity हुनुपर्नेमा curricular icular validity भएको त्यसकै विकल्प a मा content validity हुनुपर्ने central validity भएको छ । पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयमै वि.सं. २०६८ सालमा सोधिएको समूह A को प्रश्न नं. ४ मा NCF २०६३ का अनुसार आधारभूत तहको विद्यार्थीको तहगत उमेर कति तोकिएको छ भनेर सोधिएको छ । यसको सही उत्तर ५ वर्षदेखि १३ वर्ष भनेर NCF वि.सं. २०६३ को पेज नं. ३३ मा स्पष्टसँग उल्लेख गरेको छ तर यस प्रश्नको कुनै पनि विकल्पमा त्यो उत्तरलाई समावेश गरिएको छैन । विकल्प b मा ५ देखि १२ वर्ष दिइएको छ । तुलनात्मक रूपमा ठिक भए पनि यो सही उत्तर होइन ।

४.३.५ परीक्षार्थीलाई दिइएको निर्देशन

छनोट भएका विषयहरूको परीक्षामा वस्तुगत र विषयगत गरी दुईप्रकारका प्रश्नपत्रहरू सोध्ने गरिएको छ । परीक्षामा विद्यार्थीलाई सबैभन्दा पहिले समूह A अन्तर्गतको वस्तुगत प्रश्नहरू दिइन्छ र त्यसलाई निश्चित समयभित्र हल गरी बुझाइसक्नु पर्दछ तर प्रश्नपत्रमा भने त्यो समय सीमा उल्लेख गरिएको पाइँदैन । त्यसले गर्दा कतै १५ मिनेटमै बुझाउनु पर्ने, त कतै २० मिनेटमा भने कतिपयले जतिबेला बुझाउँदा पनि हुने तर्क राख्दछन् । तसर्थ यसमा एकरूपता ल्याउन स्पष्ट निर्देशन प्रश्नपत्रमै उल्लेख गर्नुपर्दछ । त्यसैगरी निर्देशनकै विश्लेषण गर्ने क्रममा प्रश्न पत्रमा Tick ( ) The Best Answer मात्र लेखिएको हुन्छ । यसले गर्दा कसैले विकल्पको अगाडि (a. cat), कसैले उत्तरको अगाडि (a.cat) त कसैले उत्तरको पछाडी (a.cat) रेजा लगाउने गरेको पाइयो तसर्थ यो निर्देशन भन्दा circle the option (E) of the best answer भनेर राख्दा एकरूपता हुने थियो । त्यसैगरी विषयगत प्रश्नपत्रमा दिइएको निर्देशनमा विद्यार्थीले प्रश्नको उत्तर जतिसक्दो व्यवहारिक रूपमा र आफ्नो मौलिक शब्दहरूमा दिनुपर्ने छ भन्ने रहेको तर धेरै जसो प्रश्नहरूले सैद्धान्तिक कुरामा जोड दिएका छन् तसर्थ ती प्रश्नहरूको उत्तरमा विद्यार्थीले आफ्ना मौलिक कुराहरू राख्दा उपयुक्त हुँदैन तसर्थ कि त भने प्रश्नहरू सबै व्यवहारिक र मौलिक विचार प्रदान गर्ने खालका हुनुपर्दछ कि त सैद्धान्तिक खालका प्रश्नहरूका लागि यस्तो खालको निर्देशन दिनु उपयुक्त हुँदैन ।

४.३.६ छनोट प्रश्नहरूको स्थिति

प्रश्नपत्र विश्लेषणको क्रममा प्रश्नपत्रमा समावेश गरिएको छनोट (अथवा) प्रश्नहरूको पनि विश्लेषण गरिएको छ । सबै प्रश्नहरूमा पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरे अनुरूप नै छोटो उत्तर आउने ३ वटा प्रश्नमा र लामो उत्तर आउने १ वटा प्रश्नमा छनोट प्रश्न दिइएको पाइयो । तर प्रत्येक प्रश्नपत्रमा दिइएका छनोट प्रश्नलाई हेर्दा एकरूपता भने पाउन सकिएन किनकी कुनै प्रश्नपत्रमा छनोट प्रश्न दिँदा उक्त प्रश्न जुन प्रश्नको अथवामा दिइएको छ त्यस प्रश्न आएको एकाइबाट नै छनोट प्रश्न दिइएको छ भने कतिपय प्रश्नपत्रमा मूल प्रश्न र छनोट प्रश्न फरक फरक एकाइबाट दिइएको छ । यस्तो अनेकता रहेकोले छनोट प्रश्न दिने स्पष्ट सीमा तोक्नुपर्ने देखिन्छ भने विषय शिक्षकका अनुसार यसरी कुनै पनि प्रश्नमा छनोट प्रश्न सोध्नु उपयुक्त होइन बरु अङ्कभार घटाई प्रश्न सङ्ख्या बढाउन सकिन्छ । सबै प्रश्नहरू अनिवार्य र एकल रूपमा दिइनु पर्दछ ।

४.४ वस्तुगत प्रश्नहरूको पद विश्लेषण

पद विश्लेषण एउटा यस्तो विधि हो जसले प्रत्येक प्रश्नहरूको छुट्टाछुट्टै विश्लेषण गरी उचित प्रश्नहरूलाई प्रश्नपत्रमा समावेश गर्न उपयुक्त प्रश्नहरूलाई छनोट गर्न, अनुपयुक्त प्रश्नहरूलाई हटाउन र संशोधन गर्न आवश्यक प्रश्नलाई परिस्कृत गरी प्रश्नपत्रमा समावेश गर्ने आधार प्रदान गर्दछ । यसरी स्तरीय प्रश्नहरू छनोटमा पद विश्लेषणलाई महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । पद विश्लेषण गर्दा प्रश्नको कठिनाइस्तर, विभेदीकरण सूचक र विकल्पहरूको विकर्षक क्षमताको गणना गर्ने गरिन्छ । प्रस्तुत अध्ययनमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयले आफ्नो वार्षिक लिखित परीक्षा २०६७ र २०६८ मा सोधेका स्नातक तहका शिक्षाका आधारहरू, शिक्षा मनोविज्ञान र पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयका वस्तुगत प्रश्नपत्रहरूलाई उक्त विषयको अध्ययन पूरा गरिसकेका विद्यार्थी समूहमा पुनः परीक्षण सञ्चालन गरी प्राप्त नतिजाको आधारमा निम्नानुसार पद विश्लेषण गरिएको छ । पद विश्लेषण अन्तर्गत प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर, विभेदीकरण सूचक र विकल्पहरूको क्षमताको गणना गरिएको छ ।

४.४.१ शिक्षाका आधारहरू विषयका प्रश्नहरूको पद विश्लेषण

शिक्षाका आधारहरू विषयको परीक्षामा २०६७ र २०६८ सालमा सोधिएका वस्तुगत प्रश्नपत्रहरूलाई छनोट भएको क्याम्पसका विद्यार्थीहरूको समूहमा पुनः परीक्षण सञ्चालन गरी प्राप्त नतिजाको आधारमा प्रत्येक प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर, विभेदीकरण क्षमता र विकल्पहरूको क्षमताको विश्लेषण गरिएको छ । अनुसूचीमा राखिएका कठिनाइस्तर र विभेदीकरण क्षमताको गणना गरिएका तालिकाहरूबाट P र D को मानलाई विकल्पहरूको क्षमता विश्लेषण तालिकामा समावेश गरी यसप्रकार देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.८ : शिक्षाका आधारहरू विषय -२०६७ का प्रश्नहरूको पद विश्लेषण तालिका

प्र.नं.	'P' Level	'D' 'Score'	विकल्प 'a'	विकल्प 'b'	विकल्प 'c'	विकल्प 'd'
१	०.९१	०.०९	०	२०	१	१
२	०.४१	०.०९	४	५	५	८
३	०.३६	०.२७	१०	९	०	३
४	०.१४	०.०९	१३	२	४	३
५	०.५५	०.३६	३	११	५	३
६	०.१४	०.२७	४	३	१२	३
७	०.३२	०.०	३	१९	७	२
८	०.३२	०.२७	४	७	५	६
९	०.५५	०.२७	२	१२	४	४
१०	०.०९	०.१८	५	४	२	११
११	०.३२	०.२७	९	७	१	५
१२	०.२३	०.०	४	३	५	१०
१३	०.१४	०.१८	१०	३	५	४
१४	०.२३	०.०	८	५	३	६
१५	०.०९	०.०	२	६	६	८
१६	०.३२	०.०९	५	४	५	७
१७	०.५०	०.२७	७	४	११	०
१८	०.५०	०.०९	१२	२	४	४
१९	०.४१	०.२७	९	५	३	५
२०	०.५५	०.१८	४	१२	२	४

अनुसूची १ मा राखिएको तालिकाबाट प्राप्त कठिनाइस्तर र विभेदीकरण सूचकहरूलाई तालिका नं. २.१ अनुसार वर्गीकरण गर्दा बीस प्रश्नहरूमध्ये स्विकार्य कठिनाइस्तर (०.३० देखि ०.७० सम्म) भएका प्रश्नहरू जम्मा बाह्रवटा र अन्य प्रश्नहरू अस्विकार्य देखिएका छन् । त्यस्तै तालिका नं. २.२ अनुसार विश्लेषण गर्दा विभेदीकरण क्षमता राम्रो (०.२०-०.८०) भएका प्रश्नहरू आठ वटा र अन्य प्रश्नहरू अस्विकार्य देखिएका छन् । यसरी २०६७ सालको शिक्षाका आधारहरू विषयको प्रश्नपत्र मा समावेश भएका केही प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर र विभेदीकरण क्षमता स्विकार्य खालको देखिए पनि अन्य प्रश्नहरूको भने अस्विकार्य नै देखिन्छ ।

त्यसैगरी प्रश्नहरूको विकल्पहरूको विश्लेषण गर्दा प्रश्न नं. १, २, ५, ८, ९, १६, १८, १९, २० को अत्यन्त उपयुक्त देखिन्छ भने अन्य प्रश्नहरूको त्यति उपयुक्त देखिँदैन । प्रश्न नं. ३ मा विकल्प a ले भुक्काएको छ भने c ले कसैलाई पनि आकर्षण गरेन । प्रश्न नं. ४ मा d ले भुक्काएको छ । प्रश्न नं. ६ मा c ले भुक्काएको छ । प्रश्न नं. ७ मा b ले भुक्काएको छ । प्रश्न नं. १०, ११, १२, १३, १४ मा क्रमशः विकल्प d, a, d, a, a ले विद्यार्थीलाई भुक्काएका छन् । प्रश्न नं. १५ मा गलत उत्तरका तीनवटै विकल्पले भुक्काएका छन् भने प्रश्न नं. १७ मा विकल्प d ले कसैलाई पनि आकर्षण गर्न सकेन तसर्थ यस्ता खालका विकल्पहरूलाई हटाएर नयाँ विकल्पहरू राख्नुपर्ने देखिन्छ । साथै सही उत्तरको प्रत्येक विकल्पमा वितरणको अवस्था हेर्दा a मा ३ वटा, b मा १०, c मा ४ वटा र d मा ३ वटा देखिन्छ । जुन विकल्प d मा अत्यधिक र अन्यमा न्यून रहेकाले सही उत्तरहरूको वितरण अत्यन्त असन्तुलित छ भन्न सकिन्छ ।

तालिका नं. ४.९: शिक्षाका आधारहरू विषय-२०६८ का प्रश्नहरूको पद विश्लेषण तालिका

प्र.नं.	'P' Level	'D' Score	विकल्प 'a'	विकल्प 'b'	विकल्प 'c'	विकल्प 'd'
१	०.०	०.०	३	१७	२	०
२	०.२३	०.२७	१०	५	२	५
३	०.७३	- ०.०९	६	०	०	१६
४	०.५९	०.१८	१३	३	२	४
५	०.२३	०.०९	२	८	५	७
६	०.०९	०.०९	१०	५	२	५
७	०.३२	०.२७	७	५	७	३
८	०.८२	०.०९	१	१८	३	०
९	०.१४	०.०	१४	३	१	४
१०	०.३२	०.२७	१	७	२	१२
११	०.२७	०.०९	८	६	३	५
१२	०.५०	०.०९	१	३	११	७
१३	०.०५	०.०९	१२	४	१	५
१४	०.२७	०.२७	६	०	१०	६
१५	०.२३	०.०९	३	१०	५	४
१६	०.२७	०.१८	११	३	२	६
१७	०.५०	०.२७	४	११	२	६
१८	०.४१	०.३६	३	५	९	५
१९	०.२३	०.२७	६	५	६	५
२०	०.३६	०.१८	४	८	८	२

शिक्षाका आधारहरू विषय २०६८ सालका प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर र विभेदीकरण क्षमता गणना गरिएको अनुसूची २ मा रहेको तालिकामा प्राप्त मानलाई तालिका नं. २.१ अनुसार विश्लेषण गर्दा प्रश्न नं. ४, ७, १०, १२, १७, १८, २० लाई स्विकार्य मानिन्छ। किनकी यिनीहरूको कठिनाइस्तर उपयुक्त (०.३०-०.७०) रहेको छ भने अन्य प्रश्नहरूलाई अस्विकार्य मानिन्छ किनकी तिनीहरू कुनै एकदमै सजिला छन् जस्तो प्र.नं. ३ र ८ त्यस्तै कुनै प्रश्नहरू एकदमै कठिन खालका रहेका छन् जस्तो प्र.नं. १, २, ९ त्यस्तै तालिका २.२ अनुसार विश्लेषण गर्दा कुल बीस प्रश्नहरू मध्ये जम्मा सातवटा प्रश्नहरूको विभेदीकरण क्षमता उपयुक्त रहेको छ जसमा प्रश्न नं. २, ७, १०, ४, १७, १८, १९ रहेका छन्। त्यस बाहेकका अन्य प्रश्नहरूको विभेदीकरण क्षमता अनुपयुक्त रहेको छ।

प्रत्येक प्रश्नहरूका विकल्पहरूको विश्लेषण गर्दा प्रश्न नं. ४, ७, १२, १७, १८, २० मा विकल्पहरूको क्षमता राम्रो देखिन्छ भने अन्य प्रश्नहरूको उपयुक्त देखिँदैन। प्रश्न नं. १ मा b ले धेरैलाई भुक्काएको छ भने सही उत्तर d कसैलाई पनि आकर्षण गर्न प्रश्न नं. २ मा a ले भुक्काएको छ। प्रश्न नं. ३ मा b र c ले कसैलाई पनि आकर्षण गरेका छैनन। प्रश्न नं. ५ मा b र d ले प्रश्न नं. ६ मा a ले भुक्काएका छन्। प्रश्न नं. ८ मा d ले आकर्षण गर्न सकेन। प्रश्न नं. ९ मा a ले, १० मा d ले, ११ मा a ले, १३ मा a ले विद्यार्थीलाई भुक्काएका छन्। प्रश्न नं. १४ मा b ले कसैलाई पनि आकर्षण गर्न सकेन। प्रश्न नं. १५ मा b ले, १६ मा a ले र १९ मा a र c ले विद्यार्थीलाई भुक्काएका छन्। तसर्थ यी विकल्पहरू हटाइ नयाँ विकल्पहरू राख्नुपर्ने देखिन्छ। साथै सही उत्तरको वितरण विकल्प a मा ३, b मा ७ वटा, c मा ६ वटा, d मा ४ वटा देखिएकाले a मा न्यून र b मा अधिक हो भने अरुमा सन्तोषजनक नै रहेको भन्न सकिन्छ।

४.४.२ पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयका प्रश्नहरूको पदविश्लेषण

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयको परीक्षामा २०६७ र २०६८ सालमा सोधिएका वस्तुगत प्रश्नपत्रहरूलाई छनोट भएको क्याम्पसका विद्यार्थीहरूको समूहमा पूनः परीक्षण सञ्चालन गरी प्राप्त नतिजाको आधारमा प्रत्येक प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर, विभेदीकरण क्षमता र विकल्पहरूको क्षमताको विश्लेषण गरिएको छ। अनुसूचीमा राखिएका कठिनाइस्तर र विभेदीकरण क्षमताको गणना गरिएका तालिकाहरूबाट P र D को मानलाई विकल्पहरूको क्षमता विश्लेषण तालिकामा समावेश गरी यसप्रकार देखाइएको छ।

तालिका नं.४.१० पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषय-२०६७ का प्रश्नहरूको पद विश्लेषण तालिका

प्र.नं.	'P' Level	'D' Score	विकल्प 'a'	विकल्प 'b'	विकल्प 'c'	विकल्प 'd'
१	०.०९	०.०९	१३	४	२	३
२	०.३२	०.३६	४	७	६	५
३	०.०९	०.०९	६	२	४	१०
४	०.५५	०.५५	३	४	३	१२
५	०.४१	०.०९	१	०	९	१२
६	०.४१	०.२७	५	७	९	१
७	०.२७	०.२७	६	६	२	८
८	०.३२	- ०.०९	७	४	६	५
९	०.४६	०.०	३	२	१०	७
१०	०.१९	०.०९	८	१	४	९
११	०.१४	०.०९	३	९	७	३
१२	०.६४	०.१८	३	१४	४	-१
१३	-	-	-	-	-	-
१४	०.३६	- ०.१८	६	३	८	५
१५	०.१४	०.०९	२	३	९	८
१६	०.१४	०.२७	४	१०	५	३
१७	०.०५	०	५	७	९	१
१८	०.५५	०.३६	१२	३	४	३
१९	०.४५	०.३६	४	६	२	१०
२०	०.५५	०.३६	५	२	१२	३

अनुसूची ३ मा प्राप्त प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर मानलाई तालिका नं. २.१ अनुसार विश्लेषण गर्दा प्रश्न नं. २, ४, ५, ६, ८, ९, १२, १४, १८, १९, २० को कठिनाइस्तर स्विकार्य मानिन्छ भने अन्य प्रश्नहरूको कठिनाइस्तरलाई अस्विकार्य मानिन्छ, त्यस्तै विभेदीकरण क्षमताको विश्लेषणका लागि तालिका नं. २.२ लाई आधार मान्दा प्रश्न नं. २, ४, ६, ७, १६, १८, १९, २० को विभेदीकरण क्षमता उपयुक्त रहेको भएता पनि अन्य बाँकी प्रश्नहरूको विभेदीकरण क्षमता भने अनुपयुक्त देखिन्छ ।

त्यसैगरी प्रश्नहरूको विश्लेषण गर्दा प्रश्न नं. २, ४, ६, ८, ९, १२, १४, १८, १९, २० हरूमा विकर्षकहरूको क्षमता अत्यन्त राम्रो देखिन्छ तर अन्य प्रश्नहरू जस्तै : प्रश्न नं. १, ३, ५, ७ मा क्रमशः विकल्प a, d, d, d ले बढी विद्यार्थीहरूलाई भुक्काएका छन् । प्रश्न नं. १० मा विकल्प a र d ले बढी भुक्काएका छन् । प्रश्न नं. ११ मा b र c ले भुक्काएका छन् । प्रश्न नं. १५ मा c र d ले भुक्काएका

छन् । प्रश्न नं. १६ मा b ले नै भुक्काएको छ भने प्रश्न नं. १७ मा d मा सही उत्तर भए पनि a, b र C तीन वटै विकल्पले विद्यार्थीलाई बढी भुक्काएका छन् । प्रश्न नं. १३ मा भने त्रुटि देखापरेका ले यहाँ यसको विश्लेषण गरिएको छैन । साथै सही उत्तरहरूको वितरण हेर्दा विकल्प a मा ३ वटा, b मा ४ वटा, c मा ७ वटा र d मा ५ वटा रहेका छन् । जुन a मा न्यून र c मा अधिक हो भने अन्यमा उपयुक्त नै देखिन्छ ।

तालिका नं. ४.११ पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषय-२०६८ का प्रश्नहरूको पद विश्लेषण तालिका

प्र.नं.	'P' Level	'D' Score	विकल्प 'a'	विकल्प 'b'	विकल्प 'c'	विकल्प 'd'
१	०.३२	०.३६	१२	७	०	३
२	०.५५	०.०९	२	४	१२	३
३	०.३२	- ०.०९	७	६	४	५
४	०.३२	०.२७	११	७	०	४
५	०.३२	०.३६	१२	७	३	०
६	०.१४	०.२७	७	८	४	३
७	०.४१	०.१८	५	३	९	५
८	०.९०	०.०	२	१२	४	४
९	०.६४	०.०९	३	१४	३	२
१०	०.३२	०.०	५	४	६	७
११	०.४५	०.२७	५	१०	४	३
१२	०.०५	०.०	४	११	१	६
१३	०.४१	०.०९	७	०	६	९
१४	०.३२	०.०९	६	४	७	५
१५	०.३६	०.३६	६	५	८	३
१६	०.३२	०.२७	२	६	७	७
१७	०.२७	०.१८	५	५	६	६
१८	०.४१	०.२७	२	९	५	५
१९	०.१८	०.१८	४	५	४	९
२०	०.१८	- ०.०९	८	३	४	४

अनुसूची ४ मा गणना गरिएको २०६८ सालमा पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयमा सोधिएका वस्तुगत प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर र विभेदीकरण सूचक मानलाई तालिका नं. २.१ का आधारमा विश्लेषण गर्दा प्र.नं. १, २, ३, ४, ५, ७, ९, १०, ११, १३, १४, १५, १६, १८ को कठिनाइस्तर उपयुक्त देखिन्छ भने अन्य प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर अनुपयुक्त देखिन्छ । त्यस्तै तालिका नं. २.२ लाई आधार मानी विश्लेषण गर्दा प्र.नं. १, ३, ४, ५, ११, १५, १६ १८ को विभेदीकरण क्षमता राम्रो रहेको देखिन्छ भने अन्य प्रश्नहरूको विभेदीकरण क्षमता उपयुक्त देखिँदैन ।

माथिको तालिका विश्लेषण गर्दा प्रश्न नं. २, ३, ७, ९, १०, ११, १४, १५, १६, १७, १८ का विकल्पहरूको क्षमता उपयुक्त नै देखिन्छ। तर अन्य प्रश्नहरूमा भने विकल्पहरूको क्षमता खासै राम्रो पाउन सकिँदैन। प्रश्न नं. १ मा विकल्प a ले बढी विद्यार्थीलाई भुक्काएको छ भने c ले कसैलाई पनि आकर्षण गर्न सकेन। प्रश्न नं. ५ मा a ले भुक्काएको छ भने d ले कसैलाई पनि आकर्षण गर्न सकेन। प्रश्न नं. ६ मा गलत उत्तरका तीनवटै विकल्पले विद्यार्थीलाई भुक्काएका छन्। प्रश्न नं. ८ मा पनि गलत उत्तरका तीनवटै विकल्पले विद्यार्थीहरूलाई भुक्काएका छन्। प्रश्न नं. १४ मा b ले कसैलाई आकर्षण गर्न सकेन। प्रश्न नं. १९ मा विकल्प d ले र प्रश्न नं. २० मा विकल्प a ले बढी विद्यार्थीलाई भुक्काएका छन्। सही उत्तरको वितरण हेर्दा a मा ज्यादै न्यून ३ वटा, b र c मा थोरै बढी ६/६ वटा र d मा उपयुक्त नै ४ वटा रहेका छन्।

४.३.१.३ शिक्षा मनोविज्ञान विषयका प्रश्नहरूको पदविश्लेषण

शिक्षा मनोविज्ञान विषयको परीक्षामा २०६७ र २०६८ सालमा सोधिएका वस्तुगत प्रश्नपत्रहरूलाई छनोट भएको क्याम्पसका विद्यार्थीहरूको समूहमा पूनः परीक्षण सञ्चालन गरी प्राप्त नतिजाको आधारमा प्रत्येक प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर, विभेदीकरण क्षमता र विकल्पहरूको क्षमताको विश्लेषण गरिएको छ। अनुसूचीमा राखिएका कठिनाइस्तर र विभेदीकरण क्षमताको गणना गरिएका तालिकाहरूबाट P र D को मानलाई विकल्पहरूको क्षमता विश्लेषण तालिकामा समावेश गरी यसप्रकार देखाइएको छ।

तालिका नं. ४.१२ शिक्षा मनोविज्ञान विषय २०६७ का प्रश्नहरूको पदविश्लेषण तालिका

प्र.नं.	'P' Level	'D' Score	विकल्प 'a'	विकल्प 'b'	विकल्प 'c'	विकल्प 'd'
१	०.०५	०.०	१	५	१२	४
२	०.१४	०.०९	७	११	३	१
३	०.१८	०.२७	३	५	४	१०
४	०.१८	०.१८	८	६	४	४
५	०.५९	०.२७	२	५	१३	२
६	०.३६	०.२७	७	७	८	०
७	०.३६	०.२७	८	७	४	३
८	०.५५	०.०९	५	३	१२	२
९	०.५०	०.२७	६	११	३	२
१०	०.२७	- ०.०९	६	३	०	१३
११	-	-	-	-	-	-
१२	०.३६	०.३६	३	८	५	५
१३	०.४१	०.२७	३	४	९	६
१४	०.२३	०.२७	८	५	४	५
१५	०.१८	०.०९	४	३	६	९
१६	०.३६	०.२७	५	८	६	३
१७	०.३२	- ०.०९	७	६	६	३
१८	०.०९	- ०.०९	३	३	१५	१
१९	०.२३	०.२७	३	३	५	११
२०	०.३६	०.४५	७	८	३	४

अनुसूची ५ मा गणना गरिएको शिक्षा मनोविज्ञान विषय २०६७ का प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर प्राप्त मानलाई तालिका नं. २.१ को आधारमा विश्लेषण गर्दा प्र.नं. ५, ६, ८, ९, १२, १३, १६, १७, २० को कठिनाइस्तर उपयुक्त नै रहेको छ भने अन्य प्रश्नहरूको कठिनाइस्तरलाई अस्विकार्य मानिन्छ। त्यस्तै विभेदीकरण सूचक मानलाई तालिका नं. २.२ को आधारमा विश्लेषण गर्दा सम्पूर्ण प्रश्नहरू मध्ये प्र.नं. ३, ५, ६, ९, १२, १३, १४, १६, १९, २० को क्षमता स्विकार्य रहेको छ भने अन्यको विभेदीकरण क्षमता अस्विकार्य मानिन्छ।

त्यसैगरी विकल्पहरूको क्षमता विश्लेषण गर्दा प्रश्नहरू मध्ये प्रश्न नं. ५, ७, ८, ९, १२, १३, १६, १७, २० मा विकल्पहरूको क्षमता राम्रो देखिन्छ। तर प्रश्न नं. १ मा गलत उत्तरका ३ वटै विकल्पहरूले विद्यार्थीलाई भुक्काएका छन्। त्यसै गरी प्रश्न नं. २ मा a र b ले, ३ मा d ले, ४ मा a र b ले भुक्काएका छन्। प्रश्न नं. ६ मा d ले कसैलाई पनि आकर्षण गरेन। प्रश्न नं. १० मा d ले भुक्काएको

छ भने c ले एकजनालाई पनि आकर्षण गरेको छैन । प्रश्न नं. १४ मा a ले र १५ मा d ले बढी विद्यार्थीलाई भुक्काएको छन् । प्रश्न नं. १८ मा c ले धेरैलाई भुक्काएको छ भने प्रश्न नं. १९ मा d ले भुक्काएको छ । यस्ता खालका एकजना विद्यार्थीलाई पनि आकर्षण नगर्ने र बढी विद्यार्थीलाई भुक्काउने विकल्पहरू राख्नु राम्रो होइन । साथै सही उत्तरको वितरणलाई हेर्दा विकल्प a मा ५, b मा ४, c मा ८ र d मा २ वटा देखिन्छ । यसको विश्लेषण गर्दा a र b मा उपयुक्त नै भए तापनि c र d मा भने सन्तुलित देखिँदैन ।

तालिका नं. ४.१३ : शिक्षा मनोविज्ञान विषय २०६८ का प्रश्नहरूको पद विश्लेषण तालिका

प्र.नं.	'P' Level	'D' Score	विकल्प 'a'	विकल्प 'b'	विकल्प 'c'	विकल्प 'd'
१	०.०५	- ०.०९	१	५	१६	०
२	०.४५	०.३६	३	५	४	१०
३	०.३६	०.२७	६	५	७	४
४	०.५०	०.२७	२	११	५	४
५	०.३२	०.०९	१०	२	७	३
६	०.१८	०.०९	५	६	४	७
७	०.३२	०.१८	७	६	४	५
८	०.७३	०.३६	२	४	०	१६
९	०.०९	०	२	४	७	९
१०	०.३२	०.२७	७	११	०	४
११	०.३६	०.०९	५	३	६	८
१२	०.३६	०.३६	४	४	६	८
१३	०.१४	०.०९	३	३	८	८
१४	-	-	-	-	-	-
१५	०.४५	०.२७	३	०	९	१०
१६	०.०९	०.०९	८	२	६	४
१७	०.१८	०.१८	५	७	४	६
१८	०.१४	- ०.०९	६	६	३	७
१९	०.१८	०.१८	४	४	१०	४
२०	०.३२	०.१८	७	६	४	५

२०६८ सालमा त्रि.वि.द्वारा सोधिएको शिक्षा मनोविज्ञान विषयको प्रश्नहरूको अनुसूची ६ मा गरिएको गणनाबाट देखा परेको प्रत्येक प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर मानलाई विश्लेषण गर्दा प्र.नं. २, ३, ४, ५, ७, १०, ११, १२, १५, २० को कठिनाइस्तर उपयुक्त र अन्य प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर अनुपयुक्त

मानिन्छ । त्यस्तै विभेदीकरण क्षमता मानलाई तालिका नं. २.२ मा आधारित भइ विश्लेषण गर्दा प्र.नं. २, ३, ४, ८, १०, १२, १५ को मात्र विभेदीकरण क्षमता स्विकार्य किसिमको भएको र अन्य प्रश्नहरूको मानलाई आधार मन्दा ती प्रश्नहरूको विभेदीकरण क्षमता अस्विकार्य मानिन्छ ।

प्रत्येक प्रश्नहरूको विकल्पहरूको क्षमता विश्लेषण गर्दा प्रश्न नं. २, ३, ४, ७, ११, १२, २० का विकल्पहरूको क्षमता उपयुक्त देखिन्छ तर अन्य प्रश्नहरूमा राम्रो देखिदैन । प्रश्न नं. १ मा c ले धेरैलाई भुक्काएको छ भने d ले कसैलाई पनि आकर्षण गर्न सकेन । प्रश्न नं. ५ मा a ले र ६ मा गलत उत्तरका तीनवटै विकल्पहरूले विद्यार्थीलाई भुक्काएका छन् । प्रश्न नं. ८ मा c ले एकजनालाई पनि आकर्षण गरेन । ९ मा गलत उत्तरका तीनवटै विकल्पले बढी विद्यार्थीलाई भुक्काए । प्रश्न नं. १० मा b ले भुक्कायो भने c ले कसैलाई आकर्षण गरेन । प्रश्न नं. १३ मा c र d ले भुक्काए । प्रश्न नं. १४ मा त्रुटि देखिएकाले विश्लेषण गरिएको छैन । प्रश्न नं. १५ मा b ले कसैलाई आकर्षण गरेन । प्रश्न नं. १६, १७ र १८ मा गलत उत्तरका तीनवटै विकल्पहरूले विद्यार्थीलाई भुक्काए । प्रश्न नं. १९ मा c ले बढी विद्यार्थीहरूलाई भुक्काएको छ । साथै सही उत्तरको वितरण हेर्दा विकल्प a मा ६ वटा, b मा ३ वटा, c मा ५ वटा र d मा ५ वटा देखिन्छ जसमा b मा अलि न्यून भए पनि तुलनात्मक रूपमा सन्तोषजनक नै छ ।

परिच्छेद पाँच
प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहका तीनवटा अनिवार्य शिक्षा विषयहरूमा केन्द्रित भई सञ्चालन गरिएको यस अध्ययनमा तीनवटै विषयमा विगत दुई वर्ष (२०६७ र २०६८ साल) मा त्रि.वि. द्वारा प्रयोग गरिएका प्रश्नपत्रहरूको विश्लेषण गरिएको छ । यसरी विश्लेषण गर्दा मुख्य गरी महत्त्वपूर्ण तीन पक्षहरू विषयगत वैधताको स्थिति, प्रश्नपत्रको संरचना र वस्तुगत प्रश्नहरूको पदविश्लेषणमा केन्द्रित रहिएको छ । यसका लागि पाठ्यभार र अङ्कभार समावेश गरिएको तालिकाको प्रयोग गरी विषयगत वैधताको विश्लेषण, विषय शिक्षकहरूसँगको अन्तर्वार्ताबाट प्रश्नपत्रको संरचनाको सान्दर्भिकता र पूनः परीक्षण सञ्चालन गरी वस्तुगत प्रश्नहरूको पद विश्लेषण गरिएको छ । साथै त्रि.वि शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया बारे जानकारी विषय समितिका अधिकारी र प.नि.का.का अधिकारीबाट जानकारी लिइएको छ । यस अध्ययनका उद्देश्यहरूलाई पूरा गर्नका लागि आवश्यक मात्रामा सूचना एवम् तथ्याङ्कका स्रोतहरू छनोट गरी सूचना सङ्कलनका विभिन्न साधनहरू छनोट एवम् प्रयोग गरिएको थियो । प्राप्त ती सूचना एवम् तथ्याङ्कहरूलाई परिच्छेद चारमा विभिन्न तरिकाबाट विश्लेषण र व्याख्या गर्ने काम गरिएको छ । उक्त विश्लेषण र व्याख्याका आधारमा यस परिच्छेदमा अध्ययनका प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरूलाई क्रमशः यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.१ प्राप्तिहरू

प्रस्तुत अध्ययनको क्रममा सङ्कलन गरिएका सूचनाहरूको विश्लेषणका आधारमा प्राप्त मुख्य नतिजाहरूलाई बुँदागत रूपमा यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

- १) त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत शिक्षाशास्त्र सङ्कायका प्रश्नपत्रहरू निर्माण गर्दा विशिष्टीकरण तालिकाको निर्माण र प्रयोग गर्ने गरेको पाइएन साथै पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरूलाई पनि खासै ख्याल नगरी विषय शिक्षकहरूले प्रश्नपत्रहरू निर्माण गर्दा विषयसूचीलाई नै आधार मान्ने गरेको पाइयो । वस्तुगत प्रश्नहरूको पदविश्लेषण नगरे पनि प्रश्नहरूको उपयुक्तताको बारेमा विषय समितिमा छलफल गर्ने भने गरेको पाइयो ।
- २) प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा प्रश्नको सङ्ख्या, प्रकार र छनोट प्रश्न आदि कुराहरू पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरे अनुसार नै हुने गरेको, उत्तरको गहनता र त्यसका लागि लाग्ने समयको आँकलन गरेर प्रश्नलाई छोटो उत्तर अन्तर्गत राख्नको लामो उत्तर आउने अन्तर्गत राख्ने भन्ने निर्णय गरिँदो रहेछ ।

- ॥ पाठ्यक्रमले राखेका उद्देश्यहरूलाई प्रश्नपत्रले पूर्ण रूपमा समेट्न नसकेको अवस्था देखा पर्‍यो । सीप पक्षका उद्देश्यहरूलाई खासै ख्याल गरिएको छैन । त्यस्तै संज्ञानात्मक र भावनात्मक क्षेत्रबाट धेरै सङ्ख्यामा र मनोक्रियात्मक क्षेत्रबाट अत्यन्त न्यून सङ्ख्यामा प्रश्नहरू सोधिएको छ ।
- ॥ शिक्षाका आधारहरू विषयमा सोधिएका प्रश्नहरूको विषयगत वैधताको स्थिति हेर्दा २०६७ र २०६८ दुवै वर्षका प्रश्नहरू निर्माण गर्दा पाठ्यभारलाई खासै ख्याल गरिएको छैन । २०६७ सालमा एकाइ सातबाट र २०६८ सालमा एकाइ आठबाट एक अङ्कभारको प्रश्न पनि समावेश गरिएको छैन । तर पनि तुलनात्मक रूपमा हेर्दा २०६७ मा भन्दा २०६८ मा विषयगत वैधताको स्थिति सन्तोषजनक छ ।
- ॥ पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयमा २०६७ सालमा सोधिएको प्रश्नपत्रमा सबै एकाइहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रश्नहरू समावेश गरिएको छ भने २०६८ सालको प्रश्नपत्रमा एकाइ एघारबाट कुनै पनि प्रश्नको प्रतिनिधित्व हुन सकेको छैन । दुवै वर्षका प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा पाठ्यभारलाई ध्यान नदिइएको भएतापनि तुलनात्मक रूपमा २०६७ को भन्दा २०६८ सालको प्रश्नपत्रमा विषयगत वैधताको स्थिति कमजोर रहेको छ ।
- ॥ शिक्षा मनोविज्ञान विषयको २०६७ सालको प्रश्नपत्रमा एकाइ पाँचबाट एक अङ्कभारको पनि प्रश्न समावेश गरिएको छैन भने २०६८ सालको प्रश्नपत्रमा बाह्रै वटा एकाइहरूबाट प्रश्न समावेश गरिएको छ । साथै पाठ्यभार र अङ्कभार बीच दुवै प्रश्नपत्रहरूमा खासै तालमेल देखिँदै तर पनि तुलनात्मक रूपमा हेर्दा २०६८ सालको प्रश्नपत्रमा विषयगत वैधता २०६७ सालको मा भन्दा सन्तोषजनक रहेको पाइन्छ ।
- ॥ तीनवटै विषयका सबै प्रश्नहरूमा पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरे अनुसारकै १ अङ्कभारका २० वटा बहुवैकल्पिक प्रश्नहरू, ७ अङ्कभारका ८ वटा छोटो उत्तर आउने प्रश्नहरू र १२ अङ्कभारका २ वटा लामो उत्तर आउने प्रश्नहरू सोधेको छ । साथै छोटो उत्तर आउने ३ वटा र लामो उत्तर आउने अन्तर्गत १ वटा छनोट प्रश्न पनि पाठ्यक्रमले तोकेबमोजिम नै दिइएको पाइयो ।
- ॥ प्रश्नहरू निर्माण गर्दा प्रत्येक प्रश्नको अपेक्षित उत्तर र त्यसका लागि लाग्ने समयको ख्याल गरी प्रश्नहरूलाई छोटो उत्तर आउने अन्तर्गत राख्ने कि लामो उत्तर आउने अन्तर्गत राख्ने निर्णय गर्ने गरिन्छ भने तापनि केही प्रश्नहरूको अपेक्षित उत्तर, अङ्कभार र समयभार त्यति सन्तुलित देखिँदैन ।
- ॥ कतिपय प्रश्नहरूको भाषिक अवस्था अस्पष्ट देखिन्छ । प्रश्नमा State, present, clarify जस्ता शब्दको प्रयोगले विद्यार्थीमा अपेक्षित उत्तरबारे द्विविधा सिर्जना हुन्छ । त्यस्तै वस्तुगत प्रश्नमा पनि कथन, परिभाषा, सङ्क्षिप्त/विस्तृत रूप भन्दा पनि खालि wh-question मात्र प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

-)] शिक्षाका आधारहरू विषयका प्रश्नपत्रहरूमा खासै त्यस्ता त्रुटिहरू नदेखिएको भए तापनि पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन र शिक्षा मनोविज्ञान दुवै विषयका २०६७ र २०६८ सालका प्रश्नपत्रहरूमा त्रुटिहरू देखापरेका छन् । पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयमा २०६७ सालको प्रश्न नं. १३ मा र २०६८ सालको प्रश्न नं. ४ मा साथै शिक्षा मनोविज्ञान विषयमा २०६७ सालको प्रश्न नं. ११ र २०६८ सालको प्रश्न नं. १४ मा यस्ता खालका त्रुटिहरू रहेका छन् ।
-)] प्रश्नपत्रमा दिइएको निर्देशन त्यति सन्तोषजनक छैन । वस्तुगत प्रश्नपत्रमा स्पष्ट समय सीमा तोकिएको छैन । त्यस्तै रेजा ( ) लगाउने तरिका बारे पनि स्पष्ट निर्देशन दिइएको छैन । जसले गर्दा रेजा लगाउने तरिकामा विविधता छ । विषयगत प्रश्नपत्रमा दिइएको विद्यार्थीले प्रश्नको उत्तर जतिसक्दो व्यावहारिक रूपमा आफ्नो र मौलिक शब्दमा दिनुपर्ने छ” भन्ने निर्देशन पनि उपयुक्त छैन किनकी कतिपय प्रश्नहरूको उत्तर सैद्धान्तिक खालकै दिनुपर्ने हुन्छ । मौलिकता प्रस्तुत गर्न मिल्दैन ।
-)] पाठ्यक्रमले उल्लेख गरे अनुसार सबै प्रश्नपत्रहरूमा छनोट प्रश्न दिने गरेको पाइयो तर यसरी छनोट प्रश्न दिँदा भने कुनै प्रश्नमा समान एकाइबाट र कुनै प्रश्नमा फरक फरक एकाइहरूबाट दिइएको पाइयो ।
-)] पदविश्लेषण गर्दा शिक्षाका आधारहरू विषयमा २०६७ सालका प्रश्नहरू मध्ये ११ वटाको मात्र उपयुक्त कठिनाइस्तर र ८ वटाको मात्र स्विकार्य विभेदीकरण क्षमता देखापऱ्यो । त्यस्तै विकल्पहरूको क्षमता राम्रो भएका प्रश्नहरू जम्मा ९ वटा भेटिए भने २०६८ सालका ७ वटाको स्विकार्य कठिनाइस्तर, ७ वटाको उपयुक्त विभेदीकरण क्षमता र ६ वटा प्रश्नहरूको मात्र विकल्पहरूको क्षमता राम्रो देखिएको छ ।
-)] पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयमा २०६७ सालमा सोधिएका २० वटा बहुवैकल्पिक प्रश्नहरू मध्ये ११ वटा प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर स्विकार्य खालको र ८ वटा प्रश्नहरूको विभेदीकरण क्षमता उपयुक्त खालको र जम्मा १० वटा प्रश्नहरूको मात्र विकल्पहरूको क्षमता राम्रो रहेको पाइयो । त्यस्तै २०६८ सालमा सोधिएका मध्ये १४ वटा प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर स्विकार्य खालको र ८ वटा प्रश्नहरूको विभेदीकरण क्षमता उपयुक्त देखिन्छ भने ११ वटा प्रश्नहरूमा विकल्पहरूको क्षमता राम्रो रहेको पाइयो ।
-)] शिक्षा मनोविज्ञान विषयका प्रश्नहरूको पदविश्लेषण गर्दा २०६७ सालका प्रश्नहरू मध्ये कठिनाइस्तर स्विकार्य हुने खालका ९ वटा प्रश्नहरू, विभेदीकरण क्षमता उपयुक्त भएका प्रश्नहरू १२ वटा र विकर्षक क्षमता उपयुक्त भएका ९ वटा प्रश्नहरू भेटिए भने २०६८ सालका प्रश्नहरू मध्ये १० वटा प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर स्विकार्य खालको ७ वटा प्रश्नहरूको विभेदीकरण क्षमता उपयुक्त भएको र ७ वटा प्रश्नहरूको विकल्पहरूको क्षमता उपयुक्त रहेको भेटियो ।

५.२ निष्कर्ष

शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातक तहका अनिवार्य शिक्षा विषयहरू अन्तर्गत प्रथम वर्षबाट शिक्षाका आधारहरू, दोस्रो वर्षका पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन र शिक्षामनोविज्ञान गरी जम्मा तीनवटा विषयको विगत दुई वर्षमा त्रि.वि.द्वारा सोधिएका प्रश्नहरूको विश्लेषणमा आधारित यस अध्ययनमा प्राप्त सूचनाहरूलाई विभिन्न तरिकाहरूबाट विश्लेषण र व्याख्या गरी केही प्राप्तिहरू निकालिएको छ । ती प्राप्तिहरूको आधारमा निकालिएको यस अध्ययनको निष्कर्षलाई यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायको प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया हेर्दा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको निर्देशनमा सम्बन्धित विषयका शिक्षकहरूले पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका प्रश्नहरूको सङ्ख्या, प्रकार एवम् छनोट प्रश्नसङ्ख्यालाई ख्याल गरी विषयसूचीमा आधारित भई प्रश्नपत्रका विभिन्न प्रतिहरू (sets) तयार गरी प.नि.का. मा बुझाउने र पाठ्यक्रम अनुसार भए नभएको छलफल गरी रुजू गर्न प.नि.का. ले विषयसमितिमा पठाइ अन्तिम रूप दिने गरेको देखियो । यसो गर्दा कुनै विशिष्टीकरण तालिकाको प्रयोग नगरिने र वस्तुगत प्रश्नहरूको पदविश्लेषण पनि नगरिने गरेको पाइयो । जसले गर्दा प्रश्नपत्रहरूमा विषयगत वैधता सुनिश्चित गर्न गाह्रो हुने र विश्लेषण नगरी प्रयोग गरिएका प्रश्नहरू कम स्तरीय हुन सक्ने सम्भावना रहन्छ, तसर्थ त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्कायको प्रश्नपत्र निर्माणमा आजसम्म पनि वैज्ञानिक प्रक्रिया अपनाउन नसकिएको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ । त्यस्तै सोधिएको प्रश्नपत्रहरूलाई विविध तरिकाबाट विश्लेषण गर्दा विषयगत वैधताको स्थिति राम्रो रहेको पाउन सकिएन । शिक्षाका आधारहरू विषयमा २०६७ र २०६८ सालमा, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयमा २०६८ सालमा र शिक्षा मनोविज्ञान विषयमा २०६७ सालमा सोधिएका प्रश्नपत्रहरूले पाठ्यक्रमले तोकेका सम्पूर्ण एकाइहरूबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रश्नहरूलाई समेट्न सकेका छैनन् । समग्रमा भन्दा प्रश्नपत्रहरूले पूर्णरूपमा पाठ्यभार अनुसार प्रश्नहरू समावेश गर्न असफल देखिन्छन् । तुलनात्मक रूपमा सबै विषयमा ६ वटै प्रश्नपत्रहरू मध्ये शिक्षा मनोविज्ञान विषयको २०६८ सालको प्रश्नपत्रमा अन्यमा भन्दा विषयगत वैधताको स्थिति राम्रो देखिन्छ भने शिक्षा मनोविज्ञान विषयकै २०६७ सालको प्रश्नपत्रमा विषयगत वैधता सबैभन्दा कमजोर रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

प्रश्न सङ्ख्या र प्रकार सन्तोषजनक रहेको तर प्रश्नको भाषिक अवस्था भने अलिक कमजोर देखिन्छ, साथै कतिपय प्रश्नहरूमा त्रुटिहरू पनि फेला पर्नुको साथै निर्देशनको पनि अपर्याप्तता रहेको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ । प्रश्नपत्रहरूमा समावेश गरिएका प्रश्नहरूमा स्विकार्य कठिनाइस्तर र उपयुक्त विभेदीकरण क्षमता भएका प्रश्नहरू कम सङ्ख्यामा र विकल्पहरूको क्षमता राम्रो भएका प्रश्नहरू पनि थोरै सङ्ख्यामा रहेका छन् । केही प्रश्न अत्यन्त सरल खालका भने केही प्रश्न अत्यन्त कठिन खालका रहेको पाइन्छ । ६ वटै वस्तुगत प्रश्नपत्रहरू मध्ये पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयमा २०६८ सालमा सोधिएको प्रश्नपत्रमा तुलनात्मक रूपमा अरु प्रश्नपत्रमा भन्दा स्तरीय रहेको र विषयगत रूपमा हेर्दा तीनवटै विषयमध्ये पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयमा नै स्तरीय प्रश्नहरू सोध्ने गरेको पाइयो ।

यसबाट त्रि.वि.ले प्रयोग गरेका प्रश्नहरूमा कठिनाइस्तर र विभेदीकरण क्षमताका साथै विकल्पहरू पनि अनुपयुक्त खालका एवम् कतिपय प्रश्नहरूमा त्रुटिमा समेत समावेश रहेकोले सबै प्रश्नहरू स्तरीय नभएको निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ । त्यसैगरी वस्तुगत प्रश्नहरूको प्रत्येक विकल्पमा सही उत्तर वितरणको अवस्था हेर्दा शिक्षा मनोविज्ञान २०६८ सालको प्रश्नपत्रमा सन्तुलित देखियो अन्य सबैमा असन्तुलित रहेको छ भन्न सकिन्छ ।

५.३ सुझावहरू

यस अध्ययनको उद्देश्यहरूका आधारमा सङ्कलन गरिएका सूचना एवम् तथ्याङ्कहरूलाई व्यापक रूपमा विश्लेषण र व्याख्या गरी विभिन्न प्राप्तिकारण र त्यसबाट अध्ययनको निष्कर्ष निकालिएको छ । यहाँसम्म आइपुग्दा यो अध्ययनबाट के कुरा पत्ता लागिसकेको छ भन्दा त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा प्रयोग गरिँदै आएको प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया त्यति धेरै स्तरीय नरहेको साथै केही प्रश्नपत्रहरूले सम्पूर्ण एकाइहरूको प्रतिनिधित्व समेत गर्न नसकेको र प्रश्नपत्रमा समावेश भएका प्रश्नहरूमा त्रुटि समेत व्याप्त रहेको एवम् कतिपय प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर, विभेदीकरण क्षमता र विकल्पहरूको क्षमता पनि अनुपयुक्त खालको रहेको पाउन सकिन्छ । तसर्थ त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्कायको प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया लगायत प्रश्नहरूको समेत स्तरीयता थप बृद्धि गर्नका लागि यस अध्ययन प्रतिवेदनले निम्न महत्त्वपूर्ण सुझावहरू प्रस्तुत गरेको छ ।

- १) प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरूलाई समेत ख्याल गर्दै पाठ्यभार अनुसार सबै एकाइहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरी विशिष्टीकरण तालिकाको निर्माण विषय समितिले नै गरी प्रश्नपत्र बनाउने विषय शिक्षकलाई दिने गर्नुपर्ने ।
- २) प्रश्नपत्र बनाउन दिँदा सम्बन्धित तहमा उक्त विषय पढाउने वरिष्ठ प्राध्यापकहरूलाई मात्र दिने र प्रश्नपत्र पूर्णरूपमा विशिष्टीकरण तालिका अनुरूप हुनुपर्ने निर्देशन समेत दिनुपर्ने साथै विषय समितिबाट पनि रुजु गरिनुपर्ने ।
- ३) प्रश्नपत्र निर्माण गर्ने प्राध्यापकले प्रश्नपत्र सँगसँगै परीक्षण निर्देशिका समेत तयार गरी परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा पेश गर्नुपर्ने प्रावधान राख्नु पर्ने ।
- ४) प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा प्रश्नपत्रमा त्रुटि नहोस् भन्नका लागि निकै ध्यानपूर्वक निर्माण गरिनुपर्ने र निर्माण गरिसकेपछि विषय समितिमा समेत छलफल गरेर मात्र अन्तिम रूप दिइनुपर्ने साथै प्रश्नपत्र टङ्कन र छपाइ गर्दा अत्यन्त होसियारी अपनाउनु पर्ने ।
- ५) प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा प्रत्येक प्रश्नको अपेक्षित उत्तर र त्यसका लागि लाग्ने समय अनुरूप अङ्कभार उचित भए नभएको गणना गरी विषय समितिले रुजु गर्नुपर्ने ।
- ६) विषयगत प्रश्नहरू निर्माण गर्दा सैद्धान्तिक खालका भन्दा पनि व्यवहारिक खालका प्रश्नहरू निर्माणमा जोड दिने ।

-) प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा विषयगत प्रश्नपत्रमा छनोट प्रश्न दिने व्यवस्था हटाई प्रश्नहरूको अङ्कभार कम गराइ प्रश्नहरूको सङ्ख्यामा वृद्धि गर्नुपर्ने । बरु केही सङ्ख्यामा अति छोटो उत्तर आउने खालका प्रश्नहरू थप गर्नुपर्ने । बहुवैकल्पिक सँगसँगै केही सङ्ख्यामा खाली ठाउँ भर्ने र ठिक बेठिक मिलाउने प्रश्नहरू समेत वस्तुगत प्रश्नहरू अन्तर्गत समावेश गरिनुपर्ने ।
-) प्रश्नहरू निर्माण गर्दा भाषिक अवस्थालाई पनि ध्यान दिनुपर्ने । विद्यार्थीहरूमा द्विविधा सिर्जना नगर्ने खालका र प्रयोगमा आइरहेका परिचित एवम् सामान्य शब्दहरूको प्रयोग गर्नुपर्ने वस्तुगत अन्तर्गत wh-question मात्र प्रयोग नगरी कथन, परिभाषा, सङ्क्षिप्त/विस्तृत रूप आदि पनि समावेश गर्नुपर्ने ।
-) परीक्षार्थीका लागि दिइने निर्देशन पर्याप्त र स्पष्ट हुनुपर्ने । वस्तुगत प्रश्नपत्रमा पनि स्पष्ट समय सीमा तोक्नु पर्ने र अहिले दिइएको निर्देशनले रेजा लगाउने तरिकामा विविधता सिर्जना हुन गएकाले स्पष्ट खालको निर्देशन जस्तो circle (E) The option of the Best answer राख्नुपर्ने ।
-) वस्तुगत प्रश्नहरूमा सही उत्तरलाई प्रत्येक विकल्पहरूमा सन्तुलित रूपमा वितरण गर्नुपर्ने किनकी असन्तुलित भएमा अन्दाजको भरमा एउटै विकल्पहरूमा मात्र चिन्ह लगाउने परीक्षार्थीले धेरै सही उत्तरहरू मिलाउने सम्भावना रहन्छ ।
-) ठूलो सङ्ख्यामा वस्तुगत प्रश्नहरू निर्माण गरी तिनीहरूको कठिनाइस्तर, विभेदीकरण क्षमता र विकल्पहरूको क्षमता समेतको विश्लेषणबाट स्तरीय प्रश्नहरू छनोट गरी question bank निर्माण गर्ने र प्रश्नहरूको छनोट त्यसैबाट गर्दै जाने ।
-) त्रि.वि.ले आफ्नो प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया एवम् परीक्षामा प्रयोग गरीरहेका भइरहेका प्रश्नपत्रहरूको स्तरीयता सम्बन्धमा समय समयमा विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानहरू गर्न लगाउने र प्राप्त प्रतिवेदनका सुझावहरूलाई कसरी कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ भन्ने कुरामा प्रयत्नशिल रहने ।
-) विद्यार्थी मूल्याङ्कन क्षेत्रमा देखापरेका नयाँ नयाँ प्रविधिहरू लगायत विकसित देशका विश्वविद्यालयहरूले प्रयोग गर्दै आएका विभिन्न मूल्याङ्कन पद्धतीलाई हाम्रो सन्दर्भमा कसरी लागु गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा वरिष्ठ मूल्याङ्कनविद्हरू समेतलाई सहभागी गराई विभिन्न गोष्ठी, सेमिनारहरू सञ्चालन गरी तिनीहरूको निष्कर्षलाई कार्यान्वयन गर्दै लैजानु पर्ने ।

सन्दर्भसामग्री

- Amatya, Sooryalal (2012/13). *Tribhuvan University: A Critical Appraisal*. T.U. Bulletin Special, Kirtipur, Kathmandu : Tribhuvan University.
- American Psychological Association (2009). *Publication Mannual* (6th ed). Washington DC: Author.
- Best, J.W. and Khan, J.V. (2010). *Research methodology* (10th ed). New Delhi: Vikash Publishing Company.
- CDC (2066). *Course of Study*, B.Ed. Second Year, Curriculum Development Centre. Kirtipur, Kathmandu: Tribhuvan University.
- CDC (2065). *Course of Study*, B.Ed, 1st Year. Curriculum Development Centre. Kirtipur, Kathmandu: Tribhuvan University.
- J.B. Rana, Swyam Prakash (2012). *Foundations of Education*, Kathmandu: Vidyarthi Pustak Bhandar.
- J.B. Rana, Swyam Prakash (2065 B.S.). *Educational Psychology*, Kathmandu: Vidyarthi Pustak Bhandar.
- Kumar, Ranjit (2009). *Research Methodology*. (2nd ed.) India: Pearsons.
- Metsamuuronen, Jari (2012). *National Assessment of Studetns from the test theory View Point, Siksa; Biannual Education Journal*. Sanothimi, Bhaktapur: Curriculum Development Centre.
- OCE (2065). *Item Analysis on SLC (2065), Test Paper Compulsory Health, Population and Environment*, Office of the Controller of Examinations, Sanothimi, Bhaktapur.
- Old is Gold* (2068). Kirtipur, Kathmandu: Sunlight Publication.
- T.U. (2012/13), *Today*, Kirtipur, Kathmandu: Tribhuvan University.
- आचार्य, गोविन्द प्रसाद (२०५७), "त्रिभुवन विश्वविद्यालय र परीक्षा", *त्रि.वि. ४१ औं वार्षिक दिवस विशेषाङ्कमा प्रकाशित लेख*, कीर्तिपुर : त्रि.वि. सूचना शाखा ।
- आचार्य, तुलसीप्रसाद (२०६८), "मापन र मूल्याङ्कन विविध पक्षहरू", *शिक्षा पत्रिकामा प्रकाशित लेख*, सानोठिमी : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, भक्तपुर ।
- उ.मा.शि.प. (२०६७), *सम्प्रेषण*, सानोठिमी, भक्तपुर : उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद् ।
- खनाल, श्री प्रसाद (२०६६), *कार्यक्रम मूल्याङ्कन*, काठमाडौं : जुपिटर पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रीब्युटर्स ।
- खनाल, श्री प्रसाद (२०६६), *मनोवैज्ञानिक परीक्षण*, काठमाडौं : जुपिटर पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रीब्युटर्स ।

खनाल, पेशल (२०६७), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति*, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेशन ।

ज.व.रा., स्वयंप्रकाश र थापा, विश्ववाला (२०६८), *परीक्षणको सिद्धान्त*, काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेशन ।

ज.व.रा., स्वयंप्रकाश, श्रेष्ठ, चन्द्रबहादुर, रञ्जितकार, किरणराम, (२०६७), *शिक्षामा मापन तथा मूल्याङ्कन*, भोटाहिटी काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

दर्जी, रमेशकुमार (२०६७), *शिक्षाशास्त्र सङ्कायको स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषयहरूको प्रश्नपत्र विश्लेषण*, अप्रकाशित शोधपत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर, काठमाडौं ।

पराजुली, तीर्थराज र अन्य, (२०६७), *शैक्षिक मापन तथा मूल्याङ्कन*, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेशन ।

पाण्डेय, ताराकान्त (२०६९), *शोधप्रतिवेदन लेखन र सन्दर्भ सामग्रीको उपयोग*, त्रि.वि. ५३ औं वार्षिक दिवस विशेषाङ्कमा प्रकाशित लेख, कीर्तिपुर, काठमाडौं : त्रि.वि. सूचना शाखा ।

पौडेल, जीवनकुमार (२०६८), *कक्षा आठको जनसङ्ख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयमा प्रमाणिक उपलब्धि परीक्षण*, अप्रकाशित प्रतिवेदन, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर ।

पौडेल, लेखनाथ, खनाल, पेशल, अधिकारी, नारायण प्रसाद (२०६८), (दोस्रो परिमार्जन), *पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन*, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेशन ।

पौडेल, ज्ञानेन्द्र (२०६८), “नेपालको शैक्षिक इतिहासमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय”, ५२ औं वार्षिक दिवस विशेषाङ्कमा प्रकाशित लेख कीर्तिपुर काठमाडौं : त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

भट्टराई, रुद्र (२०६८), “उपलब्धि परीक्षण एक चर्चा”, *शैक्षिक स्मारिका* मा प्रकाशित लेख, काठमाडौं : शिक्षा विभाग, शिक्षा मन्त्रालय ।

भण्डारी, केशव प्रसाद (२०५६), *तीनवर्षे वी.एड. तहको शिक्षाको दर्शनशास्त्र विषयको पाठ्यक्रम, र समाजशास्त्रीय आधार विषयको पाठ्यक्रम, मूल्याङ्कन तथा परीक्षण निर्माणको एक विश्लेषण*, स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर, काठमाडौं ।

वाग्ले, मनप्रसाद र पौडेल, लेखनाथ (२०६८), *पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, चिरञ्जीवी र शर्मा, निर्मला (२०६८), *शैक्षणिक मूल्याङ्कन*, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स ।

त्रि.वि. (२०६३), *त्रिभुवन विश्वविद्यालय सङ्गठन तथा शैक्षिक सम्बन्धी नियम २०५० (२०६२-९-२४ सम्मको संशोधन सहीत)*, कीर्तिपुर, काठमाडौं : त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

त्रि.वि. (२०६८), ५२ औं वार्षिक दिवस विशेषाङ्क, कीर्तिपुर, काठमाडौं : त्रि.वि. सूचना शाखा ।

त्रिपाठी, बासुदेव र अन्य (२०५५), *नेपाली बृहत् शब्दकोश*, काठमाडौं : नेपाल राष्ट्रिय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

अनुसूची १

शिक्षाका आधारहरू विषय २०६७ का प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर र विभेदीकरण सूचक तालिका

प्र. नं.	विद्यार्थीहरूको समूह																				'P' Level	'D' Score		
	उच्च उपलब्धि समूह					मध्यम उपलब्धि समूह										न्यून उपलब्धि समूह								
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T			U	V
१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	०	१	१	१	१	१	१	१	०	०.९१	०.०९
२	०	१	०	०	०	१	१	१	०	०	०	१	१	०	१	१	०	०	०	१	०	०	०.४१	०.०९
३	१	०	१	१	०	०	१	०	१	०	०	१	१	०	०	१	१	०	०	०	०	०	०.३६	०.२७
४	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०.१४	०.०९
५	०	१	१	१	१	१	०	१	१	१	०	०	१	०	१	१	०	०	०	०	०	०	०.५५	०.३६
६	०	१	०	०	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०.१४	०.२७
७	१	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१	१	०	०	१	०	१	०	०.३२	०.०
८	०	१	०	१	१	१	०	०	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०.३२	०.२७
९	१	१	०	१	१	०	१	१	१	१	०	१	०	१	१	०	०	१	०	०	०	०	०.५५	०.२७
१०	१	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०.०९	०.१८
११	१	१	०	०	०	१	१	१	०	०	१	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०.३२	०.२७
१२	०	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	१	१	०.२३	०.०
१३	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०.१४	०.१८
१४	०	०	१	०	०	०	१	१	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०.२३	०.०
१५	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०.०९	०.०
१६	१	०	०	१	१	०	०	०	०	०	१	०	०	१	०	०	०	१	०	०	०	१	०.३२	०.०९
१७	१	०	१	१	१	१	०	१	१	१	०	१	०	०	०	०	१	०	१	०	०	०	०.५०	०.२७
१८	०	१	१	०	०	१	१	०	१	१	१	०	०	१	१	१	०	१	०	०	१	०	०.५०	०.०९
१९	१	१	०	१	१	०	०	१	०	०	१	०	१	१	०	०	०	१	०	०	०	०	०.४१	०.२७
२०	१	१	१	०	०	१	१	०	१	१	१	१	१	०	०	०	१	०	०	१	०	०	०.५५	०.१८
Total	१२	११	१०	१०	९	९	८	८	८	७	७	७	७	६	६	६	५	५	४	४	४	३		

अनुसूची ३

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषय २०६७ का प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर र विभेदीकरण सूचक तालिका

प्र.नं.	विद्यार्थीहरूको समूह																					'P' Level	'D' Score	
	उच्च उपलब्धि समूह						मध्यम उपलब्धि समूह										न्यून उपलब्धि समूह							
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U			V
१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०.०९	०.०९
२	१	१	०	०	१	१	१	०	०	०	०	०	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०.३२	०.३६
३	०	०	०	१	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०.०९	०.०९
४	१	१	१	१	१	१	०	१	१	०	१	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०.५५	०.५५
५	१	०	१	०	०	१	०	१	०	०	१	०	१	०	१	०	०	०	१	०	१	०	०.४१	०.०९
६	०	१	१	०	१	१	०	०	१	१	०	०	१	०	१	०	१	०	०	०	०	०	०.४१	०.२७
७	१	०	१	०	१	०	१	१	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०.२७	०.२७
८	१	०	०	०	०	०	१	०	१	१	१	०	०	०	०	०	१	०	०	१	०	०	०.३२	- ०.०९
९	०	१	१	१	०	०	०	०	१	१	१	०	०	१	०	०	०	१	१	०	१	०	०.४६	०.०
१०	०	१	०	०	०	०	०	०	१	१	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०.१९	०.०९
११	१	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०.१४	०.०९
१२	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	०	१	०	१	०	१	०	१	१	१	०	०	०.६४	०.१८
१३	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
१४	०	०	०	१	०	१	०	०	०	०	१	०	०	०	१	१	०	१	०	१	१	१	०.३६	- ०.१८
१५	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०.१४	०.०९
१६	१	१	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०.१४	०.२७
१७	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०.०५	०
१८	१	१	१	१	१	१	०	१	१	१	०	१	०	०	०	०	१	१	०	०	०	०	०.५५	०.३६
१९	०	१	१	१	१	१	१	१	०	०	०	१	१	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०.४५	०.३६
२०	१	१	१	१	१	०	१	१	०	०	१	१	०	०	०	१	०	१	०	०	०	१	०.५५	०.३६
Total	१२	१०	९	८	८	८	७	७	७	६	६	६	५	५	५	५	४	४	४	३	३	२		

अनुसूची ४

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषय २०६८ का प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर र विभेदीकरण सूचक तालिका

प्र.नं.	विद्यार्थीहरूको समूह																					'P' Level	'D' Score	
	उच्च उपलब्धि समूह						मध्यम उपलब्धि समूह										न्यून उपलब्धि समूह							
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U			V
१	१	०	१	०	१	१	१	०	०	०	०	१	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०.३२	०.३६
२	०	१	०	१	१	१	०	१	०	१	१	०	०	०	१	१	०	०	१	१	१		०.५५	०.०९
३	०	१	०	०	०	१	०	०	०	०	०	१	०	१	०	०	०	०	०	१	१	१	०.३२	- ०.०९
४	१	०	१	१	०	०	१	०	०	०	०	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०.३२	०.२७
५	१	०	१	१	०	१	१	०	०	०	०	१	०	०	०	१	१	०	०	०	०	०	०.३२	०.३६
६	०	०	०	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०.१४	०.२७
७	१	०	१	०	१	०	०	१	१	१	१	०	१	१	०	०	०	०	१	०	०	०	०.४१	०.१८
८	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०.९०	०.०
९	०	१	१	०	१	०	१	१	०	१	१	१	१	१	१	१	१	१	०	०	१	०	०.६४	०.०९
१०	१	०	०	०	०	०	०	१	१	१	०	१	०	१	०	०	०	०	०	०	१	०	०.३२	०.०
११	१	१	०	०	१	०	०	१	१	१	१	०	१	०	१	१	०	०	०	०	०	०	०.४५	०.२७
१२	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०.०५	०.०
१३	१	०	०	१	०	०	०	०	१	१	१	१	१	१	०	०	१	०	०	०	०	०	०.४१	०.०९
१४	१	१	०	१	०	१	१	०	०	०	०	०	१	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०.३२	०.०९
१५	१	१	१	०	१	०	१	०	१	०	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०.३६	०.३६
१६	१	१	०	१	०	०	०	१	०	०	०	०	०	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०.३२	०.२७
१७	१	१	१	०	०	०	०	०	१	०	१	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०.२७	०.१८
१८	१	१	१	१	०	०	०	१	०	१	०	०	०	०	१	१	०	१	०	०	०	०	०.४१	०.२७
१९	१	०	०	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०.१८	०.१८
२०	०	०	०	०	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१	०	०	०	०.१८	- ०.०९
Total	१३	९	९	९	८	७	७	७	७	७	७	७	७	६	६	६	४	४	४	३	२	१		

अनुसूची ५

शिक्षा मनोविज्ञान विषय-२०६७ का प्रश्नहरूको कठिनाइस्तर र विभेदीकरण सूचक तालिका

प्र.नं.	विद्यार्थीहरूको समूह																						'P' Level	'D' Score	
	उच्च समूह						मध्यम समूह										न्यून समूह								
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V			
१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०.०५	०.०
२	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०.१४	०.०९
३	०	१	१	०	०	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०.१८	०.२७
४	१	०	०	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०.१८	०.१८
५	१	१	१	१	१	१	०	१	१	०	०	१	०	०	१	०	१	०	०	१	०	१	०	०.५९	०.२७
६	०	०	१	१	१	०	१	०	०	१	१	०	०	०	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०.३६	०.२७
७	१	०	१	१	१	०	०	०	०	१	१	०	०	०	१	०	०	१	०	०	०	०	०	०.३६	०.२७
८	१	१	१	०	०	१	०	१	१	०	०	०	१	१	०	१	१	१	०	०	१	०	०	०.५५	०.०९
९	१	१	१	१	०	०	१	१	१	१	१	०	१	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०.५०	०.२७
१०	१	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	०	०	०	१	०	०.२७	- ०.०९
११	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
१२	०	१	१	१	१	१	०	०	०	०	१	१	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०.३६	०.३६
१३	१	१	०	०	१	०	१	१	१	१	१	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०.४१	०.२७
१४	१	१	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०.२३	०.२७
१५	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०.१८	०.०९
१६	१	१	०	०	०	१	१	०	१	१	०	०	०	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०.३६	०.२७
१७	०	१	०	१	०	०	०	०	०	१	०	१	०	०	०	०	०	१	१	०	१	०	०	०.३२	- ०.०९
१८	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	०	०	०.०९	- ०.०९
१९	१	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०.२३	०.२७
२०	१	१	१	१	०	१	१	०	०	०	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०.३६	०.४५
Total	१३	११	९	९	७	६	६	६	६	६	५	५	५	५	४	४	४	४	३	३	२	१			

अनुसूची ७

विषयशिक्षकका लागि अन्तर्वार्ता निर्देशिका

विषय शिक्षकको नाम:

शिक्षण अनुभव :

क्याम्पसको नाम :

योग्यता :

अध्यापन विषय :

विशिष्टिकरण :

-
१. विश्लेषण तालिकाको आधारमा वि.सं. .... सालको .....
विषयको प्रश्नपत्रमा समग्रमा पाठ्यभार र अङ्कभारको अवस्था कस्तो रहेको छ ?
  २. वर्ष ..... को प्रश्नपत्रमा कुन कुन एकाइमा अङ्कभार उपयुक्त रहेको छ ?
  ३. पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका उद्देश्यहरूलाई पूर्णरूपमा समेट्न प्रश्नपत्र सफल देखिन्छ ?
  ४. प्रश्नहरूको भाषिक अवस्था कस्तो रहेको छ ?
  ५. कुन कुन प्रश्नमा कस्ता खालका अस्पष्टता छन् ?
  ६. प्रश्नपत्रमा परीक्षार्थीलाई दिइएको निर्देशन पर्याप्त छ ?
  ७. पर्याप्त छैन भने के के निर्देशन थप गर्नुपर्छ ?
  ८. प्रश्नले अपेक्षा गरेको उत्तर, प्रश्नहरूको अङ्कभार र समयभार बीच सन्तुलन छ ?
  ९. प्रश्नहरूको प्रकार र सङ्ख्या उपयुक्त छन् ?
  १०. छैनन् भने कस्तो हुनुपर्दछ ?
  ११. विषयगत प्रश्नपत्रमा दिइएका वैकल्पिक प्रश्नहरूको छनोट उपयुक्त छ ?
  १२. उपयुक्त छैन भने के कारणले गर्दा ?
  १३. प्रश्नपत्र र परीक्षण सम्बन्धमा देखापरेका अन्य समस्याहरू के के छन् ?
  १४. प्रश्नपत्रको गुणस्तर थप वृद्धि गर्नका लागि के कस्ता उपायहरू अपनाउन सकिन्छ ?

अनुसूची ८

प्रश्नपत्र निर्माणमा प्रत्यक्ष सङ्लग्न अधिकारीका लागि अन्तर्वाता निर्देशिका

अधिकारीको नाम :

योग्यता :

सङ्लग्न संस्था/समिति :

विशिष्टीकरण :

प्रश्न निर्माण विषय :

-
१. त्रि.वि. अन्तर्गत प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा प्रश्नहरूको छनोट कसरी गरिन्छ ?
  २. छनोट भएका प्रश्नहरूलाई कुन कुन समितिको सङ्लग्नतामा परिष्करण गरिन्छ ?
  ३. प्रश्नपत्र निर्माणमा कुन कुन क्षेत्रका विशेषज्ञहरूको सङ्लग्नता रहन्छ ?
  ४. प्रश्न निर्माण गर्दा पाठ्यक्रमको निर्माण गरेका उद्देश्यहरूलाई ख्याल गरिन्छ ?
  ५. के प्रश्नपत्रबाट निर्माण गर्दा विशिष्टीकरण तालिका पनि निर्माण र प्रयोग गरिन्छ ?
  ६. प्रश्नपत्रमा समावेश गरिने प्रकार र सङ्ख्या के का आधारमा निर्धारण गरिन्छ ?
  ७. वस्तुगत अन्तर्गत बहुवैकल्पिक प्रश्नहरू मात्र किन समावेश गरिन्छ ?
  ८. प्रश्नले अपेक्षा गरेको उत्तर अनुसार अङ्कभार र समयभारको उपयुक्तताको गणना गरेर प्रश्नपत्र निर्माण गरिन्छ ?
  ९. वस्तुगत प्रश्नहरूको पद विश्लेषण गरी ती प्रश्नहरूको उपयुक्तता जाँच गरिन्छ ?
  १०. के यो प्रक्रिया नै प्रश्नपत्र निर्माणका लागि उत्तम छ ?
  ११. प्रश्नपत्रको गुणस्तरमा वृद्धि गर्न कस्ता उपायहरू अपनाउन सकिन्छ ?

धन्यवाद !

अनुसूची ९

वस्तुगत प्रश्नपत्रहरूको पदविश्लेषणका लागि लिइएको परीक्षामा सहभागी सिद्धार्थ क्याम्पसका विद्यार्थीहरू

क्र.सं.	शिक्षाका आधारहरू विषयको परीक्षाका लागि छनोट भएका विद्यार्थीहरू	पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयको परीक्षाका लागि छनोट भएका विद्यार्थीहरू	शिक्षा मनोविज्ञान विषयको परीक्षाका लागि छनोट भएका विद्यार्थीहरू
१	अमृता शर्मा	विमला बेल्वासे	अमृता विष्ट
२	सीता मल्ल	देवका सोमै	अनिता न्यौपाने
३	प्रतिभा पौडेल	धनकुमारी थापा	गंगा क्षेत्री
४	सरु पन्थी	दिपा पौडेल	गौतमी बुढा
५	विमला ज्ञवाली	गंगा खनाल	कला घिमिरे
६	सावित्रा आचार्य	गीता भूषाल	कल्पना खरेल
७	कान्ता चुँदाली	इन्दिरा खड्का	लक्ष्मी तिवारी
८	केशव न्यौपाने	ज्योती के.सी.	मिना वि.सी.
९	दुर्गा न्यौपाने	कमला पोखरेल	मिना चौधरी
१०	नीरु न्यौपाने	नलिन गौतम	मिना पोखरेल
११	सरस्वती पौडेल	निर्मला चौधरी	निलकण्ठ पाध्याय
१२	सन्तोष घिमिरे	प्रवित्रा ढुङ्गाना	निर्मला कुमारी थारु
१३	सरस्वती भट्टराई	प्रीति कुँवर	पवित्रा राना
१४	सरिता पौडेल	संगिता भट्टराई	प्रमिला थारु
१५	वसन्ती गुप्ता	संगिता चौधरी	रीता खनाल
१६	दिनेश चौधरी	सरस्वती पौडेल	शान्ता सोमै
१७	मिराकुमारी थारु	सरिता आचार्य	शारदा खनाल
१८	हरिकला अधिकारी	शारदा खनाल	सीता ज्ञवाली
१९	गीता थारु	सीता गैरे	सुजाता थापामगर
२०	सीता आचार्य	सीता थापा	सुनिता चौधरी
२१	सिर्जना पौडेल	तिलु राना	टिकाराम बेलवासे
२२	पवित्रा चौधरी	उषा पोखेल	उषा बेल्वासे

क्र.सं.	शिक्षाका आधारहरू विषयका विषयशिक्षक	पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयका विषयशिक्षक	शिक्षामनोविज्ञान विषयका विषयशिक्षक
१	गोविन्द पोखेल	दीपक भट्टराई	राजकुमार अर्याल

क्र.सं.	परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयका सहनियन्त्रक	विषय समितिका अधिकारी
१	बैकुण्ठप्रसाद खनाल	प्रा.डा. प्रेमनारायण अर्याल

अनुसूची १०
पाठ्यभार र अङ्कभार विश्लेषण तालिका

क्र.सं.	विषयवस्तु	पाठ्यभार	अंकभार	पाठ्यभार प्रतिशतमा	अंकभार प्रतिशतमा
१					
२					
३					
४					
५					
६					
७					
८					
९					
१०					
११					
१२					
	जम्मा				

TRIBHUVAN UNIVERSITY
2067

Level/Education/I Year

Full Marks: 100

Philosophical and Sociological Foundations of Education (Ed.312)

Time: 3 hrs

Candidates are required to give their answer in their own words as far as practicable. The figures in the margin indicate full marks.

Attempt All The Questions

Group 'B'

Discuss the main characteristics of discipline.

Suggest the main requirements for developing teaching as a profession.

List the elements of a teaching model and explain any of them.

OR

(8×7= 56)

Elaborate the main characteristics of a teaching model.

Clarify why school is regarded as a sub-system of society.

Show education to be adopted for delinquencies.

Compare and contrast Eastern mid Western philosophy on the four points

Or

Specify the relationship between philosophy and education on four points.

List the objectives of education according to realism and explain any of them.

Discuss the main recommendations of education according to the NNEPC 2011 B.S.

OR

Specify the major recommendations of the ARNEC 2018 B.S.

Discuss the main features of the SESP (Secondary education Support Programme)

Compare and contrast directiveness in socialization with suitable example.

OR

Explain the theme wise strategies of EFA (Education For All) Program in Nepal

TRIBHUVAN UNIVERSITY

2068

Bachelor Level/Education/I Year

Full Marks: 100

Philosophical and Sociological Foundations of Education (E.312)

Time : 3 hrs

Candidates are required to give their answer in their own words as far as practicable. the figures in the margin indicate full marks.

Attempt All The Questions

Group 'B'

(8×7= 56)

1. Explain the concept of an education discipline on three points.

2. Describe the concept of non-formal education.

OR

Clarify the concept of formal education.

3. Identify the main features of teaching as a science.

4. State the main types of programmed instruction.

5. List the characteristics of repressive mode of socialization and explain one of them.

6. Describe the curriculum procedure according to pragmatism.

7. Explain the main features of opposition period of education in Nepal.

8. Describe the concept of PER (Primary Education Project).

OR

Describe the nature of SIP (School Improvement Plan)

Group "C"

(2×12 = 24)

Compare and contrast between Eastern and Western philosophy.

Access school is a sub-system of society.

OR

Describe different agencies of socialization

TRIBHUVAN UNIVERSITY

2067

Bachelor Level/Education/II Year

Full Marks: 100

Curriculum and Evaluation (Ed.314)

Time: 3 hrs.

Candidates are required to give their answer in their own words as far as practicable. The figure in the margin indicate full marks

Attempt All The Questions

Group 'B'

(8×7= 56)

1. Differentiate curriculum and syllabus.
2. "Growth and development decide the graded structure of curriculum" Justify.

OR

Justify knowledge as the source of influence on curriculum

3. Present the levels of thought in new taxonomy of education.
4. State the policies and practices of local curriculum in Nepal.
5. Describe the curriculum development process of the school education in Nepal.
6. Present the different classification of test.

OR

Point the strength and weaknesses of an objective test.

Find the mean of following data:

Class Interval	0-5	5-10	10-15	15-20	20-25	25-30	30-35	30-40
<i>f</i>	3	8	12	15	17	13	4	3

OR

Explain the concept and types of scoring rubrics.

Explain the concept of portfolio with its strength and limitation.

Group "C"

(2×12= 24)

Explain the concept of reliability and suggest the ways for estimating reliability of a test.

Describe the concept of National Curriculum Framework (NCF) and Present the design of curriculum as mentioned in NCF.

OR

Depict the existing evaluation system in the schools of Nepal (from Grade 1 to 10)

TRIBHUVAN UNIVERSITY

2068

Bachelor Level/Education/II Year

Full Marks: 100

Curriculum and Evaluation (Ed.314)

Time: 3 hrs

Candidates are required to give their answer in their own words as far as practicable. The figure in the margin indicate full marks

Attempt All The Questions

Group 'B'

(8×7= 56)

1. There are various characterization of curriculum. Which characterization do you prefer and why?
2. Elucidate how knowledge influence curriculum development.

OR

Describe the impact of behaviourist theory on curriculum.

3. What is educational objective? Prepare three example of behavioural objectives in your area of interest.
4. Nepal government is on the way to implement the National curriculum Framework in school education. What issues might come across the way in implementing it?

OR

Do you think local curriculum is necessary in Nepalese context? Give reason for your answer.

5. Prepare a specification chart for development test item in any unit you are interested.

Suppose you are going to administer a test. What necessary condition will you try maintain for smooth administration of the test?

Suppose a test item is correctly responded by 9 out of 10 higher group and 2 out of 10 lower group. Calculate index of difficulty and index discriminating power of that item.

What is performs based evaluation? State its advantages.

OR

What is portfolio? What are the purpose of portfolio in evaluation?

Group "C"

(2×12 = 24)

State the meaning of learning experiences, Explain the criteria of selecting and organizing learning experiences?

State the meaning of reliability. Explain test retest reliability and parallel form reliability with suitable example.

OR

Compute the median and standard deviation from given data:

Scores	46-50	51-55	56-60	61-65	66-70
Frequency	4	7	9	8	2

TRIBHUVAN UNIVERSITY

2067

Bachelor Level/Education/II Year

Full Marks: 100

Educational Psychology (Ed.313)

Time : 3 hrs.

Candidates are required to give their answer in their own words as far as practicable. The figure in the margin indicate full marks

Attempt All The Questions

Group 'B'

(8×7= 56)

1. State the purpose and importance of studying human development.

OR

Briefly present the cohort method of studying human development.

2. List the characteristics of middle age.

3. Describe the major physical changes during puberty.

OR

List the hazards of adolescence.

4. Describe the concept of learning according to Lev Vygotsky.

5. Explain the meaning and types of motivation.

6. State the factors influencing transfer of learning.

OR

Explain the internal conditions of skill learning.

7. Clarify the concept and meaning of life skill.

(2×12= 24)

8. List the guidance services to be provided by a school.

Group "C"

(2×12= 24)

Define maturation and learning. Point out differences in these two processes.

Present the concept and mechanism of social learning theory propagated by Albert Bandura.

OR

Present the cognitive development process and process of learning according to Jean Piaget.

TRIBHUVAN UNIVERSITY

2068

Bachelor Level/Education/II Year

Full Marks: 100

Educational Psychology (Ed.313)

Time: 3 hrs

Candidates are required to give their answer in their own words as far as practicable. The figure in the margin indicate full marks

Attempt All The Questions

Group 'B'

(8×7= 56)

1. Present the changing meaning of Psychology.
2. Compare longitudinal method with cross-sectional method of studying human development.
3. List the developmental task of an adolescent.
4. Compare classical conditioning with operant conditioning theory.

OR

Describe the process of learning according to Lev Vygotsky.

5. Present the different schedules of reinforcement with suitable example.

OR

Describe the process of memory with appropriate example.

6. Describe the different theories related to transfer of learning.
7. Describe punishment as a basic learning condition.

OR

Explain the materials needed for verbal learning with example.

8. Point out the differences between guidance and counseling.

Group "C"

(2×12 = 24)

Define learning and present alternative view about learning process.

Describe personality changes during adolescent including acceptance syndrome of this stage.

OR

Present meaning, types and element of memory

TRIBHUVAN UNIVERSITY	
2067	
Level/Education/1 st Year	Roll No. : .....
Philosophical and Sociological Foundations of Education (E.312)	

Group 'A'

Answer all the questions. Tick ( ) the best answer. 20

Which of the following is associated with the concept of the discipline? a) A branch of concept b) A branch of knowledge c) A branch of nature d) A branch of civilization
Which of the following are three stages of knowledge according to August Comte? a) Religion, science and technology b) Philosophy, humanity and science c) Psychology, philosophy and Religion d) Religion, philosophy and science
Which of the following falls under the economic meaning of education? a) Education is a financing for profit. b) Education is an investment in people. c) Education is finding the truth d) Education is enjoying leisure time
Which of the following is not a requirement of a teaching profession? a) Developing of teaching knowledge b) Applying teaching knowledge c) Prestige in teaching d) Not earning in teaching
What is the function of teaching as an art? a) Seeking truth b) Developing skill c) Preparing theory d) Conducting research
In which of the following was Seti Education Project Associated? a) For development basic primary education. b) For rural development c) For school sector reform d) For school sector reform

7. In which place education for all campaign was first of all discussed? a) Karanchi   b) Dakar   c. Jomteen   d) Amman
9. What is the intention of Laissez Faire teaching? a) Teacher centered   b) Students centered c) Model centered   d) Programme centered
10. Which of the following is designed to promote creativity? a) Buzz group teaching   b) Role playing c) Brain storming   d) Simulation approach

11. In which type of discussion where two and more speakers discuss various aspects of single topic? a) Seminar   b) Panel discussion   c) Symposium   d) Buzzing group
12. If society is a smaller group, what is a community? a) Medium group   b) Larger group c) Conscious group   d) Developed group
13. Which of the following applies general principles and findings to educational administration and processes? a) The sociology of education   b) Educational sociology c) Sociology of culture   d) Sociology of administration
14. What does signify equal opportunity of education? a) Every one' potential development   b) Equal access of education c) Equal level equation   d) Free education
15. Which education commission did not formulate National aim of education? a) NNEPC 2011   b) ARNEC 1018   c) NESP 2028   d) NEC 2049
16. Which educational philosophy propagates students was a blank sheet of paper? a) Pragmatism   b) Idealism   c) Naturalism   d) Realism
17. Enjoyment of leisure falls under which of the following

ism	b) Pragmatism	c) Naturalism	d) Realism
Conversational method is associated with which of the following.			
o	b) Zeno	c) Socrate	d) Dewey
What does metaphysics signify in philosophy?			
ory of reality	b) Theory of knowledge		
ory of reason	d) Theory of cosmology		
Which philosophy says the knowledge is changeable?			
ism	b) Pragmatism	c) Naturalism	d) Realism

TRIBHUVAN UNIVERSITY

2067

Level/Education/II year

Roll : .....

Curriculum and Evaluation (Ed. 314)

Group 'A'

Answer all the question. Tick ( ) the best answer.

20

1. Which definition of curriculum is board in nature?

- a) Curriculum as course of study   b) Curriculum as syllabus
c) Curriculum as plan   d) Curriculum as experiences

2. Who can be related to the concept of curriculum as intention or objectives?

- a) Froebel   b) Tyler   c) Plato   d) Rosseau

3. Which of the following sources is more relate to implementation aspect of curriculum?

- a) Growth and development   b) Major learning theories
c) Society   d) Knowledge

4. Which element of curriculum provides feedback for improvement?

- a) Objective   b) Content
c) Learning experience   d) Evaluation

5. Which of the following is the highest, level of cognitive system?

- a) Retrieval   b) comprehension

c) Knowledge utilization

d) Analysis

6. According to National curriculum framework 2063, basic education includes

- a) grade1-3   b) grade 1-5   c. grade 1-8   d) grade 1-10

7. Which is the function of curriculum Development center?

- a) to determine to equivalency of secondary education
b) To prepare course for teaching training
c) to provide administration training
d) To prepare curriculum for non- formal education

8. According to National curriculum framework 2063, how many course are includes as local curriculum in grade 1 to 3?

- a) Only one   b) Two   c) three   d) All course

9. Learner centred design stresses on

- a) content to be taught   b) life situation
c) learner's activity   d) social problems

10. The process of ascertaining the amount of goals achieved is know as

- a) measurement   b) Test   c) assessment   d) evaluation

Which of the following evaluation is not a regular evaluation? a) Placement   b) Formative   c) Summative   d) Diagnostic
The process of ascertaining reliability and validity of a test is known as a) bench marking   b) standardization   c) referencing   d) Norming
Which of the following is an example of curricular validity? a) Central Validity   b) Concurrent validity c) Predicative validity   d) Construct validity
Which of the following is the merit of teacher made test? a) Generalizable finding   b) consistent finding c) Multiple choice   d) Easy to score
Which of the following items is also known s an objective item with decreasing number of distracters? a) True and false   b) Matching c) useful in local situation   d) completion
According to the system of marking which is the most expensive method? a) Point scoring   b) Grouping   c) Scrutinizing   d) Average
What is the major limitation of a mean? a) Mathematically inappropriate   b) Difficult to complete c) Based on central data   d) Affected by extreme score

18. Which of the following is the main purpose of portfolio? a) continuous assessment   b) compulsory promotion c) final evaluation   d) Provide reliable scores
19. Which of the following can be taken as an example of performance based evaluation? a) True and false   b) Multiple-choice   c) Matching   d) Essay test
20. What is the percentage of final examination at grade 6? a) 40%   b) 50%   c) 60%   d) 70%

TRIBHUVAN UNIVERSITY
2067

Level/Education/II year Roll No. : .....

Developmental Psychology (Ed. 313)

Group 'A'

Answer all the questions. Tick ( ) the best answer. 20

Which of the following questions depicts psychology as a positive science?

a) What is there? b) What should be done?
 c) What should be? d) How it should be?

Which branch of psychology studies about abnormal children?

a) Development psychology b) Educational psychology
 c) Clinical psychology d) Psychometrics

"Unfolding of hereditary trait according to a time table" concerned with

a) growth b) development c) maturation d) Learning

Who has presented the idea of "proximo-distal" and "cephalo-caudal" sequence (law) and human development

a) Stanely Hall b) J.J. Rouseay b) Gessel b) Gregor Mendall

5. What is meant by a "cohort"?

a) A mixed form of study
 b) People from same cultural background
 c) Individual entering a system in same time.
 d) People living in same area.

6. At what age level the child become under achiever?

a) Early childhood b) Late childhood c) Puberty d) Adolescence

7. Which of the following is rejection syndrome at adolescence?

a) Poor sportinan spirit b) Higher economic status
 c) Geographical proximaty d) Extrovertness

8. Which of the following is a learned behavior?

a) Closing eye for bright light b) Spider making its web
 c) Dog identifying its master d) Fish swimming in water

9. What is meant by operant behavior?

a) Automatic response b) Purposeful response
 c) Unconditional response d) Aimless response

10. the child's ability to understand the volume of water does not depend on shape of container is an example of

a) Conservation b) Operation c) metacognition d) classficiation

Group 'A'

Answer All the questions. Tick (✓) the best answer.

20

Psychology as an art believes on

- a) roles
- b) experimentation
- c) behavior modification
- d) predication

Which question is generally answered by education psychology?

- a) Where to teach?
- b) Who to teach?
- c) What to teach?
- d) How to teach?

Cephalo-candal sequence (law) takes place from .....

- a) centre to extremities
- b) extremities to centre
- b) head to leg
- d) leg to head

Which of the following is an example of growth?

- a) change in ability
- b) change in body proportion
- c) babyhood
- d) early childhood

What is main limitation of cross-sectional design in comparison to the longitudinal design?

- a) time consuming
- b) lack of representativeness
- c) unable to assess cultural affect
- d) very difficult to manage

Which of the following is termed as tree foundation age?

- a) pre-natal period
- b) infancy
- c) babyhood
- d) early childhood

- 7. At what stage, plateau of mental development occurs
  - a) Puberty
  - b) late childhood
  - c) adolescence
  - d) old age
- 8. Learning is
  - a) change in knowledge
  - b) change in skill
  - c) change in attitude
  - d) change of behaviour
- 9. Which of the following is the characteristics of cognitive learning
  - a) role of motivation
  - b) role of reinforcement
  - c) learning by contiguities
  - d) learning by experience
- 10. The stage of preparing cognitive map is related to
  - a) schema
  - b) assimilation
  - d) accommodation
  - d) equilibrium
- 11. People develop unique personality, is caused by
  - a) safety needs
  - b) need for belongings
  - c) self esteem needs
  - d) self-actualization needs
- 12. If reinforcement is provided for every fourth response, It is known as:
  - a) secondary reinforcement
  - b) negative reinforcement
  - c) time interval reinforcement
  - d) ratio reinforcement
- 13. for the perfection on learning task, one should are
  - a) massed practice
  - b) distributed practice
  - c) whole practices
  - d) part practice
- 14. Which of the following is a long term memory?
  - a) sensory impression
  - b) Worley memory
  - c) recognition
  - d) focal attention
- 15. Who proposed the theory of identical element of transfer?

- a) C.H. Judd   b) Charles Spearman
 c) Willima James   d) Thorndike
- Which of the following is an internal condition of verbal learning?
- a) instruction to learn   b) meaningfulness
 b) reinforcement   d) method of measurement

- Which is the last phase of skill learning?
- a) cognitive phase   b) fixation phase
 c) autonomous phase   d) application phase
- How many skills in total are proposed under three categories of life skill?
- a) six   b) eight   c) ten   d) twelve

- In which counseling teaching the client plays leading role to get advices?
- a) directive counseling   b) non-directive counseling
 c) group counseling   d) eclectic counseling

- Which techniques of guidance relies on two-way process?
- a) interview   b) case study
 b) anecdotal record   d) cumulative record

TRIBHUVAN UNIVERSITY–2068

Bachelor Level/Education/I Year

Name: .....

Philosophical & Sociological Foundations of Education (E. 312)

Group 'A'

Attempt All the questions. Tick (✓) the best answer.

20

- Which of the following is not a characteristic of an educational discipline ?
 a) separate identification   b) body of knowledge building
 c) accumulation of the truth   d) lack of self control
- Religion was created by which process
 a) Consciousness   b) ignorance
 c) discovery   d) accidentally
- "Education transfers culture," the definition falls under which category
 a) religious   b) psychological
 c) scientific   d) social
- What does signify by the term of organizational structure in teaching profession?
 a) Professional membership   b) independent way
 c) no need of membership   d) understanding oneself
- Why teaching is a science
 a) It is doing a work   b) it is a specific skill
 b) it shows reality   d) it is an image of reality
- Which type of an education system function spontaneously through personal contact?
 a) formal   b) non-formal
 c) informal   d) accidental

Which technique of teaching promotes high degree of student involvement?

- a) brainstorming
- b) simulation
- c) buzz group
- d) gaming

Which of the following socialization is an example of the inner directedness?

- a) tribe
- b) family
- c) peer group
- d) newspaper

Organizational groups fall under which of the following?

- a) primary relations
- b) secondary relations
- c) tertiary relations
- d) external relations

Competition is associated with which of the following?

- a) associative pattern
- b) dissociative pattern
- c) family pattern
- d) social pattern

In which mode of socialization, children are deprived of emotions

- a) permissive
- b) depressive
- c) democratic
- d) liberal

Opposition in education started in which of the following?

- a) during the unification
- b) before the unification
- c) during the Rana Rule
- d) after democracy

Bribing and fraud delinquencies are included in which of the following?

- a) treason
- b) felony
- c) juvenile
- d) misdemeanor

Which was the first education commission after democracy?

- a) NNEPC
- b) ARNEC
- c) NESP
- d) NEC

15. The district education plan falls under which of the following?

- a) central
- b) micro
- d) macro
- d) joint

16. Which subject enhances goodness according to idealism?

- a) language
- b) metaphysics
- c) poetry
- d) music

17. Project method is introduced by which of the following?

- a) idealism
- b) pragmatism
- c) naturalism
- d) realism

18. Raising children is an objective according to which of the following?

- a) Pragmatism
- b) idealism
- c) naturalism
- d) realism

19. Creating supernatural man is an objective according to which of the following?

- a) realism
- b) pragmatism
- c) naturalism
- d) idealism

20. What does axiology define as according to philosophy?

- a) theory of reality
- b) theory of values
- c) theory of knowledge
- d) theory of reason

TRIBHUVAN UNIVERSITY–2067

Level/Education/II Year

Full Marks: 100

on Psychology (Ed.313)

Time : 3 hrs.

Answers are required to give their answer in their own words as far as possible. The figure in the margin indicate full marks

Attempt All The Questions

Group 'B' (8×7= 56)

State the purpose and importance of studying human development.

Or

Briefly present the cohort method of studying human development .

List the characteristics of middle age.

Describe the major physical changes during puberty.

OR

List the hazards of adolescence.

Describe the concept of learning according to Lev Vygotsky.

Explain the meaning and types of motivation.

State the factors influencing transfer of learning.

Or

Explain the internal conditions of skill learning.

Clarify the concept and meaning of life skill.

List the guidance services to be provided by a school.

Group "C" (2×12 = 24)

9. Define maturation and learning. Point out differences in these two processes.
10. Present the concept and mechanism of social learning theory propagated by Albert Bandura.
11. Present the cognitive development process and process of learning according to Jean Piaget.

TRIBHUVAN UNIVERSITY–2068

Level/Education/II Year

Full Marks: 100

on Psychology (Ed.313)

Time: 3 hrs

Students are required to give their answer in their own words as far as possible. The figure in the margin indicate full marks

Attempt All The Questions

Group 'B' (8×7= 56)

Present the changing meaning of Psychology.

Compare longitudinal method with cross-sectional method of studying human development.

List the developmental task of an adolescent.

Compare classical conditioning with operant conditioning theory.

OR

Describe the process of learning accord to Lev Vygotsky.

Present the different schedules of reinforcement with suitable example.

OR

Describe the process of memory with appropriate example.

Describe the different theories related to transfer of learning.

Describe punishment as a basic learning condition.

OR

Explain the materials needed for verbal learning with example.

Point out the differences between guidance and counseling.

Group "C" (2×12 = 24)

Define learning and present alternative view about learning process.

10. Describe personality changes during adolescent including acceptance syndrome of this stage.

OR

11. Present meaning, types and element of memory

TRIBHUVAN UNIVERSITY–2067

Level/Education/II Year

Full Marks: 100

Sum and Evaluation (Ed.314)

Time: 3 hrs.

Students are required to give their answer in their own words as far as possible. The figure in the margin indicate full marks

Attempt All The Questions

Group 'B' (8×7= 56)

Differentiate curriculum and syllabus.

"Growth and development decide the graded structure of curriculum"
Justify.

OR

Justify knowledge as the source of influence on curriculum

Present the levels of thought in new taxonomy of education.

State the policies and practices of local curriculum in Nepal.

Describe the curriculum development process of the school education in Nepal.

Present the different classification of test.

OR

Point the strength and weaknesses of an objective test.

Find the mean of following data:

Class Interval	0-5	5-10	10-15	15-20	20-25	25-30	30-35	30-40
<i>f</i>	3	8	12	15	17	13	4	3

OR

Explain the concept and types of scoring rubrics.

8. Explain the concept of portfolio with its strength and limitation.

Group "C" (2×12=24)

9. Explain the concept of reliability and suggest the ways for estimating reliability of a test.

10. Describe the concept of National Curriculum Framework (NCF) and Present the design of curriculum as mentioned in NCF.

OR

Depict the existing evaluation system in the schools of Nepal (from Grade 1 to 10)

TRIBHUVAN UNIVERSITY-2068

Level/Education/II Year

Full Marks: 100

Sum and Evaluation (Ed.314)

Time: 3 hrs

Answers are required to give their answer in their own words as far as possible. The figure in the margin indicate full marks

Attempt All The Questions

Group 'B' (8×7= 56)

There are various characterization of curriculum. Which characterization do you prefer and why?

Elucidate how knowledge influence curriculum development.

OR

Describe the impact of behaviourist theory on curriculum.

What is educational objective? Prepare three example of behavioural objectives in your area of interest.

Nepal government is on the way to implement the National curriculum Framework in school education. What issues might come across the way in implementing it?

OR

Do you think local curriculum is necessary in Nepalese context? Give reason for your answer.

Prepare a specification chart for development test item in any unit you are interested.

Suppose you are going to administer a test. What necessary condition will you try maintain for smooth administration of the test?

7. Suppose a test item is correctly responded by 9 out of 10 higher group and 2 out of 10 lower group. Calculate index of difficulty and index discriminating power of that item.

8. What is performs based evaluation? State its advantages.

OR

What is portfolio? What are the purpose of portfolio in evaluation?

Group "C" (2×12=24)

9. State the meaning of learning experiences, Explain the criteria of selecting and organizing learning experiences?

10. State the meaning of reliability. Explain test retest reliability and parallel form reliability with suitable example.

OR

Compute the median and standard deviation from given data:

Scores	46-50	51-55	56-60	61-65	66-70
Frequency	4	7	9	8	2

